

PERCEPCIJA I PSIHOLINGVISTIKA

**TAČKA GLEDIŠTA POSMATRAČA I OPAŽANJE
TRODIMENZIONALNE STRUKTURE SLIKA: TERENSKA STUDIJA
I LABORATORIJSKA KONTROLA**

Dejan Todorović i Vasilije Gvozdenović

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Beograd.

Poznato je da kod nekih slika izvesni aspekti njihove opažene prostorne strukture mogu varirati kada se one posmatraju sa različitih pozicija. Na pr., ako je na slici koja visi na zidu prikazan put koji se pruža u dubinu, i ako se posmatrač kreće ispred slike, onda on, ako obrati pažnju, može da uoči da opaženi pravac puta ne ostaje isti već da 'rotira' u skladu sa njegovim sopstvenim kretanjem. Ovo je zanimljiv i neočekivan fenomen, budući da se trodimenzionalni prostorni opažaj slikom predočene scene menja iako, naravno, sama slika pritom ostaje nepromenjena. Efekti ovog tipa odavno su uočeni na velikim oslikanim površinama, kao što su zidovi ili svodovi crkava i palata. Međutim, kako ovakva zdanja obično nisu pristupačna eksperimentatorima, dosadašnja istraživanja ovog fenomena većinom su koristila relativno male slike i prostore. Mi smo iskoristili privremeno izlaganje velikog reklamnog panoa (20 m x 20 m) u centru Beograda za sprovođenje istraživanja u vanlaboratorijskim uslovima. Zadatak posmatrača (n=12) bio je da procene pravac puta prikazanog na panou, ucrtavanjem linije odgovarajućeg nagiba na priloženom isečku plana grada. Procena je vršena sa devet prigodnih lokacija koje su bile na različitim udaljenostima od panoa (u rasponu od 16 do 230 metara), i koje su imale različite pravce, odn. uglove pogleda na pano (u rasponu od 22 do 142 stepena u odnosu na ravan slike). Udaljenost lokacija od panoa i njihov pravac registrovani su uz pomoć satelitskog snimka Beograda visoke rezolucije, sa programa Google Earth. Rezultati su pokazali da sa porastom ugla linije pogleda posmatrača u odnosu na sliku, u proseku raste i opaženi ugao puta u odnosu na ravan slike (u rasponu od 5 do 54 stepena).

Perceptualni efekti promene lokacije posmatrača mogu se predvideti na osnovu analize bazirane na principima linearne perspektive, koju je zasnovao Gurneri u 19. veku. Takva analiza pruža prihvatljiv okvir za objašnjenje dobijenih rezultata, uz dve ograde koje ukazuju na delovanje dodatnih faktora, pored perspektivne strukture slike. Prvo, postoji razlika između šest bližih lokacija (udaljenost od panoa do 102 m) i tri udaljenije lokacije (udaljenost od panoa preko 169 metara), koje primetno odstupaju od trenda bližih lokacija. Ako se analiza ograniči samo na bliže lokacije, linearni trend objašnjava preko 89% varijabilnosti rezultata. Drugo, vrednosti opaženih procena ugla (za bliže lokacije) su u proseku upola manje od teoretskih vrednosti.

Radi provere efekta udaljenosti, kao i višeg stepena kontrole eksperimentalnih faktora, izvršeno je drugo istraživanje u kome je kao stimulus korišćena ista slika smanjenih razmera (2 m x 2 m), postavljena na zidu fiskulturne sale. Subjekti (n=15) su procenjivali ugao puta tako što su laserskim pokazivačem naznačivali gde bi ivica puta presećala određenu liniju na podu sale. Posmatranje je vršeno sa osam lokacija, definisanih kombinovanjem četiri pravca (30, 70, 110 i 150 stepeni u odnosu na sliku) i dve udaljenosti (3 m i 15 m). Rezultati su potvrdili zavisnost opaženog ugla puta od pravca linije pogleda posmatrača, veoma slično kao u prvom ogledu, a takođe je nađeno da opaženi ugao zavisi od udaljenosti

posmatrača, kao i da su faktori pravca i udaljenosti u interakciji. Prosečne procene ugla su ponovo bile približno upola manje od teoretskih. U zaključku, opažena trodimenzionalna struktura slike zavisi od njene perspektivne konstrukcije, ali i od dodatnih faktora, kao što je diferencijalna efikasnost različitih perceptualnih indikatora dubine za različite udaljenosti posmatrača od opaženog objekta.

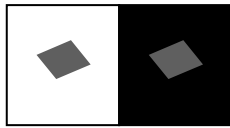
UTICAJ PROMENE POZADINE I OSVETLJENJA NA SIMULTANI KONTRAST

Sunčica Zdravković

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet Novi Sad,
Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet Beograd

Vizuelni sistem beleži karakteristike predmeta opažanja, nezavisno od promene ugla gledanja, osvetljenja, maskiranosti delova objekta, položaja objekta i drugih promenljivih uslova posmatranja. Ovo se naziva konstantnost opaženog objekta. U percepciji boja, dva ovakva aspekta su naročito relevantna: konstantnost u odnosu na promenu osvetljenja i konstantnost u odnosu na promenu pozadine.

U posebnim sličajevima, vizuelni sistem čini greške i ne opaža objekte u skladu sa principima konstantnosti. Takva odstupanja se lako demonstriraju vizuelnim iluzijama. Primer uticaja pozadine na opažanu boju je iluzija *simultanog kontrasta*. Dve mete identične sive boje ne izgledaju isto: meta na crnoj pozadini deluje svetlije od identične sive mete na beloj pozadini.

Prema nekim teorijama (Gilchrist, Bresan) opažanje ahromatskih boja pod jednim nivoom osvetljenja je regulisano pomocu tri pravila. (1) Zona koja odbija najveću količinu svetlosti i (2) i pri tome zauzima određenu površinu, dobija status bele boje i sve ostale boje dobijaju svoje vrednosti u relaciji s ovom belom. Dalje, (3) u sceni gde fizički ne postoji pun opseg boja od bele do crne, opaženi opseg boja ima tendenciju da se širi ka punom opsegu. Kada je scena kompleksija, tj. sadrži više od jednog nivoa osvetljenja, boja objekta se dobija kao ponderisani kompromis između vrednosti u okviru lokalnog nivoa osvetljenja (tj. lokalno dodeljene bele boje) i cele scene (globalne bele boje).

U slučaju simultanog kontrasta do greške dolazi jer vizuelni sistem tretira svaku pozadinu kao poseban okvir osvetljenja i vrši kalkulacije lokalno. Meta na beloj pozadini i u lokalnoj i u globalnoj kalkulaciji ima istu vrednost – sivu. Međutim meta na crnoj pozadini u lokalnoj kalkulaciji ima vrednost bele, a u globalnoj sive što u rezultatu daje svetlo sivo.

Simultani kontrast je pogodna eksperimentalna paradigma za ispitivanje konstantnosti u odnosu na pozadinu ali je u ovom istraživanju prilagođena i ispitivanju konstantnosti u odnosu na osvetljenje. Na taj način je u okviru iste eksperimentalne paradigme bilo moguće proceniti doprinos oba tipa konstantnosti važna za percepciju boja.

U specijalno konstruisanom prostoru koji je omogućavao kompletnu kontrolu vizuelne scene i osvetljenja izvedena su 4 eksperimenta (sa po 24 naivna subjekata, studenata I godine). Mete su u sva četiri slučaja bile identične, a varirane su boja svetle pozadine (bela ili srednje siva) i osvetljenje (na dva nivoa).

Bez obzira na uslove, u sve četiri situacije iluzija je standardne jačine, mada slabije osvetljenje i širi opseg boja pozadine (crno-belo nasuprot crno-srednje sivo) doprinose jačini iluzije ($F=3.05$, $p=0.03$).

Dodatna analiza se odnosila na svetliju pozadinu u četiri eksperimenta. U svakoj od četiri situacije, na oko stiže drugačija količina svetlosti: najviša kad je bela pozadina u punom osvetljenju, a najmanja kad je srednje siva pozadina u slabom osvetljenju. U sve četiri situacije opažena boja pozadine je nazvana belom, međutim preciznije merenje na skali svetline pokazuje značajnu razliku opažene nijanse ($F=11.51$, $p=0.00$). Iako je efekat statistički robustan, opažena razlika je jednaka onoj između sneg bele i prljavo bele (površine reflektanse 85% i 68% respektivno) dok je fizička razlika zapravo razlika između bele i srednje sive.

Prethodno opisane teorije mogu u potpunosti da objasne dobijene nalaze. Naime za ovoliku grešku u percepciji je zaslužno prvo pravilo, da najsvetlija površina dobija status belog čak i kada je fizički tek na sredini sivog spektra.

GEOMETRIJA VIZUELNOG PROSTORA KAO POSLEDICA POMERANJA OČIJU

Oliver Tošković

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd
Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica

Model geometrije spoljašnjeg prostora se tokom istorije menjao od Euklidovog do Gausovog i Rimanovog. Shvatanje prostora kao jednog i pravolinijskog je zamenjeno shvatanjima o velikom broju prostora različite zakrivljenosti, tj različite Rimanove konstante. Pokazano je da se i perceptivni prostor može opisati kao jedan od Rimanovih prostora, tj da ima svoju konstantnu zakrivljenost pri opažanju paralelnosti (Luneburg 1947, Cuijpers 2000). Takođe, pokazano je da postoji i specifičan elipsoidni oblik perceptivnog prostora pri opažanju udaljenosti (Tošković, 2004). Naime, udaljenost se različito procenjuje prema horizontu i zenitu, tako da ispitanici kraće distance prema zenitu izjednačuju sa dužim distancama prema horizontu. Ostalo je, međutim, nejasno da li je razlika u proceni udaljenosti prema horizontu i zenitu posledica pomeranja očiju, glave ili tela.

Cilj ovog istraživanja bio je da se proverí da li je elipsoidni oblik perceptivnog prostora posledica pomeranja očiju. U eksperimentu je učestvovalo 17 ispitanika, čiji je zadatak bio da ujednače udaljenost tri svetleća stimulusa pravougaoanog oblika, veličine 7 x 5 centimetara. Ispitivanje je izvedeno u mračnoj sali (uniformno redukovana distribucija znakova dubine). Ispitanici su procenjivali udaljenost sedeći na podu sa bradom na posebnom naslonu, čime je onemogućeno pomeranje glave i tela. Postojale su tri standardne udaljenosti za procenu - 3, 4 i 5 metara i tri pravca procene - horizontalni, pod uglom od 12.7° u odnosu na horizontalu i pod uglom od 24.26° u odnosu na horizontalu.

Rezultati su pokazali da postoji glavni efekat pravca procene ($F(2, 32)=17.25$, $p=0.00$), udaljenosti standarda ($F(2, 32)=427.42$, $p=0.00$), kao i njihova interakcija ($F(4, 64)=6.74$, $p=0.00$). Dakle, procena udaljenosti u tri različita pravca se razlikuje na takav način da horizontalne procene otprilike odgovaraju standardu, procene pod uglom od 12.7° su kraće od standarda, dok su procene pod uglom od 24.26° duže od standarda. Međusobna odstupanja između procena po različitim pravcima se takođe razlikuju ($F(2, 32)=28.79$, $p=0.00$), ali se sa promenom udaljenosti standarda te razlike ne menjaju ($F(2, 32)=1.45$, $p=0.25$). Najmanja je razlika u procenama između horizontalnog i pravca pod uglom od 12.7° , dok su ostale razlike između pravaca procene veće i međusobno identične. Međutim, naknadni testovi su pokazali da je ovo slučaj jedino na udaljenosti

standarda od 3 metra. Približavanjem stimulusa posmatraču smanjuje se i njihova međusobna distanca po vertikali, pa se može očekivati da se razlike u procenama distance smanje jer su oni međusobno bliži. Ipak, rezultati nisu pokazali takvo smanjenje za odstupanja između horizontalnog i pravca pod uglom od 24.26° , kao ni između pravca pod uglom od 12.7° i pod uglom od 24.26° .

Pomenuti rezultati govore da se perceptivni prostor pomeranjem očiju ka gore najpre izdužuje (fizički kraće distance po pravcu nagnutom pod uglom od 12.7° se izjednačavaju sa fizički dužim distancama po ostalim pravcima procene), a zatim naglo komprimuje (fizički duže distance po pravcu nagnutom pod uglom od 24.26° se izjednačavaju sa fizički kraćim distancama po ostalim pravcima procene). Ovaj nalaz je u suprotnosti sa ranijim istraživanjem u kome je dobijen suprotan efekat – fizički kraće distance prema zenitu su izjednačavane sa fizički dužim distancama prema horizontu, to jest perceptivni prostor je komprimovan prema horizontu a izdužen prema zenitu (Tošković, 2004). Prema tome, dobijeni nalazi u ovom eksperimentu pokazuju da pomeranje očnih bulbusa verovatno nije uzrok elipsoidnom modelu prostora dobijenom u ranijim istraživanjima, ali i da samo pomeranje očiju rezultuje specifičnim oblikom perceptivnog prostora. Verovatno da u svakodnevnim situacijama različite metrike prostora, nastale kao posledica pomeranja očiju, glave i tela, međusobno interaguju, rezultirajući jednim opštim oblikom vizuelnog prostora.

Literatura:

Cuijpers, R. 2000. *The Geometry of Visual Space*. Netherland: Helmholtz Institut.

Luneburg, R. K. 1947. *Mathematical analysis of binocular vision*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Tošković, O. 2004. *Oblik perceptivnog modela prostora*. Psihološka istraživanja, vol.14

“ROTSNAKE” ILUZIJA: FAKTORI INTENZITETA ILUZORNOG POKRETA

Jasmina Stevanov i Sunčica Zdravković

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad

Uvod. «Rotsnake» iluzija (A, Kitaoka, 2003) je statična slika, sastavljena od belih, žutih, crnih i plavih elemenata u prostoj repetitiji. Prema odlikama iluzornog pokreta Kitaoka (2001) svrstava ovu iluziju u grupu anomalnih iluzija pokreta gde već sama statična stimulacija dovodi do percepta kretanja. Do sada je otkriveno nekoliko faktora koji utiču na intenzitet ove grupe iluzija. Bakus i Oruk (2004) demonstriraju značaj nelinearne adaptacije retine na luminantnost i normalizaciju kontrasta.

Naše istraživanje je fokusirano na tri dodatna aspekta stimulacije: 1) globalnu formu stimulacije, 2) redosled crnih i belih polja i 3) svetlinu, tj. primesu sive u celoj slici. Želeli smo da proverimo koji je doprinos svakog od pomenutih aspekata i da li postoji interakcija među njima.

Subjekti: 86 studenata druge godine Psihologije i pete godine Elektrotehnike u Novom Sadu.

Stimulusi. Ukupno je bilo 45 stimulusa, nastalih ukrštanjem tri dimenzije stimulacije: forme (3 nivoa: krug, kvadrat i medjuforma - "kvadrokrug"), rasporeda crnih i belih polja po horizontali (na 3 nivoa) i svetline (na pet nivoa).

Postupak. Subjekti su bili smesteni na oko 5dm od ekrana u inače zamračenoj prostoriji sa konstantnim gornjim bočnim neonskim osvetljenjem od oko 2KW jačine. Svakom od ispitanika prezentovano je 45 stimulusa, čije izlaganje je randomizovano kako bi se neutralisao mogući efekat redosleda i uvežbavanja. Na 15 inčnom ekranu su istovremeno prikazivani stimulus (levo) i indikator brzine (desno). Indikator brzine je instrument koji se sastojao od tačke koja je mogla da se ubrza u željenom smeru pomoću tastera.

Zadatak ispitanika bio je da podese smer i brzinu kretanja indikatora, tako da odgovara opaženom iluzornom pokretu.

Nacrt. U ovom istraživanju korišćen je potpuno randomizovani trofaktorski nacrt. Nezavisna varijable: 1) forma (krug, kvadrokrog, kvadrat), 2) redosled crnih i belih polja (crno na crno, crno na plavo i crno na belo) i 3) svetlina (5 nivoa). Zavisnu varijablu predstavljale su subjektivne procene brzine iluzornog pokreta ispitanika. Ovakvo dobijenim procenama dodeljene su numeričke vrednosti u potencijalnom intervalu od 0 do 1000.

Rezultati i diskusija. Rezultati pokazuju da postoje statistički značajni glavni efekti sva tri varirana faktora pri čemu je najjači efekat faktora forme (177.510, $p=0,00$), potom sledi efekat faktora rasporeda crnih i belih polja ($F=22.158$, $p=0,00$), dok je najslabiji efekat faktora svetline ($F=2.498$, $p=0,04$). Efekta dvostruke interakcije između faktora forme i rasporeda crnih i belih polja takođe je dosegao nivo statističke značajnosti ($F=2.485$, $p=0,04$), dok preostale dve dvostruke, kao ni trostruka interakcija nisu statistički značajne. Dobijena interakcija je parcijalna i javlja se samo u okviru forme kvadrata gde ne postoji razlika u proceni intenziteta iluzornog pokreta u tretmanima sa rasporedima crnog na plavom i crnog na belom polju. Ovakav nalaz je najverovatnije posledica toga što veliki broj ispitanika ne opaža iluzorni pokret u okviru tretmana kod kojih je forma kvadrat, tako da se efekat redosleda gubi. Drugim rečima, za javljanje jasnog doživljaja iluzornog kretanja nužan uslov je postojanje makar forme kvadrokroga, tako da se dobijena interakcija može posmatrati i kao statistički artefakt. Stoga se može reći da su svi varirani faktori nezavisni.

VAŽNOST DELOVA LICA U PREPOZNAVANJU POZNATIH OSOBA

Zorica Stevanov i Sunčica Zdravković

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd
Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad

Uvod: Čovek prepoznaje lica kako na osnovu celine tako i na osnovu pojedinačnih delova koji nose u sebi informacije lokalnog nivoa. Međutim, na koje delove lica usmeravamo najviše pažnje pri pokušaju identifikacije lica i kolika je važnost svakog od uočenih delova?

U dosadašnjim istraživanjima dobijeno je da su usta i oči veoma značajni nosioci informacija o celini (Davies et al, 1977), a utvrđena je i velika važnost obrva (Sadr 2002). Naše istraživačko interesovanje bilo je usmereno na problem informativnosti pojedinih delova lica. Informativnost delova lica u ovom radu određena je redosledom i učestalošću izbora pojedinih delova lica.

Metod: Izvedena su dva eksperimenta sa po 40 ispitanika. Stimuluse je činilo 10 fotografija ženskih osoba (profesora) za koje se pretpostavljalo da su dobro poznate ispitanicima. Da bi se izbegli dodatni olakšavajući faktori korišćene su crno bele fotografije sa kojih je dodatno odstranjena kosa. Fotografija je prekrivana maskom koja je podeljena mrežom osa na 27 delova na osnovu

kriterijuma smislenosti delova (Davinčijeve ose lica). Zadatak ispitanika je bio da sa što manje otkrivenih polja otkriju identitet osobe koja se nalazi pod maskom.

Zavisne varijable su bile: (1) identitet osobe (tačan/netačan),

(2) otkrivenost polja (otvoreno/neotvoreno) i (3) redosled otkrivenog polja u nizu (1-27). U prvom eksperimentu, ispitanici su mogli da otvaraju sva polja željenim redosledom, a u drugom eksperimentu je redosled polja bio kontrolisan. Kontrola je sačinjena na osnovu rezultata prvog eksperimenta: najfrekventnijih 5 polja na prvom mestu otvaranja, mogli su da se otvore tek na kraju (nakon otvorenih preostalih 22 polja).

Rezultati: u prvom eksperimentu identitet osobe je otkriven sa prosečno 10 otvorenih polja, a u drugom eksperimentu sa prosečnih 9.6. Najmanji dovoljan broj otvorenih polja koji dovode do prepoznavanja osobe je 1 (usne). Najfrekventnija polja su oči, vrh nosa, obrve i usne, što su ujedno i centralni delovi lica. Nakon njih su: deo između obrva, obrazi, vrh brade i deo između očiju. Na kraju kao poslednja grupacija polja izdvajaju se ona koja definišu oblik i konture lica. Eksplorativnom analizom korespondencije izdvojile su se dve dimenzije koje objašnjavaju 67.69% inercije: položaj polja u nizu i informativnost (frekvencija pojavljivanja) polja.

Uobičajen redosled započinjanja otvaranja polja u prvom eksperimentu je: oko, obrva, vrh nosa, drugo oko, usne, druga obrava, a u drugom eksperimentu : usne, deo između obrva, deo između očiju, donji deo obraza.

Dvosmernom analizom varijanse utvrđena je statistički značajna razlika

($F= 548,92$, $p=0,00$) u redosledu otvaranja polja između prvog i drugog dela eksperimenta.

Diskusija: rezultati upućuju na jasnu diferenciranost delova lica po važnosti i pravilnost u redosledu otvaranja polja s ciljem otkrivanja identiteta. Može se zaključiti da su najinformativniji delovi lica centralno pozicionirani i da kombinacije pojedinačnih delova nose dovoljno informacija za jasno određenje celine (identifikovanje osobe). Drugim rečima, u zadacima identifikovanja osobe, fokus naše pažnje je usmeren na oko, vrh nosa, obrvu iznad tog oka i usne. U nemogućnosti da se percipiraju ti delovi lica, bitne informacije dobijamo iz dela koji razdvaja obrve i dela koji razdvaja oči, a zatim iz vrha brade i oblika obraza u kombinaciji sa informacijama o konturi lica, koje nam daju periferni delovi lica. Zanimljiv podatak ovog istraživanja ukazuje da za prepoznavanje nama dobro poznate osobe, dovoljno je percipirati samo jedan deo na njenom licu kao što su npr. usne.

BOJE I GEOMETRIJSKE FORME U KODIRANJU SITUACIJA U PROCESU RADA

Brankica Župunski i Svetlana Čizmić

Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

PROBLEM:

Percepcija nikada nije samo objektivno opažanje datog, ona uvek podrazumeva i značenje koje je pridodato opaženom, što usložnjava proces opažanja, jer ta implicitna svojstva vizuelnog geštalta mogu biti suprotstavljena eksplicitnim svojstvima što može dovesti do pojave grešaka u interpretaciji.

Istraživanja pokazuju da asocijacija pojam – boja/oblik nije slučajna (Karwowski, 1999). Ova pravilnost se može iskoristiti za usaglašavanje simbola sa informacijom koju prenosi. Višedimenzionalni kôd, međutim, prenosi veću

količinu informacija, a pri tom smanjuje redundancu prenosa (Anderson and Fitts, 1970).

U samom procesu rada najveći broj signala i simbola je reprezentovan različitim oblicima i bojama. Ovi modaliteti pokazuju najveću diskriminativnost opažanja i kapacitet memorije i pokazuju se kao najefikasniji signali i simboli (McCormick, 1970).

Dakle, možemo postaviti pitanje kakva je veza između oblika i boje u svojstvu signala u procesu rada i značenja poruka koja se tim signalima saopštavaju.

Cilj ovog eksperimenta bio je da ispita povezanost značenja poruke sa oderđenom bojom i oblikom i da istraži način na koji kontekst oblikuje značenje.

METOD:

Uzorak čini 100 studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Eksperimentalno istraživanje. Za ovu priliku napravljen je softver u kome se za svaku situaciju vrši odabir jedne od 12 boja (jednodimenzionalni kôd), a potom i jednog od 4 oblika koji se javljaju u prethodno odabranoj boji (dvodimenzionalni kôd).

Pojmovi korišćeni u ovom eksperimentu predstavljaju 50 različitih situacija koje se mogu javiti u procesu rada.

REZULTATI:

Najpre je urađena analiza grupisanja (TwoStep Cluster Analysis) pojmova, odvojeno za jednodimenzionalne i dvodimenzionalne kodove; i utvrđivanje učestalosti za svaki kôd pojedinačno.

Prvom analizom izolovano je 9 klastera:

crvena boja se koristi najučestalije u situacijama opasnosti;
 narandžasta sugeriše oprez, potencijalnu opasnost, pripravnost;
 crna i braon se koriste za opisivanje tehničkih kvarova;
 siva simboliše situacije u kojima je slabo osvetljenje;
 tirkizna opisuje postojanje bakterija i virusa;
 plava simboliše vodu i niske temperature;
 zelena – poželjno stanje stvari;
 žuta – radijaciju;

ljubičasta i roza se ne koriste u postojećim signalnim sistemima i nemaju jasno određeno značenje, zbog čega su upotrebljene kao kôd, u onim situacijama kada je konotativno značenje pojma nejasno.

Druga analiza dala je 12 klastera. Dvodimenzionalnim kodom se još više povećava diferenciranija upotreba simbola.

crveni trougao – opasnost i striktna zabrana;
 crveni krug – preopterećenost sistema, otrov;
 narandžasti krug – stanje priprevnosti;
 crni trougao – otrov, opasnost;
 crni krug – prekid komunikacije;
 žuti trougao – visoka radijacija;
 zeleni krug – bezbedno;
 plavi kvadrat – snižena temperatura, poplava;
 ljubičasti i rozi petougao – vibracije, kašnjenje;
 tirkizni kvadrat – postojanje bakterija;
 sivi i braon petougao – zamor materijala, slaba osvetljenost;
 beli kvadrat – sterilno, pauza.

Trougao je korišćen kao nosilac informacije o nepoželjnoj promeni, koja zahteva aktivaciju operatera i hitno reagovanje, a krug kao nosilac pasivnog obaveštenja da se nešto opasno desilo. Kvadrat je najčešće korišćen u situacijama u kojima ne postoji jasna naznaka neposredne opasnosti, a petougao na onim

mestima gde je konotacija pojma nejasna ili je nejasno značenje koje nosi (koliko je potencijalno opasno/bezopasno, koliko zahteva efikasnu i brzu aktivaciju...).

Uvođenjem prideva koji pojačavaju ili smanjuju značenje reči, jasno je pokazano kako konotacija utiče na izbor boje i oblika. U svim situacijama u kojima se pridevom 'opasno' pojačava njeno značenje, nedvosmisleno se koristi crveni trougao kao simbol, a pridevom 'bezopasno', 'nisko' nameće se beli ili zeleni krug kao simbol i to bez obzira na izbor boje i oblika kojim se sama reč, bez prideva, zapravo obeležava.

UTICAJ (NE)UJEDNAČENOSTI VEROVATNOĆA ZNAČENJA NA VREME OBRADJE IZOLOVANIH REČI U SRPSKOM JEZIKU

Dušica Filipović Đurđević i Aleksandar Kostić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Uticaj broja povezanih značenja (polisemija) na vreme obrade reči pokazan je u brojnim istraživanjima (Rodd, Gaskell & Marslen-Wilson, 2002). Međutim, pored razlika u broju značenja, među višeznačnim rečima postoje i razlike s obzirom na distribuciju verovatnoća pojedinih značenja. Pogodna mera razlika među verovatnoćama značenja je entropija, ali na ovu meru pored razlika u verovatnoćama, utiče i broj značenja. Zbog toga je izveden eksperiment sa klasičnim dvofaktorskim nacrtom, u kom je ispitan uticaj redundanse distribucije verovatnoća značenja nezavisno od broja značenja reči.

Metod

Subjekti: U eksperimentu je učestvovalo 18 studenata prve godine, sa Odeljenja za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Stimulusi: Prikazano je 60 višeznačnih (polisemija) imenica srpskog jezika i 60 pseudoimenica. Izlagane reči odabrane su iz veće grupe reči za koje su prethodno prikupljene norme na osnovu kojih su izvedeni podaci o broju značenja i njihovim verovatnoćama.

Nacrt: Ogled je trofaktorski: prvi faktor (leksikalnost) ima dva nivoa (*reč*, *pseudoreč*), drugi faktor (broj značenja izveden na osnovu saopštenja ispitanika) ima dva nivoa (*reči sa malim brojem značenja* ($M=9.1$), *reči sa velikim brojem značenja* ($M=16$)), treći faktor (redundansa) ima dva nivoa (*reči sa niskom redundansom* ($M=0.10$), *reči sa visokom redundansom* ($M=0.21$)). Svi faktori su ponovljeni po subjektima i neponovljeni po stimulusima. Zavisna varijabla je vreme reakcije. Grupe stimulusa ujednačene su po frekvenci, familijarnosti, konkretnosti, broju značenja procenjenim na osnovu Rečnika Matice srpske i broju slova.

Postupak: U eksperimentu je korišćen zadatak leksičke odluke. Maksimalna dužina ekspozicije stimulusa iznosila je 1500 ms.

Rezultati

Dvofaktorska analiza varijanse pokazala je značajan osnovni efekat broja značenja ($F(1,17)=14.08$, $p<0.01$), kao i značajan osnovni efekat redundanse ($F(1,17)=7.89$, $p=.01$), ali odsustvo interakcije. Analiza linearnih mešovitih modela (Linear Mixed Effect) pokazala je statistički značajne efekte familijarnosti reči ($F(1,984)=18.43$, $p<0.01$), frekvence reči ($F(1,984)=9.27$, $p<0.01$), broja značenja ($F(1,984)=5.17$, $p<0.05$) i redundanse ($F(1,984)=10.29$, $p<0.01$), uz odsustvo interakcije.

Diskusija

U dvofaktorskom nacrtu poređena su vremena obrade reči koje nose isti broj značenja, ali se razlikuju s obzirom na redundansu distribucije njihovih

verovatnoća i obrnuto, reči koje nose različit broj značenja, ali se distribucije njihovih verovatnoća odlikuju istim nivoom redundanse. Analiza varijanse otkrila je postojanje glavnih efekata oba faktora, što s jedne strane, potvrđuje ranije nalaze vezane za postojanje efekta broja značenja na brzinu obrade reči, a s druge, donosi novo saznanje o efektu redundanse distribucije značenja reči na brzinu obrade. Što je manja redundansa distribucije značenja reči, tj. što su verovatnoće značenja reči ujednačenije, prepoznavanje je brže. S obzirom na to da je entropiju distribucije značenja reči moguće izvesti iz broja značenja i redundanse distribucije njihovih verovatnoća, možemo zaključiti da je entropija distribucije verovatnoća značenja osnovni faktor brzine prepoznavanja izolovano prikazanih višeznačnih reči.

Literatura

Rodd, J. M., Gaskell, M. G., & Marslen-Wilson, W. D. (2002). Making sense of semantic ambiguity: Semantic competition in lexical access. *Journal of Memory and Language*, 46, 245–266.

KOGNITIVNA REALNOST JEZIČKIH PARADIGMI

Petar Milin^{1,2}, Dušica Filipović Đurđević², Aleksandar Kostić² i Fermin Moscoso del Prado Martín³

¹ Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad

² Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

³ MRC Cognition and Brain Sciences Unit, Cambridge, UK

Novija istraživanja su pokazala da postoji uticaj derivacionih paradigmi (Moscoso del Prado Martín et al., 2004) i infleksione paradigme (Kostić et al., 2003) na vreme obrade izolovano prikazanih reči. U ovom radu, uticaj infleksione paradigme dalje je ispitivan tako što je, kao prvo, definisana mera odstupanja distribucije verovatnoća gramatičkih oblika date reči od distribucije verovatnoća gramatičkih oblika za infleksionu paradigmu kojoj ta reč pripada, a zatim je u seriji eksperimenata testirana osetljivost kognitivnog sistema na veličinu ovako utvrđenih odstupanja.

Metod:

Ispitanici: U eksperimentu je učestvovalo 50 studenata prve godine, Odseka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Stimulusi: Stimulusi su birani na osnovu Frekvencijskog rečnika savremenog srpskog jezika (Kostić, Đ., 1999). Odabrane su 54 imenice ženskog roda koje pripadaju paradigmi “žena, e”, koje se pojavljuju u svim padežima.

Nacrt: Nezavisna varijabla je Kullback-Leibler divergencija, a zavisna varijabla je vreme reakcije. Frekvencija inflektivnog oblika i frekvencija leme su u analizi tretirane kao ko-varijable. Postojala su dva eksperimentalna bloka. U okviru prvog bloka imenice su prikazane u obliku koji označava akuzativ jednine ženskog roda (“ženu”), a u okviru drugog u obliku koji označava genitiv jednine i nominativ i akuzativ množine ženskog roda (“žene”). Svakom ispitaniku izložen je samo jedan eksperimentalni blok.

Postupak: U okviru svakog bloka, reči i pseudoreči prikazane su slučajnim redosledom u zadatku leksičke odluke. Maksimalna dužina ekspozicije stimulusa iznosila je 1500 ms. Pre početka eksperimenta, subjekti su radili vežbu koja se sastojala od 5 imenica i 5 pseudoimenica.

Rezultati:

Analiza linearnih mešovutih modela (Linear Mixed Effect) pokazala je statistički značajne efekte frekvence leme: $F(1, 2464)=18.83$, $p<.001$; frekvence

inflektivnog oblika: $F(1, 2464)=212.02$, $p<.001$; i Kullback-Leibler divergencije: $F(1, 2464)=12.23$, $p<.001$. Takođe, rezultati su pokazali da su dobijeni efekti nezavisni od intrasubjekatskih variranja i variranja između eksperimentalnih blokova.

Diskusija:

U istraživanju je ispitivan uticaj odstupanja distribucije verovatnoća gramatičkih oblika date reči od distribucije verovatnoća gramatičkih oblika za paradigmu kojoj ta reč pripada, na obradu imenica srpskog jezika. Rezultati su pokazali da je kognitivni sistem osetljiv na odstupanje, definisano kao Kullback-Leibler divergencija: što je divergencija veća, obrada reči duže traje. Ovaj nalaz tumačimo u svetlu stepena olakšanja pri rekonstruisanju verovatnoće gramatičkog oblika date reči na osnovu verovatnoće gramatičkog oblika karakterističnog za paradigmu kojoj reč pripada.

Literatura

Moscoso del Prado Martin, F., Kostić, A. & Baayen, H. (2004). Putting the bits together: An information-theoretical perspective on morphological processing. *Cognition*, 94, 1-18.

Kostić, A., Marković, T. i Baucal, A. (2003). Inflected morphology and word meaning: orthogonal or co-implicative cognitive domains? U: H. Baayen (Ed.). *Aspects of Morphological Processing*. Mouton de Gruyter. Berlin.

Kostić, Đ. (1999). *Frekvencijski rečnik savremenog srpskog jezika*. Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora. Beograd.

T-TEST I ZAJEDNIČKA INFORMACIJA KAO MERE JAČINE ASOCIJATIVNE VEZE U SRPSKOM JEZIKU

Jelena Lisac^{1 i 2} i Petar Milin^{1 i 2}

¹ Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad

² Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

U ovom istraživanju ispitivan je uticaj jačine asocijativne povezanosti konteksta i mete na vizuelno prepoznavanje reči u srpskom jeziku. Osnovni cilj bio je da se utvrdi kognitivna realnost *t-vrednosti* i *zajedničke informacije* (MI) kao korpusnih mera jačine asocijativne veze.

Metod

Na osnovu uzorka tekstova preuzetih iz *Medijske dokumentacije Ebart* i *Frekvencijskog rečnika savremenog srpskog jezika* (Kostić, Đ., 1999) selektovani su parovi reči, tj. kolokacijske liste: *pridev-imenica* i *imenica-imenica*. Jačina asocijativne veze određena je kao *t-vrednost*, odnosno MI.

Eksperiment 1

Ispitanici: U eksperimentu je učestvovalo 46 studenata druge godine psihologije koji su bili podeljeni u 2 grupe.

Nacrt: Eksperimentalni nacrt je imao tri faktora: *leksikalnost mete* (reč i nereč), *tip konteksta* (asocirani i neutralni) i *vrsta prima* (imenica i pridev). *t-vrednost* i MI su tretirani kao kontinuirani prediktori. Pored toga, analizirani su i efekti frekvence mete, frekvence prima i frekvence bigrama.

Postupak: U zadatku leksičke odluke sa primovanjem prikazano je ukupno 160 bigrama, 20 za svaku od ukupno 8 eksperimentalnih situacija. Svi stimulusi su prikazani u nominativu jednine muškog roda. Identični stimulusi-mete prezentovani su obema grupama, ali tako da su ih subjekti posmatrali ili u asociiranom ili u neutralnom kontekstu.

Rezultati: Statistička analiza je potvrdila značajan efekat t-vrednosti ($F=4.80$, $p=0.03$), kao i očekivani efekat frekvence mete ($F=35.56$, $p=0.00$). Takođe, dobijen je i značajan efekat MI ($F=6.07$, $p=0.00$) i frekvence mete ($F=35.60$, $p=0.00$).

Eksperiment 2

Ispitanici: U eksperimentu je učestvovalo 48 studenata treće godine psihologije koji su bili podeljeni u 4 grupe.

Nacrt: Eksperimentalni nacrt je bio isti kao i u prvom eksperimentu, s tim što su mete za oba nivoa drugog i trećeg faktora bile identične.

Postupak: U zadatku simultane leksičke odluke prikazano je 72 stimulus-mete, 36 imenica i 36 pseudoimenica. Neasocirani bigrami formirani su slučajnim kombinovanjem prima i mete iz asociranih parova. Svim grupama ispitanika prezentovani su isti stimulusi-mete, ali isključivo u jednom kontekstu.

Rezultati: Statistička značajnost t-vrednosti nije potvrđena ($F=0.96$, $p=0.33$), ali je dobijen jak efekat MI ($F=26.95$, $p=0.00$). Takođe, u obe analize potvrđen je značajan efekat frekvence mete.

Diskusija

Istraživanje je pokazalo da zajednička informacija (MI) utiče na vreme reakcije ispitanika u zadatku leksičke odluke: sa povećanjem količine zajedničke informacije koju neki par reči (bigram) poseduje, dolazi do skraćivanja vremena reakcije. Sa druge strane, efekat t-vrednosti dobijen je samo u prvom eksperimentu, što se može objasniti razlikama u obliku distribucija t-vrednosti u dva eksperimenta.

Literatura

Kostić, Đ. (1999). *Frekvencijski rečnik savremenog srpskog jezika*. Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Beograd.

Meyer, D. E., & Schvaneveldt, R. W. (1971). Facilitation in recognizing pairs of words: Evidence of a dependence in retrieval operation. *Journal of Experimental Psychology*, 90, 227-234.

Manning, C., & Schütze, H. (2000). *Foundation of Statistical Natural Language Processing*. MIT Press, Cambridge, MA.

DEČIJE RAZUMEVANJE NALOGA "PITAJ" U SPONTANOJ INTERAKCIJI

Nevena Buđevac i Darinka Anđelković

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Razvoj sposobnosti da se na nečiji zahtev postavi neko pitanje trećoj osobi spada u domen pragmatikog razvoja (npr. na zahtev *pitaj Jovana koliko ima sati*, dete Jovanu postavlja pitanje). Nalazi eksperimentalnih istraživanja vezuju pojavu ove sposobnosti za uzrast između 5 i 8 godina (Chomsky, 1969; Tanz, 1980; Warden, 1981). Rezultati eksperimenta Buđevac, Anđelković i Savić (2005) pokazuju da se navedeni nalazi mogu tumačiti kasnom pojavom sposobnosti da se voljno upravlja pragmatikim veštinama. Ovo istraživanje ima za cilj da pokaže da se sposobnost ispunjavanja ovog naloga u spontanoj interakciji javlja čak nekoliko godina ranije.

Cilj

Očekujemo da ćemo analizom sekvenci spontane interakcije moći da utvrdimo:

Kada odrasli počinju deci da upućuju prve zahteve da postave nekome neko pitanje. Ovo je značajno jer ukazuje na zonu narednog pragmatikog razvoja koju uvodi odrasli.

Na kom uzrastu u spontanoj komunikaciji deca na nalog *pitaj-nekoga-nešto* odgovaraju postavljanjem pitanja.

Kakav je detetov odgovor na ovaj zahtev pre nego što je u stanju da ga ispuni.

Hipoteze:

Odrasli upućuju zahtev ranije nego što su deca u stanju da ga ispune.

Deca u situaciji spontane komunikacije mogu da ispune ovaj zahtev znatno ranije nego što su to pokazala prethodna eksperimentalna istraživanja (npr. na uzrastima ispod 4;0, pa i znatno ranije).

Detaljnija analiza karakteristika interakcije omogućiće nam uvid u to kako izgleda detetov odgovor na ovaj zahtev pre nego što je u stanju da ga ispuni, i šta u toj situaciji radi odrasli.

Metod

Uzorak: Istraživanje je sprovedeno na Srpskom elektronskom korpusu ranog dečijeg govora (Andelković, Seva, Moskovljević, 2001). Korpus sadrži transkript spontane interakcije osmoro dece u porodici. Interakcija, u trajanju od 1h 30 min, snimana je na svaka dva meseca, od uzrasta 1;6, do 4;0.

Pretraživanje: Iz korpusa su automatskom pretragom izdvojene situacije u kojima se neko obratio detetu sa zahtevom da postavi pitanje.

Rezultati i diskusija

Najraniji zahtev ove vrste koje odrasli upućuju detetu u našem uzorku je pronađen na uzrastu od 18 meseci. Ovaj uzrast nije isti kod svih roditelja, ali analiza interakcionih karakteristika pokazuje da deca uglavnom nisu u stanju da ispune taj nalog kada ga prvi put čuju.

Najraniji uzrast na kome je dete ispunilo nalog 1;10, a do uzrasta 3;4 sva deca iz uzorka uspešno ispunjavaju zahtev. Ovo je u skladu sa hipotezom da su deca u spontanoj interakciji sposobna da ispune nalog *pitaj* znatno ranije nego u eksperimentalnoj situaciji.

Anlizom sekvenci u kojima dete razvojno nije u stanju da ispuni zahtev, mogu se primetiti tipični odgovori:

dete gleda u osobu kojoj treba da se obrati, ali ne postavlja pitanje;

dete daje odgovor na pitanje umesto da ga postavi drugoj osobi;

ponekad dete može da ispuni zahtev samo ako mu se on ponovi, tj. ukoliko mu se da dodatni pragmatik podsticaj (verbalni ili ostenzivni).

U uzorku su se mogle pronaći i situacije u kojima dete odbija da postavi pitanje (kaže: "pitaj ti" ili "neću"). Važno je napomenuti da prethodne tri kategorije odgovora kazuju na nemogućnost deteta da ispuni zahtev "pitaj", dok ova poslednja, upravo suprotno, ukazuje da dete razume šta se od njega traži, ali iz drugih razloga odbija da ispuni nalog.

U uzorku su pronađene i sekvence u kojima dete razvojno nije u stanju da ispuni zahtev, ali ga odrasli svesno vodi kroz komunikacionu razmenu:

postavi nalog, pa pošto nije dobio odgovor, prilagođava ga u razvojno manje zahtevan nalog

odigrava pred detetom celu interakcionu sekvencu: postavi nalog, a zatim ga sam ispunjava započinjući dijalog sa trećom osobom, onako kako bi to očekivao od deteta.

Zaključak

Ispunjavanje naloga znatno ranije nego u eksperimentalnim istraživanjima ukazuje da spontani pragmatik razvoj znatno prethodni sposobnosti da se voljno upravlja ovladanim pragmatikim znanjima i veštinama.

Odrasli rano postavljaju zahteve i odigravaju njihovo ispunjenje. Ovakvim delovanjem on uvodi dete u složene odnose konverzacije i raslojavanje uloga u njoj.

PSIHOLOGIJA UMETNOSTI

DENOTATIVNE DIMENZIJE UMETNIČKIH SLIKA

Slobodan Marković

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Koristeći specifična ikonička sredstva slikar posmatraču prenosi čitav spektar različitih informacija. U ovom radu pokušaćemo da specifikujemo strukturu denotativnih poruka koje posmatrač prepoznaje u umetničkim slikama koristeći metodologiju koja je do sada korišćena za ispitivanje konotativnog ili implicitnog značenja. Cilj istraživanja bio je da se dobiju bazične dimenzije, tj. koordinate jedinstvenog denotativnog prostora unutar kojeg bi svaka slika imala svoje mesto i bila kvantitativno porediva sa drugim slikama.

U pilotskom istraživanju grupa od 10 ispitanika sačinila je listu deskriptora koji pokrivaju glavne denotativne domene, tj. intencije slikara. Pitanje je bilo šta je slikar nameravao da prikaže na slici. Konačna lista sadržala je sledećih 15 tvrdnji. Umetnik je želeo da (1) predstavi kako on vidi svet, tj. neku scenu, (2) simbolički predstavi određene skrivene sadržaje, (3) opiše neko mentalno stanje raspoloženje, (4) opiše neka svoja sanjarenja, fantazije, (5) izrazi neke svoje emocije, (6) izazove emocije kod drugih, (7) što vernije prikaže neku scenu, tj. svet kakav jeste, (8) iznenadi, zbuni, privuče pažnju, (9) eksperimentiše sa bojama, oblicima i materijalima, (10) izrazi neki ideološki, religiozni, filozofski stav, (11) prikaže društvene ili istorijske prilike, (12) ne želi ništa posebno da kaže, (13) ukrasi, ulepša svet oko sebe, (14) izazove čist estetski doživljaj, (15) napravi značajno delo, pokaže svoje umeće.

Metod

Subjekti: U eksperimentu je učestvovalo 30 polaznika Istraživačke Stanice Petnica.

Stimulusi: Set stimulusa činilo je 28 reprodukcija umetničkih slika različitih stilova i epoha.

Postupak: Ispitanici su bili podeljeni u tri grupe od po 10 subjekata. Redosled prikazivanja stimulusa bio je pseudo-slučajan i drugačiji za svaku grupu. Ispitanicima je dat zadatak da za svaku sliku procene stepen prikladnosti 15 ponuđenih tvrdnji na sedmostepenim unipolarnim skalama.

Rezultati

Izvedena je faktorska analiza na matrici koja je napravljena po Ozgudovoj *string-out* metodi: matrice pojedinačnih slika nizane su jedna ispod druge u jedinstvenu matricu. Na osnovu analize glavnih komponenata izdvojili smo četiri faktora koji zajedno objašnjavaju 58,18% varijanse (slični faktori dobijaju se i pri rotiranju matrica):

Subjektivnost (tvrdnje 3, 4 i 5: opis mentalnih stanja, fantazije i emocija),

Konstruktivizam-realizam (8 i 9: izazivanje pažnje i eksperimentisanje; 7: verni prikaz scene - negativno zasićenje),

Ideologija (10, 11, 12: ideološki stav i društveno-istorijske scene),

Dekoracija (13, 14, 15: ukrašavanje, estetski doživljaj, pokazivanje umeća).
Diskusija i zaključak

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da se različiti domeni denotativne reprezentacije umetničkih slika mogu svesti na četiri bazične dimenzije. Semantička polja izdvojenih dimenzija delimično korespondiraju sa intencijama koje se u teoriji umetnosti pripisuju različitim slikarskim pravcima. Tako na primer, faktor *Subjektivnost* može se uzeti kao jasni predstavnik ekspresionističke i nadrealističke tendencije u slikarstvu. Dalje, bipolarna dimenzija *Konstruktivizam-realizam* odražava antagonizam između slike kao replike optičke realnosti i slike kao nove realnosti. Faktor *Ideologija* predstavlja angažovanu umetnost preko koje se prenose političke, religiozne i druge ideje. Najzad, faktor *Dekoracija* korespondira sa tendencijama ka dekoraciji i čistoj vizuelnoj estetici.

STRUKTURA ESTETSKOG DOŽIVLJAJA SLIKA

Marko Polovina i Slobodan Marković

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

U ovom radu pokušaćemo da definišemo unutrašnju strukturu estetskog doživljaja i specifikujemo vezu te strukture sa dimenzijama subjektivnog doživljaja umetničkih slika. Sam estetski doživljaj operacionalno smo definisali preko deskriptora do kojih smo došli u preliminarnoj studiji. Prva faza ove studije sastojala se sačinjavanju široke liste deskriptora estetskog doživljaja na osnovu pregleda relevantne literature. U drugoj fazi su četiri nezavisna procenjivača redukovala dobijenu listu kako bi se došlo do selekcije što jasnijih i reprezentativnijih deskriptora. Intersubjektivna saglasnost procenjivača rezultirala je konačnom listom od osam prideva i jednog iskaza: (1) opčinjavajuće, (2) neodoljivo, (3) jedinstveno, (4) neprolazno, (5) duboko, (6) izuzetno, (7) univerzalno, (8) neizrecivo i (9) voleo/la bih da je imam.

Dimenzije subjektivnog doživljaja umetničkih slika definisali smo preko faktora instrumenta SDS 16: *Regularnost*, *Pobuđenost*, *Atraktivnost* i *Smirenost* (Radonjić i Marković, 2005, Empirijska istraživanja u psihologiji XI, Rezimej, str. 10).

Metod

Subjekti: U istraživanju je učestvovalo 26 ispitanika, studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Stimulusi: Stimulusni set činile su 24 slike iz različitih perioda umetničkog stvaranja koje su izabrane na osnovu ranijeg istraživanja (Radonjić i Marković, 2005).

Postupak: Ispitivanje je bilo grupno. Ispitanici su bili podeljeni u dve grupe od 12 i 14 subjekata. Redosled prikazivanja stimulusa bio je pseudo-slučajan i drugačiji za svaku grupu. Ispitanicima je dat zadatak da svaku sliku procene devet unipolarnih sedmostepenih skala procene (skale su definisane deskriptorima dobijenim u preliminarnom ispitivanju).

Rezultati

Izvedena je faktorska analiza na matrici koja je napravljena po Ozgudovoj *string-out* metodi: 24 matrice spojene su jedna ispod druge u jedinstvenu matricu. Rezultati analize glavnih komponenata ukazuju na jednu glavnu komponentu koja objašnjava 60,88% varijanse. Ovo nam omogućuje da formiramo jednu jedinstvenu meru estetskog doživljaja tako što ćemo uprosečiti vrednosti procena na svih 9 skala (ED 9).

Urađena je multipla regresiona analiza matrice u kojoj su procene ispitanika bile uprosečene: 18 slika organizovano je u redove, dok su kolone bile definisane kriterijumskom i prediktorskim varijablama. Kriterijumska varijabla bila je *estetski doživljaj* meren ED 9, dok su prediktorske varijable bile procene na faktorima SDS 16: *Regularnost*, *Pobuđenost*, *Atraktivnost* i *Smirenost*. Rezultati pokazuju da faktori SDS-a zajedno ne predstavljaju dobre prediktore estetskog doživljaja merenog preko ED 9: $r^2 = .391$, $F(4,13) = 2,09$, $p > .05$. Međutim, analizom pojedinačnih doprinosa koje faktori imaju na kriterijumsku varijablu može se videti da faktor *Pobuđenost*, ipak, može biti značajan prediktor estetskog doživljaja: $r^2 = .227$ $F(4,13)$ $F(1,16) = 4,71$, $p < .05$.

Diskusija i zaključak

Analizirajući faktorsku strukturu procena umetničkih slika na devet deskriptora estetskog doživljaja uočili smo snažnu konvergenciju procena u jednu latentnu dimenziju. Na osnovu toga zaključili smo da je estetski doživljaj jedinstven fenomen, nerazloživ na nezavisne komponente. Analiza veze estetskog doživljaja sa drugim dimenzijama subjektivnog doživljaja slike pokazuje da je estetski doživljaj značajno bliži fenomenu radoznalosti i pobuđujućim stanjima svesti o kojima govori faktor *Pobuđenost* (neobično, maštovito, upečatljivo, inspirativno), nego hedonističkim i opuštajućim stanjima koje opisuju faktori *Atraktivnost* (lepo, prijatno i sl.), *Regularnost* (jasno, sredeno i sl.) i *Smirenost* (smirujuće, opušteno i sl.).

KRITERIJUMI SUBJEKTIVNE KATEGORIZACIJE UMETNIČKIH SLIKA: STIL ILI TEMA?

Biljana Milovanović i Slobodan Marković

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Posmatrajući umetničke slike možemo biti usmereni na dva generalna aspekta, a to su tema (šta je na njoj predstavljeno) i stil (kako je određena tema predstavljena). Pri tome svoj doživljaj možemo u većoj meri osloniti na temu (sadržaj) ili na stil (izražajnu formu). Oslanjajući se na sadržaj možemo zanemariti stil i reći da prepoznatljivost nekog portreta ne zavisi od toga ko ga je i kako naslikao. Sa druge strane, ako smo usmereni na stil, tada će nam različite teme biti srodne ako su izražajno slične (npr. ekspresionistički portreti, pejzaži i sl.). Cilj ovog istraživanja bio je da odgovori na pitanje koji od ova dva kriterijuma, tema ili stil, dominira pri grupisanju slika po sličnosti.

Metod

Subjekti: U eksperimentu je učestvovalo 29 polaznika i saradnika Istraživačke Stanice Petnica.

Stimulusi: Setovi stimulusa sastojali su se od po tri slike A, B i C raspoređene jedna pored druge. Pri tome, slike A i B pripadale su istom stilu (npr. A i B su bile ekspresionističke, a C realistička), a slike B i C istoj temi (npr. B i C su portreti, a A pejzaž). Bilo je 50 setova (tripleta) stimulusa sa slikama različitih stilova (realistički, impresionistički, ekspresionistički, kubistički i apstraktni) i tema (portret, pejzaž, mrtva priroda, akt, žanr-scena i prikaz životinja)

Nacrt: Nacrt je bio jednofaktorski. Nezavisna varijabla je bila ponuđena kombinacija sparivanja: stil (AB), tema (BC) i ni stil ni tema (AC). Zavisna varijabla bila je subjektivna procena svake kombinacije, odnosno, sparivanje slika po stilu, po temi ili ni po stilu ni po temi).

Postupak: Ispitanici su bili podeljeni u dve grupe od po 14 i 15 subjekata. Redosled prikazivanja setova bio je kvazi-slučajan i drugačiji za svaku grupu.

Pozicija slika unutar seta bila je balansirana. Ispitanicima je dat zadatak da na osnovu svog subjektivnog doživljaja sličnosti-različitosti izbaci jednu od tri slike za koju smatra da ne pripada datoj grupi (podrazumeva se da se dve slike koje su ostale procenjuju kao slične).

Rezultati i diskusija

Izračunati su skorovi opredeljenja za stil (AB) ili temu (BC). Odgovore koji se nisu uklapali ni u jedan od pomenuta dva kriterijuma (AC) tretirali smo kao greške (bilo ih je ispod 2%). Prosečan broj preferencija prema stilu iznosio je 29,79, a prema temi 20,21. T-test je pokazao da ova razlika nije statistički značajna, $t=1,65$, $p>0,05$.

Dalje analize pokazale su da iza nalaza o nepostojanju dominantnog kriterijuma *stil ili tema* stoji velika varijansa odgovora. Naime, analiza raspodele skorova pokazala je da distribucije odgovora ispitanika nisu normalne, već su ravne. Ovo upućuje na pretpostavku da nepostojanje razlika ne potiče od toga što je većina ispitanika neodlučna pri izboru stil ili tema, već zato što se svrstava u dve krajnosti: grupa koja izrazito preferira stil i grupa koja izrazito preferira temu. Klaster analiza ispitanika sa tri zadata klastera potvrđuje ovu pretpostavku. Prva grupa (N=15) pokazuje izrazitu preferenciju ka stilu: Stil = 42,43; Tema = 7,57. Druga grupa (N=7) pokazuje obrnutu preferenciju: Stil = 5,71; Tema = 44,29. Najzad, u trećoj grupi (N=7) preferencije su relativno ujednačene: Stil = 23,21; Tema = 26,79.

Zaključak

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da iza nepostojanja razlika u preferenciji stil ili tema stoje izrazite individualne razlike. To, dalje, upućuje na potrebu da se u daljim istraživanjima podrobnije ispita veza između orijentisanosti na stil ili temu i nekih osobina ličnosti (impulsivnost, ekstraverzija i sl.).

UTICAJ VIŠESTRUKRE REPRODUKCIJE NA MODUS ESTETSKE PROCENE

Biljana Pejić¹ i Nebojša Milićević²

¹Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

²Filozofski fakultet, Niš

Problem:

Proučavajući promene koje se zbivaju u strukturnim formama pri reprodukciji materijala, Arnham i saradnici su utvrdili da, u okviru pamćenja, deluju 2 tendencije: 1.ka poravnanju ili najjednostavnijoj strukturi i 2.ka izoštravanju osobenih obeležja sklopa. Obe sile deluju sa ciljem da se opažajna struktura učini što određenijom. Do sličnih nalaza, došao je i Bartlet koristeći model ponovljene i serijske reprodukcije. On je utvrdio da u procesu pamćenja dolazi do 3 vrste transformacija na materijalu: simplifikacije ili uprošćavanja, racionalizovanja i naglašavanja ili dominacije sadržaja.

Istraživanja Ognjenovića i saradnika su, u okviru eksperimentalne estetike, pokazala da estetski sud nije jedinstven kognitivni proces i da se može razložiti na 3 podoperacije različitih operativnih karakteristika. Prva u nizu podoperacija nazvana je harmonijski ili *H*-nivo (odluka se donosi na osnovu simetrije, ritma, harmonije), druga - redundantni ili *R*-nivo (odluka se donosi po principu ukrašavanja, redundance) i treća - distantni ili *D*-nivo (radi po operativnim karakteristikama otvaranja novih unutrašnjih prostora za obradu stimulacije).

Polazeći od pomenutih istraživanja, rad je imao za cilj da ispita povezanost faza serijske reprodukcije vizuelnog materijala sa modusima estetske procene.

Metod:**Eksperiment 1**

Uzorak od 10 učenika, ženskog pola, III godine filološke gimnazije, metodom serijske reprodukcije, reprodukovao je 3 stimulusa - detalja sa slika: Tabakovića, Miroa i pećinskog crteža. Pri crtanju svakog novog stimulusa, balansirano je redosled ispitanika. Dobijeno je ukupno 30 reprodukcija, po 10 za svaki stimulus.

Eksperiment 2

Ukupno 32 učenika, ženskog pola, III godine filološke gimnazije procenjivalo je 30 reprodukcija iz *eksperimenta 1* na 3 sedmostepene skale po dimenzijama: sklada (*H*), ukrasa (*R*) i dubine (*D*). Stimulusi su izlagani pojedinačno, po serijama, prema unapred utvrđenom balansiranom redosledu. Vreme izlaganja i procene nisu bili ograničeni.

Rezultati:

Rađena je regresiona analiza u kojoj je prediktorska varijabla bila faze reprodukcije stimulusa, a kriterijumske varijable: dimenzije sklada (*H*), ukrasa (*R*) i dubine (*D*). Rezultati regresione analize za Miroov crtež pokazuju da prediktor ne korelira značajno sa dimenzijom ukrasa ($r^2=0.02$, $F(1,318)=0.177$, $p>0.675$). Dobijen je statistički značajan koeficijent determinacije u situaciji kada je prediktor ograničen na dimenziju sklada ($r^2=0.19$, $F(1,318)=12.452$, $p<0.000$) i dubine ($r^2=0.15$, $F(1,318)=3.82$, $p=0.51$). Rezultati regresione analize za Tabakovićeve crteže pokazuju da je dobijen statistički značajan koeficijent determinacije kada je prediktor ograničen na dimenziju sklada ($r^2=0.11$, $F(1,318)=3.821$, $p<0.05$), ukrasa ($r^2=0.27$, $F(1,318)=25.329$, $p<0.000$) i dubine ($r^2=0.16$, $F(1,318)=8.285$, $p<0.01$). Takođe i rezultati regresione analize za pećinski crtež pokazuju da je dobijen statistički značajan koeficijent determinacije kada je prediktor ograničen na dimenziju sklada ($r^2=0.16$, $F(1,318)=8.554$, $p<0.01$), ukrasa ($r^2=0.17$, $F(1,318)=9.847$, $p<0.01$) i dubine ($r^2=0.13$, $F(1,318)=5.385$, $p<0.05$).

Diskusija:

Ako se izuzme Miroov crtež, koji je ispitanicima bio pretežak za reprodukciju i doveo do "iskakanja" već u početnim fazama crtanja, dobijeni rezultati na druga dva stimulusa pokazuju da dolazi do opadanja vrednosti na ispitivanim dimenzijama. U svakoj narednoj fazi reprodukcije, sa pojednostavlivanjem forme, crteži su, po proceni ispitanika, gubili na skladu, ukrašenosti i smislaonoj dubini. Zanimljivo je da ni na jednoj dimenziji nije ispoljena doslednost u padu. Najveća regresija je dobijena na *R* dimenziji, što ukazuje da je *R*-nivo najosetljiviji na gubitak informacija. Ovi nalazi su razumljivi ako se zna da *R*-nivo funkcioniše po principu redundanse i viška informacije, za razliku od *H*-nivoa koji radi po principu smanjene količine informacija, jednostavnosti i uprošćenosti. Nalazi su u skladu sa pomenutim istraživanjima.

KONSTRUISANJE HRD SKALE**Biljana Pejić**

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Problem:

Istraživanje je imalo za cilj da ispita da li je moguće *H*, *R* i *D* moduse estetskog odlučivanja empirijski opisati i razložiti na više elementarnih jedinica. U radu se pošlo od Ognjenovićevog kognitivnog modela donošenja estetske odluke, po kom estetski sud predstavlja slojevit kognitivni čin, koji se organizuje na 3

nivoa: harmonijskom (*H*), redundantnom (*R*) i distantnom (*D*) nivou. Na *H*-nivou odluka se donosi na osnovu simetrije, ritma, ravnoteže elemenata, proste rime i harmonije, na *R*-nivou po principu ukrašavanja, bogatstva elemenata i redundance, a na *D*-nivou po principu otvaranja novih unutrašnjih prostora za obradu stimulacije.

Metod:

Istraživanje se sastojalo iz dve faze.

U prvoj fazi nastojalo se da se izdvoje što reprezentativnija svojstva koja određuju *H*, *R* i *D* moduse, kako bi se od njih napravile odgovarajuće skale procene. Dve grupe od po 14 studenata I godine psihologije imale su zadatak da napišu što više prideva posmatrajući 15 crteža, apstraktnog sadržaja, obrađenih po *H*, *R* i *D* principu. *H* - princip je podrazumevao simplifikaciju crteža, insistiranje na dobroj formi, simetriji i skladu, *R* - obogaćivanje slike detaljima i ukrasima, redundansu, a *D* - originalnu verziju crteža. Dobijeno je ukupno 1622 reči, od čega 722 različita prideva. Eliminirani su svi koji nisu bili dovoljno jasni, precizni, nisu imali opozite ili su imali sinonime i koji su nisko ili nisu uopšte korelirali sa *H*, *R* i *D* dimenzijama (na osnovu rezultata korelacionih analiza ranijih istraživanja). Sačinjena je redukovana lista od 191 pridevskog para. Konačna lista sužena je na 60 pridevskih parova.

U drugoj fazi je sprovedeno istraživanje sa 6 kompleta crteža različitog sadržaja obrađenih po *H*, *R* i *D* principu (18 stimulusa), na 310 ispitanika, studenata I i II godine Psihologije, Pedagogije, Istorije umetnosti, Saobraćajnog, Učiteljskog i Defektološkog fakulteta, Više škole likovnih i primenjenih umetnosti u Beogradu i Fakulteta za menadžment u Novom Sadu. Zadatak ispitanika je bio da procene sve stimuluse na 60 sedmostepenih skala datih u formi semantičkog diferencijala, izdvojenih u prvom delu istraživanja. Vreme izlaganja i procene nisu bili ograničeni.

Rezultati i diskusija:

Rađena je faktorska analiza, primenjena je rotaciona metoda promax. Analizom glavnih komponenta izdvojeno je 9 faktora. Na osnovu pregleda scree plota, procenata objašnjene varijanse i konceptualne konzistentnosti faktora izdvojena su prva tri. Na osnovu indeksa matrice sklopa izdvojene su skale koje su datim faktorom zasićene sa indeksom preko 0.400. Reč je o sledećim faktorima: I faktor (skale: simetrično, srazmerno, stabilno, sredeno, precizno, dovršeno, skladno, povezano, umereno, pravilno, ujednačeno, celovito); II faktor (skale: umetnički vredno, zanimljivo, dopadljivo, podsticajno, dobro, privlačno, lepo, umetničko, maštovito, duboko) i III faktor (skale: ukrašeno, raskošno, detaljno, iscrpno, složeno, raznovrsno, puno). Uočava se da I faktor najviše podseća na *H* dimenziju, II faktor na *D* dimenziju, a III faktor na *R* dimenziju.

Dobijeni nalazi potvrđuju da je moguće empirijskim putem izdvojiti 3 nezavisne dimenzije koje imaju odlike *H*, *R* i *D* estetskih modusa. Takođe, otvaraju šanse za konstruisanje instrumenta za merenje *H*, *R* i *D* dimenzija.

ESTETSKI MODUSI DORAĐENIH SERIJSKIH REPRODUKCIJA

Nebojša Milićević¹ i Biljana Pejić²

¹Filozofski fakultet, Niš,

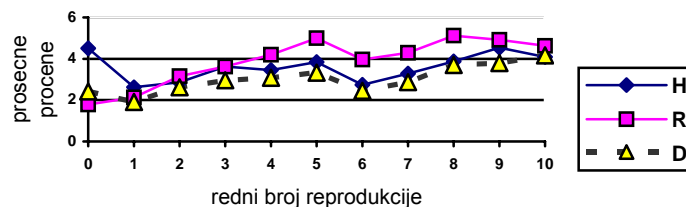
²Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Problem: Istraživanja serijske reprodukcije potvrđuju Bartletove nalaze o vrstama transformacija reprodukovanog sadržaja (simplifikacija, racionalizacija i amplifikacija). U Martindejlovim eksperimentima (Martindale, C., 1990), gde su

ispitanici imali dodatnu instrukciju da povećaju originalnost reprodukovanih slika, otkrivene su promene slične stilskim promenama tokom istorije umetnosti. Eksperimentalna istraživanja Ognjenovića i saradnika su pokazala da se estetsko odlučivanje sastoji od tri kvalitativno različita nivoa. Prvi nivo u nizu nazvan je harmonijski ili H-nivo (odluka se donosi na osnovu harmonije, simetrije, jednostavnosti), drugi je redundantni ili R-nivo (odluka se donosi po principu ukrašavanja, redudance, kitnjastosti) i treći, najdublji, je distantni D-nivo (odluka koja se tiče umetničkog dela). Tri modusa donošenja estetske odluke (H, R i D) se mogu posmatrati i kao tri principa estetiziranja tokom istorije umetnosti. U istoriji pojedinačnih stilova, može se naći sličan redosled: stil se javlja kao jednostavna, novoorganizovana forma, da bi zatim ušao u fazu ukrašavanja, redudance a potom prevazišao sebe otvaranjem kvalitativno novog semantičkog prostora. Istraživanja geneze pojedinačnih umetničkih dela pokazuju slične smene estetskih modusa.

Da li će u eksperimentu serijske reprodukcije vizuelnih stimulusa, gde je dopuštena mogućnost doradivanja, tj. ulepšavanja, doći do sličnih promena dominantnih principa estetiziranja u pogledu dimenzija sklada (H), ukrasnosti (R) i distantnosti (D)? Ovo je provereno u sledećem istraživanju na osnovu estetskih procena subjekata neumetničke populacije.

Metod: Tri grupe od po 10 studenata ženskog pola, reprodukovale su metodom serijske reprodukcije po jedan od tri različita crteža (geometrizovanu formu iz Bartletove serije, pećinski crtež čoveka i Tabakovićevu uprošćenu reprodukciju). U drugom eksperimentu, 86 studenata procenjivalo je po jednu grupu od 10 reprodukcija na a) Ognjenovićevim sedmostepenim skalama za procenu dimenzija sklada (H), ukrasa (R) i semantičke dubine (D), b) na skali dopadanja i umetničkog vrednovanja, kao i na c) Martindejlovim skalama arousal potencijala i primordijalnog sadržaja. Reprodukcije su izlagane hronološkim redosledom bez vremenskog ograničenja.

Slika 1. Procene H, R i D dimenzija reprodukcija geometrizovanog crteža

Rezultati i diskusija: Geometrizovani crtež (slika 1.) pokazuje najveću otpornost promeni same forme. Rezultati regresione analize daju značajan koeficijent determinacije u pogledu sklada ($R^2=0.16$, $F / 1,262/= 4.24$, $p<.05$), ukrasa ($R^2=0.27$, $F / 1,262/= 97.47$, $p<.01$), i dubine ($R^2=0.11$, $F / 1,262/= 31.49$, $p<.01$). Kod reprodukcija pećinskog crteža čoveka dobijene su značajne promene u pogledu porasta ukrašavanja ($R^2=0.21$, $F / 1,339/= 90.95$, $p<.01$). Kada je reč o Tabakovićevom apstraktnom crtežu H nivoa, tendencije su suprotne prethodnim nalazima. Sa fazama doradivanja crteži gube najviše na dimenziji dubine ($R^2=.052$, $F / 1,328/= 19.08$, $p<.01$), zatim dopadanja ($R^2=.046$, $F / 1,328/= 15.75$, $p<.01$), umetničkog vrednovanja ($R^2=.028$, $F / 1,328/= 10.36$, $p<.01$), a najmanje na dimenziji ukrasa ($R^2=.024$, $F / 1,328/= 8.13$, $p<.01$). Ovo je razumljivo obzirom da se radi o složenijem stimulusu, tj. obradi originalnog umetničkog dela. Promena kod apstraktnog Tabakovićeg crteža ide ka realističnom dok se reprodukcije

realističkog pećinskog čoveka postepeno približavaju apstrakciji, što se vidi u promeni procena na Martindejlovoj skali primordijalnog sadržaja.

Ovi nalazi nagoveštavaju da zakonitost estetskog odlučivanja važi i kod transformacija serijskih reprodukcija, gde se odvijaju slične promene kao i kod donošenja estetske odluke. Međutim, kako je reč o neumetničkoj populaciji, ograničenoj veštini crtanja, estetiziranje ide do nivoa ukrasa (R) a retko do distantnog nivoa. Očito je, da je kod prosečnih ispitanika ukrašavanje najprihvatljiviji način ulepšavanja. Ostaje da se ovi rezultati provere i na umetničkoj populaciji.

UMETNIČKI VREDNO I ONO ŠTO SE MENI DOPADA U GLUMAČKOM IZRAZU PRI INTERPRETACIJI POEZIJE

Andrijana Videnović, Dušica Filipović, Irena Ristić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd
Udružene laboratorije za istraživanje mozga, Beograd

Ranija istraživanja, (Škorc i sar., 1994.) rađena sa studentima psihologije u Beogradu uz pomoć vizuelnih stimulusa (standardni instrument R.Čirića) pokazala su da ovi ispitanici, iako preferiraju redundantno modeliran vizuelni materijal, kao umetnički vredniji označavaju onaj koji predstavlja originalno umetničko delo. Različito vrednovanje na skalama lepog i umetnički vrednog dobio je i Milićević(2003,2005), gde studenti psihologije u Nišu takođe imaju strožiji kriterijum na skalama dopadanja nego na skalama umetničke vrednosti. Generalno, na obe skale lošije prolaze apstraktni a bolje realistični crteži, koji su, pritom visoko zasićeni R-dimenzijom.

Da li ono što se meni dopada smatram i umetnički vrednim i obrnuto, da li ono što se meni ne sviđa procenjujem i kao umetnički bezvredno? Koliko se ova dva kriterijuma slažu kod mladih ljudi, pripadnika tzv. »opšte populacije«, kada su upućeni da procene glumački izraz pri govorenju poezije? Da li, u ranijim istraživanjima favorizovani R-nivo obrade na skali dopadanja, i na ovoj vrsti umetničkog materijala zadržava primat?

Ispitali smo razlike u proceni dopadljivosti i umetničke vrednosti stimulusa tri modusa estetske obrade u glumačkom izrazu (nivoi: H, R i D) i to u interpretaciji originalnih i obesmišljenih pesama (dva nivoa: besmisleno, smisleno).

Uzorak su činili studenti I godine psihologije (N=30) Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Stimulusni materijal činile su interpretacije pesama:

- "Među javom i med snom" Laze Kostića, Petar Kralj;
- "Umrem li" Jelisavete Bagrjane, Gorica Popović;
- "Sumatra" Miloša Crnjanskog, Predrag Ejodus;
- "Priča" Miloša Crnjanskog, Borislav Komnenić;
- "Nokturno" Tina Ujevića, Rade Šerbedžija.

Da bismo kontrolisali uticaj sadržaja na procene ispitanika, za svaku pesmu je menjanjem suglasnika, a čuvanjem samoglasnika kao nosilaca ritma i rime pesnik Lj.Ršumović formirao "obesmišljenu" varijanta. Glumci su pesmu (njenu «smislenu» i «obesmišljenu» varijantu) prvo interpretirali na način koji zadovoljava njihove sopstvene umetničke kriterijume što bi trebalo da predstavlja D-nivo. Zatim su izraz varirali u još dva modusa estetske obrade – H, koji je podrazumevao naglašeni ritam i rimu i krajnju simplifikaciju izraza i R, koji je

podrazumevao (pre)naglašenu emocionalnost, kitnjast, pomalo "ušećeren" način interpretacije.

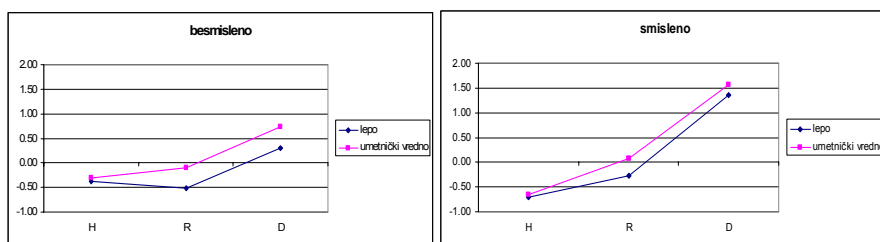
Postupak: Ispitanici su u grupama po 10, formiranim slučajnim redosledom, slušali interpretacije pesama, po unapred utvrđenom rasporedu. Balansirani su redosled interpretatora, modusa obrade i smislenosti materijala. Od ispitanika je traženo da, odmah po slušanju, bez vremenskog ograničenja za odluku daju: a) ocenu svake interpretacije na skali od -3 do +3 između krajnosti »uopšte mi se ne dopada« i »izuzetno mi se dopada« i b) procenu između krajnosti »umetnički potpuno bezvredno« i »umetnički veoma vredno«, takođe na skali od -3 do +3.

Rezultati

Trofaktorska analiza varijanse pokazuje statistički značajan osnovni efekat smislenosti materijala ($F(1, 29)=6.9464$, $p<0.05$), modusa obrade ($F(2, 58)=51.725$, $p<0.01$) i vrste procene ($F(1, 29)=18.631$, $p<0.01$). Postoji značajna interakcija između smislenosti materijala i modusa obrade ($F(2, 58)=21.256$, $p<0.01$) i između modusa obrade i vrste procene ($F(2, 58)=5.1828$, $p<0.01$). Interakcija između smislenosti materijala i modusa obrade potiče od razlika u proceni smislenog i besmislenog materijala u D modusu obrade (besmisleni D materijal dobija više ocene na obe skale). Interakcija između modusa obrade i vrste procene potiče od razlika između procena besmislenog materijala u R i D modusu obrade (R i D besmisleni materijali dobijaju više ocene na skali umetničke vrednosti, nego na skali lične preferencije, dok u ostalim slučajevima ova razlika ne postoji).

Diskusija

Dobijeni rezultati donekle se razlikuju od rezultata dobijenih u ogledima Škorc i Miličevića. Razlike između kriterijuma lične dopadljivosti i umetničke vrednosti postoje samo u okviru besmislenog materijala R i D modusa obrade, koji su dosledno dobili više ocene na skali umetničke vrednosti. Pored toga, naši ispitanici nemaju simpatije za R-modus obrade: besmisleni materijal u R modusu obrade je ocenjen neutralno u pogledu umetničke vrednosti ali negativno u pogledu lične dopadljivosti, dok je i besmisleni i smisleni materijal u D modusu obrade ocenjen pozitivno na obe skale. Jedan od mogućih razloga je priroda izlaganog materijala, ali s obzirom na to da su isti ispitanici dali obe procene (što nije bio slučaj u istraživanjima Škorc i sar.), pre donošenja konačnih zaključaka neophodno je u potpunosti ponoviti nacrt istraživanja izvedenih sa vizuelnim stimulusima. Takođe, u eksperimentima sa vizuelnim stimulusima nije postojao faktor smislenosti, mada procene obesmišljenog i smislenog materijala asociraju na procenama apstraktnih i realističnih crteža u eksperimentu Miličevića. To što se R-modus obrade na skali dopadanja niže vrednuje od D-modusa može da bude reakcija ispitanika na prenaplašenu emocionalnost u R-interpretacijama pesama, dok tu vrstu »obogaćivanja« nismo mogli imati kod R-obrada umetničkih slika.

Literatura:

- Ognjenović, P. (1980). Jedan ili više nivoa estetske odluke. Rad, LEP, 1, 1-14
- Ognjenović, P., Morača, J. (1994): Pitanje ukusa ili: De gustibus disputandum, Psihologija3-4, 249-264
- Škorc, B., Vuković, I., Stojadinović, D., Morača, J. (1994): Umetnost i lepo za mene, Psihologija3-4, 265-270
- Miličević, N., Magistarski rad, 78-135

ŠTA JE UMETNOST ZA MENE? ANALIZA ODGOVORA STUDENATA UMETNOSTI

Bojana Škorc

Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet u Beogradu

Predmet: Istraživanju teme šta je umetnost je pristupljeno sa pozicije budućeg umetnika – studenta umetnosti koji razvija implicitne i eksplicitne lične teorije umetnosti. Odgovor na pitanje šta je lično značenje umetnosti za budućeg umetnika imao je teorijski i praktični značaj. Teorijski nas približava suštini fenomena na subjektivnom, ličnom planu, a praktični nivo podrazumeva korišćenje nalaza kao polazne osnove za dalji rad sa studentima, razmenu mišljenja i uvida, sticanje ne samo lične, nego i kolektivne slike umetničke realnosti u kojoj se grupa razvija.

Postupak: Pitanje *Šta je umetnost za tebe?* je postavljeno grupama studenata. Forma odgovora – dužina, oblik, struktura – je bila slobodna. Ovaj pristup je izabran zbog višestrukih razloga. Kompleksnost fenomena umetnosti je zahtevala da se forma istraživanja ostavi dovoljno otvorenom. Težina zadatka je zahtevala da se omogući sloboda izraza ispitanika. Opštost pitanja je zahtevala da se omogući dovoljna širina odgovora. Na osnovu ovih razloga, primenjena je otvorena metoda. Ispitanici su dobijali papir u neograničenim količinama i rečeno im je da odgovore na pitanje slobodno, onako kako žele. Takođe im je naglašeno da pošto ne postoji tačan odgovor na ovo pitanje, njihovi odgovori neće biti vrednovani i procenjivani već će biti iskorišćeni u budućem radu.

Posle sumiranja rezultata, grupi je prikazan njihov zajednički nalaz, kao i nalazi prethodnih godina. Diskutovani su rezultati, razlike, i postupci kojima se do toga došlo.

Uzorak: Tri grupe ispitanika čine ukupan uzorak od 72 studenta Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu. U uzorak su uključeni studenti druge godine odseka: Slikarstvo, Vajarstvo i Grafika, oba pola. Istraživanje je obavljeno kroz praćenje tri sukcesivne godine. U istraživanju je učestvovala polovina od ukupnog broja studenata (grupa koja nije želela, nije učestvovala u istraživanju).

Rezultati: Analiza reakcija - neke od karakterističnih reakcija na pitanje su:

Otpor prema verbalizaciji – 100% ispitanika ima problem sa pokrivanjem značenja rečima, jer doživljava reči kao preuske ili pogrešne. Manji broj ispitanika (3%) posle prvog pokušaja odustaje od verbalizacije i koristi crtež, strip, znak pitanja ili ostavlja list prazan.

Opis umetnosti umetnošću – predstavlja karakterističan odgovor koji pokazuje da je verbalizacija doživljena kao uža od fenomena. Tako se umesto reči pojavljuju crteži ili kratki eseji koji se približavaju pesmi u prozi. Umetnost se, umesto analitičkog opisa kakav bi se očekivao, opisuje novim delom koje se obraća na metaforičan način.

Analiza sadržaja – kvalitativna analiza - klasifikovanje i poređenje.

Postoje velike razlike na ličnom planu razumevanja umetnosti

Na nivou grupe postoje dominantni trendovi koji se razlikuju između grupa – npr. moralna vrednost se pojavljuje samo kod 2005/6 godine.

Analiza sadržaja:

Umetnost kao složena enigma

Umetnost kao prenošenje, iskazivanje, izraz

Umetnost kao preobraženje, promena, metamorfoza

Umetnost kao dar

Umetnost kao istraživanje, igra, eksperiment

Umetnost kao materijalizovana duhovnost

Umetnost kao stvaranje vrednosti, moral

Zaključci i otvaranje pitanja:

Raznovrsnost različitih viđenja umetnosti u skladu je sa raznovrsnim psihološkim teorijskim odgovorima na tu temu. Očuvanje svesti o kompleksnosti fenomena doprinosi ne samo adekvatnijem stavu prema sopstvenom umetničkom delu nego i adekvatnijem psihološkom pristupu umetnosti.

ESTETSKE PROCENE RAZLIČITIH TIPOVA PLESA

Maja Vukadinović

Udružene laboratorije za istraživanje mozga, Beograd

Ovaj rad bavi se istraživanjem estetskog doživljaja audio-vizuelnih stimulusa na polju plesne umetnosti. Njegovu polaznu osnovu predstavlja Teorija estetskog odlučivanja sa tri kognitivna modula (Ognjenović, 1980, Ognjenović i Morača, 1984). Cilj ovog istraživanja bio je da se ispita da li postoje razlike u estetskim procenama različitih tipova plesa, među kojima su balet, moderan balet i ples flamenka.

Metod

Uzorak se sastojao od 69 ispitanika kog su činili studenti psihologije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Stimuluse su činile 9 plesnih koreografija, i to 3 plesne koreografije klasičnog baleta, 3 plesne koreografije modernog baleta i tri plesne koreografije flamenka. Originalne baletske koreografije izvela je Verica Kozarev, originalne koreografije modernog baleta Aleksandra Vojin, dok je originalne koreografije flamenka izvela Maria Keck. Svaka od 9 koreografija trajala je po 120sec., a vreme trajanja je kontrolisano uz pomoć ritmičke matrice uz koju su se sve koreografije izvodile. Sa obzirom na različite plesne izvodače, tipove plesa i prostor u kom je sniman stimulus, istraživanje je podeljeno na 3 oglede. Sve koreografije bile su izlagane u vidu audio vizuelnog snimka. U prvom ogledu izlagane su koreografije klasičnog baleta, drugom koreografije modernog baleta, a u trećem ogledu izlagane su koreografije flamenka.

Zadatak ispitanika sastojao se u tome da u svakom ogledu, svaku od prikazanih koreografija procene, na sedmostepenim skalama, po zadatim kriterijumima: po dimenzijama sklada (H), ukrasa (R) i dubine (D). Ispitanicima je posebno skrenuta pažnja na početku svakog eksperimenta da svoje procene usmere na plesne pokrete.

Nacrt je bio ponovljen po subjektima, odnosno, svi ispitanici procenjivali su svih devet koreografija na tri dimenzije.

Rezultati

Generalno posmatrano, rezultati pokazuju da se koreografije baleta, modernog baleta i flamenka, međusobno, statistički značajno razlikuju po zasićenosti ispitivanim dimenzijama.

Tabela 1. Aritmetičke sredine procena zasićenosti koreografija dimenzijama H, R i D. Aritmetičke sredine predstavljaju uprosečene procene za po tri koreografije unutar datih kategorija

	H (F (2; 2.467) = 35.073, p<0.00)	R (F (2; 2.93) = 48.144, p<0.00)	D (F (2; 2.483) = 41.120, p<0.00)
Baletske koreografije	4.35	4.11	4.25
Koreografije modernog baleta	5.15	5.43	5.29
Koreografije flamenka	5.63	5.31	5.59

Rezultati pokazuju da su baletske koreografije najviše zasićene dimenzijom H, mada statistički značajno manje u odnosu na druga dva tipa plesa. Koreografije modernog baleta najviše su zasićene dimenzijom R, mada ne statistički značajno više nego što su ovom dimenzijom zasićene koreografije flamenka. Koreografije flamenka najviše su zasićene dimenzijom H, i to statistički značajno više koreografija druga dva tipa plesa. Po zasićenosti dimenzijom D, koreografije flamenka se statistički značajno ne razlikuju od koreografija modernog baleta.

Rezultati analize varijanse pokazuju da postoje statistički značajne razlike između procena u zasićenosti svima trima dimenzijama kod 9 koreografija različitih tipova plesa. Naime, kada se radi i o zasićenosti H dimenzijom (F (8;2.451)=10.062, p<0.00), i o zasićenosti R dimenzijom (F (8;2.234) = 15.128, p<0.00), a i o zasićenosti D dimenzijom (F (8;2.461) = 11.789, p<0.00), koreografije različitih tipova plesa se međusobno statistički razlikuju.

Koreografije baleta, nisu statistički značajno različito zasićene niti dimenzijom H, niti dimenzijom D. Po zasićenosti dimenzijom R značajno se razlikuju samo prva i druga koreografija (p<0.05).

Kod koreografija modernog baleta po zasićenosti dimenzijom H značajno se razlikuju samo prva i druga koreografija (p<0.05), po zasićenosti dimenzijom R značajno se razlikuju i prva i druga (p<0.05), i druga i treća (p<0.05), koreografija, dok se po zasićenosti dimenzijom D koreografije statistički značajno ne razlikuju.

Koreografije flamenka, nisu statistički značajno različito zasićene niti dimenzijom H, niti dimenzijom R, niti dimenzijom D.

Zaključujemo da rezultati istraživanja pokazuju da skale H, R i D mogu registrovati fine razlike u estetskom doživljanju različitih tipova plesnih koreografija. Naspram toga, u koreografijama baleta najviše u pokretu plesača, dominiraju simetrija, sklad, uproščavanje. U koreografijama modernog baleta dominira bogatsvo i detalji u pokretu, kao i ponavljanje pokreta. U koreografijama flamenka najviše u pokretu plesača, dominiraju simetrija, sklad, uproščavanje i dobra forma.

Literatura:

Ognjenović, P., Morača, J. (1994). Pitanje ukusa ili: De gustibus disputandum. *Psihologija*, 27:249-264.

Ognjenović, P. (1980). Jedan ili više nivoa estetske odluke. *Rad LEP*, 1:1-12.

Ognjenović, P. (2003). *Psihološka teorija umetnosti*. Beograd: Gutenbergova galaksija.

SLOBODA U RAZLIČITIM TIPOVIMA PLESA

Maja Vukadinović

Udružene laboratorije za istraživanje mozga, Beograd

Slobodu u plesu do sada smo istraživali samo u kontekstu plesa flamenka. Posmatrali smo kakve su njene procene kao izraza jedne od egzistencijalnih datosti u koreografijama flamenka različitog modusa obrade (Vukadinović, 2005). Međutim, čini se da je sloboda ono što karakteriše ples uopšte, i da je ona jedna od osobitosti ove aktivnosti. Ali da li postoje razlike u stepenu slobode koji dopuštaju različiti tipovi plesa?

Cilj ovog istraživanja je da se utvrdi da li postoje razlike u procenama ispitanika po kriterijumu slobode kada su u pitanju različiti tipovi plesa.

Uzorak se sastojao od 69 ispitanika kog su činili studenti psihologije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Stimuluse su činile 9 plesnih koreografija, i to 3 plesne koreografije klasičnog baleta, zatim 3 plesne koreografije modernog baleta i tri plesne koreografije flamenka. Originalne baletske koreografije izvela je Verica Kozarev, originalne koreografije modernog baleta Aleksandra Vojin, dok je originalne koreografije flamenka izvela Maria Keck. Svaka od 9 koreografija trajala je po 120sec., a vreme trajanja je kontrolisano uz pomoć ritmičke matrice uz koju su se sve koreografije izvodile. Sa obzirom na različite plesne izvođače, tipove plesa i prostor u kom je sniman stimulus, istraživanje je podeljeno na 3 oglede. Sve koreografije bile su izlagane u vidu audio vizuelnog snimka. U prvom ogledu izlagane su koreografije klasičnog baleta, u drugom koreografije modernog baleta a u trećem ogledu izlagane su koreografije flamenka.

Zadatak ispitanika sastojao se u tome da u svakom ogledu, svaku od prikazanih koreografija procene, na sedmostepenim skalama, po kriterijumu slobode i to: slobode u korišćenju prostora, slobode u korišćenju različitih figura i slobode u izražavanju emocija. Ispitanicima je posebno skrenuta pažnja na početku svakog eksperimenta da svoje procene usmere na plesne pokrete.

Nacrt je bio ponovljen po subjektima, odnosno, svi ispitanici procenjivali su svihdevet koreografija na tri dimenzije slobode izražavanja.

Rezultati

Generalno posmatrano rezultati pokazuju da ispitanici procenjuju različit stepen slobode i u korišćenju prostora, i u korišćenju različitih figura i u izražavanju emocija kada su u pitanju različiti tipovi plesa.

Tabela 1. Aritmetičke sredine procena ispitanika po kriterijumu slobode u koreografijama različitih tipova plesa. Aritmetičke sredine predstavljaju uprosečene procene za po tri koreografije unutar datih kategorija.

	Sloboda u korišćenju prostora (F (2; 2.883) = 28.057, p<0.00)	Sloboda u korišćenju različitih figura (F (2; 2.893) = 28.988, p<0.00)	Sloboda u izražavanju emocija (F (2; 3.176) = 43.493, p<0.00)
Koreografije baleta	4.16	4.01	3.53
Koreografije modernog baleta	5.23	5.27	4.87
Koreografije flamenka	4.13	4.49	5.00

flamenka			
----------	--	--	--

U koreografijama baleta najvišom se procenjuje sloboda u korišćenju prostora. Koja je statistički značajno niža od korišćenja prostora u koreografijama modernog baleta, dok se sloboda u korišćenju prostora u odnosu na koreografije flamenka statistički značajno ne razlikuje. Sloboda u izrazu emocija u koreografijama baleta je najniža, i statistički se značajno razlikuje od slobode u izrazu emocija u drugim tipovima plesa.

U koreografijama modernog baleta najvišom se procenjuje sloboda u korišćenju različitih figura, nešto nižom sloboda u korišćenju prostora a najnižom sloboda u izrazu emocija. Procene korišćenja različitih figura u koreografijama modernog baleta statistički su značajno više u odnosu na ostale tipove plesa.

U koreografijama flamenka najvišom se procenjuje sloboda u izražavanju emocija, dok je sloboda u korišćenju prostora procenjena najnižom vrednošću. Rezultati pokazuju da su procene slobode u izražavanju emocija statistički značajno više od procena vezanih za koreografije baleta ali se statistički značajno ne razlikuju od procena kod koreografija modernog baleta.

Zaključujemo da se mogu uočiti razlike koje se tiču slobode izraza i to u smislu slobode korišćenja prostora, različitih figura i izražavanja različitih osećanja, a koje su karakteristične za pojedine forme plesa. Tako je za ples flamenka karakterističnija sloboda u izrazu emocija više nego u drugim, ovde proučavanim tipovima plesa, zatim da balet karakteriše visok stepen slobode u korišćenju prostora u kome se izvode pokreti, ali ostavlja mali prostor za slobodno izražavanje emocija, dok moderan balet ima prednost, u odnosu na slobodu korišćenju različitih figura. Dakle, najverovatnije forma plesa, pravila izvođenja pokreta, kao i ideal kome određena plesna forma teži, određuju stepen slobode plesnog izraza koji smo u ovom radu posmatrali preko slobode u korišćenju prostora, različitih figura i izražavanja osećanja.

Literatura:

Ognjenović, P. (2003). *Psihološka teorija umetnosti*. Beograd: Gutenbergova galaksija.

Vukadinović, M. (2005). Odlike procena stepena izraženosti egzistencijalnih datosti u plesnim koreografijama različitog modusa obrade. *XI Naučni Skup: Empirijska istraživanja u psihologiji*. Beograd: Filozofski fakultet.

PEDAGOŠKA PSIHOLOGIJA I PSIHOLOŠKI ASPEKTI NASILJA

AFEKTIVNO-MOTIVACIONI ČINIOCI ŠKOLSKE USPEŠNOSTI I PODBACIVANJA

Ana Altaras

Filozofski fakultet u Beogradu

Problem. Osnovni cilj studije bio je da se ispita da li se i kako 4 grupe ispitanika – intelektualno daroviti uspešni učenici, intelektualno daroviti učenici koji podbacuju, učenici prosečnih sposobnosti koji su uspešni u školi i učenici prosečnih sposobnosti koji podbacuju – razlikuju u pogledu bazičnih dimenzija ("velikih pet") i specifičnih crta ličnosti, psihoepistemološkog profila, dispozicije ka originalnosti i apsorpciji, te prisustva disocijacije afekta.

Metod. U prvoj fazi istraživanja, testovima inteligencije ispitano je ukupno 1327 učenika III razreda gimnazije, na osnovu čega su identifikovani intelektualno daroviti i prosečni učenici. Istovremeno, prikupljeni su podaci o školskom postignuću ispitanika, kako bi se izdvojili uspešni učenici i učenici koji podbacuju. U drugoj fazi istraživanja je baterijom inventara ličnosti ispitani namenski uzorak od ukupno 296 ispitanika: 77 darovitih uspešnih, 79 darovitih 'podbacivača', 71 prosečan uspešan učenik i 69 prosečnih 'podbacivača'.

Rezultati. Kanoničkom diskriminativnom analizom izdvojene su 3 funkcije od kojih su dve značajne ($p < .000$, odnosno $.001$) i zajedno objašnjavaju 64% varijanse (koeficijenti kanoničke korelacije iznose $.623$, odnosno $.505$). Najveću pozitivnu korelaciju sa prvom diskriminativnom funkcijom – koja razlikuje uspešne učenike od učenika koji podbacuju – imaju varijable: Dužnost, Postignuće, Druželjubivost, Ideje, Promišljenost i Uznemirujuća samousredsređenost. Varijable koje imaju najjaču negativnu korelaciju sa ovom funkcijom su: Emocionalna praznina, Emocionalna zaravnjenost, Popustljivost i Sinestezijska. Što se, pak, tiče funkcije koja diferencira darovite i prosečne učenike, ona je najviše zasićena varijablama Originalnost, Estetika i Ideje – pozitivno, odnosno varijablama Fantazija, Impulsivnost, Depresivnost, Promišljenost, Vrednosti, Akcija i Emocionalna orijentacija – negativno.

Diskusija. Akademska uspešnost gimnazijalaca tesno je povezana sa bazičnom dimenzijom Savesnosti, tj. sa većim kapacitetom za kognitivno-motivacionu samoregulaciju: bez obzira na nivo sposobnosti, uspešne učenike odlikuje jače osećanje dužnosti, izraženiji motiv postignuća, pozitivnija procena sopstvene efikasnosti, veća istrajnost u izvršavanju obaveza i sklonost da pažljivo promisle potencijalne 'naredne korake'. Osim toga, bolji školski uspeh podrazumeva veću uključenost u socijalnu realnost: u odnosu na 'podbacivače', uspešni učenici pokazuju veću druželjubivost, osetljivost na druge ljude i okrenutost spoljašnjem referentnom okviru. Dodatnu specifičnost u profilu uspešnih učenika čini "kontrolisana emocionalnost" – odsustvo težnje ka kreativnoj ekspresiji, ali i ka disocijaciji emocija.

S druge strane, s akademskim podbacivanjem skopčan je specifičan sklop ličnosti koji podrazumeva odsustvo borbenosti i motiva postignuća, ležeran stav prema obavezama i neuobičajenu ravnodušnost spram važnih životnih događaja. Uopšte uzev, podaci upućuju na to da jezgro podbacivanja čine nedostatak na planu kognitivno-motivacione samoregulacije i sklonost da se reaguje emocijama iz anksiozno-depresivnog spektra, te da se od njih brani izolacijom afekta (što se odražava kao pojačan doživljaj emocionalne praznine i zaravnjenosti). Kada su u pitanju daroviti učenici, važan činioc podbacivanja je i psihoepistemološki profil: distinktivnu karakteristiku u profilu darovitih 'podbacivača' predstavlja, naime, sklonost ka imaginativnom, holističko-divergentnom saznavnom stilu i usmerenost na kreativno samoizražavanje.

KONCEPT MATEMATIČKE PISMENOSTI KLJUČNE
KOMPETENCIJE I OSNOVNI NALAZI – MEĐUNARODNA
PERSPEKTIVA

Dragica Pavlović Babić i Dobrinka Kuzmanović
Institut za psihologiju, Beograd

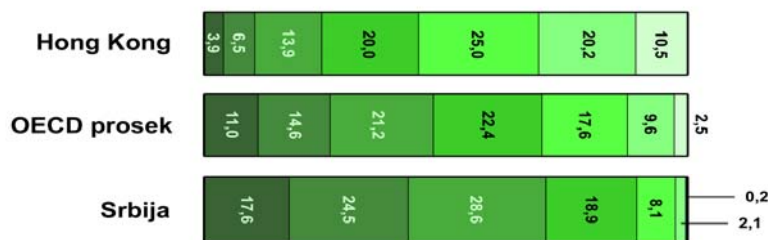
OECD je 1997. godine započeo sa realizacijom Međunarodnog programa procene učeničkih postignuća (PISA Programme for International Student

Assessment) čiji je osnovni cilj praćenje u kojoj su meri učenici koji se nalaze na kraju perioda opšteg obrazovanja usvojili znanja i veštine od esencijalnog značaja za nastavak školovanja i puno učešće u društvenim tokovima. Procena je zasnovana na relativno malom broju suštinski važnih indikatora koji su, po svojoj prirodi, orijentisani na razumevanje i upravljanje obrazovnim sistemom, a ne proceni postignuća pojedinog učenika ili pojedine škole. Osnovna ideja koja stoji u pozadini ove koncepcije je da se svaka zemlje učesnica može da identifikuje dobre i loše strane sopstvenog obrazovnog sistema u svetlu postignuća drugih zemalja, ali i rešenja koja su implementirana u drugim zemljama.

Matematička pismenost je definisana preko sadržaja i kompetencija i ispitivana preko 85 zadataka smeštenih u realan kontekst. Na osnovu sadržaja, zadaci su formirali 4 subskale: transformacije i relacije (razumevanje odnosa između matematičkih veličina i načina na koji su ti odnosi predstavljeni, uključujući jednačine), prostor i oblik (odnosi u prostoru, geometrijski pojmovi, karakteristike objekata), brojevi i mere, neizvesnost (verovatnoća i elementarna statistika). Kompetencije su, po nivou složenosti, formirale tri opšte kategorije: reprodukcija (jednostavna pitanja, poznat kontekst, sve relevantne informacije su eksplicirane, primenjuje osnovne algoritme, formule i procedure); interpretacija (kompleksne konkretne situacije, korišćenje podataka iz različitih izvora, selektovanje i integracija podataka koji su prezentovani na različite načine, povezivanje podataka sa situacija iz realnog života i primena jednostavnih strategija rešavanja problema), integracija (kompleksne problemske situacije, razvijanje potpuno novih strategija rešavanja problema, razvijanje složenih interpretacija rezultata, uključujući i sopstvene).

Model analize podataka o postignuću učenika preuzet je iz Item response Theory (IRT) preko procedura koje simultano procenjuju verovatnoću da pojedinac korektno odgovori na jedan set ajtema i verovatnoću da ne neki ajtem korektno odgovori određena grupa učenika. Na osnovu ovih procena moguće je formirati kontinuiranu skalu matematičke pismenosti koja je konstruisana tako da prosečno postignuće bude definisano na 500 poena, a standardna devijacija na 100. Na ovom kontinuumu moguće je locirati pojedinog učenika i očitati koji nivo matematičke pismenosti on demonstrira (drugim rečima, koji tip zadataka može da uradi), kao što je moguće locirati i pojedini ajtem, tj. njegov indeks težine. Skorovi učenika, kao i nivoi težine zadataka podeljeni su na 6 nivoa.

Sledeći grafikon prikazuje distribuciju postignuća učenika iz Srbije po pojedinim nivoima postignuća. Poređenja radi, data su i prosečna postignuća svih testiranih učenika (OECD prosek), kao i postignuća učenika iz Hong Konga koji imaju najviša postignuća.

Prosečno postignuće naših učenika je 437 poena, a postignuće učenika iz Hong

Konga 550 poena, što znači da je naše zaostajanje u odnosu na najbolje plasirane učenike više od jedne standardne devijacije.

Umesto zaključka, bilo bi pametno pogledati iskustva zemalja sa visokim postignućima u upravljanju obrazovnim sistemom i rešenja koja primenjuju u kreiranju nastavnog procesa. Najzad, učešće u međunarodnim studijama nam omogućava da, učeći iz tuđih iskustava, štedimo vreme i energiju potrebnu za planiranje i probno uvođenje novina u praksu. Dakle, kada je reč o organizaciji nastave, u razvijenim obrazovnim sistemima škole i nastavnici imaju eksplicitne strategije i pristupe za rad sa heterogenim grupama učenika, ostvaruju visok nivo individualizacije procesa učenja, teže ka što potpunijoj inkluziji (institucionalna diferencijacija se uvodi na što kasnijim nivoima obrazovanja), program vannastavnih aktivnosti koje se nude učenicima je izuzetno bogat i težnja škola je da učenici što više slobodnog vremena vezuju za aktivnosti koje se odvijaju u školi, a nastavnici nude različite oblike podrške učenicima u učenju.

ČITALAČKA PISMENOST KOD PETNAESTOGODIŠNJAKA U SRBIJI - KONCEPT I REZULTATI OECD/PISA 2003

Dragica Pavlović Babić i Dobrinka Kuzmanović
Institut za psihologiju, Beograd

PISA (Programme for International Student Assessment) je međunarodno istraživanje kojim se procenjuju obrazovna postignuća petnaestogodišnjaka, i prikupljaju podaci o kontekstualnim faktorima relevantnim za objašnjenje razlika u postignućima učenika.

Osnovni cilj programa je procena efikasnosti obrazovnog sistema u celini. Fokus je na tome koliko, u proseku, može da postigne učenik koji se školuje u određenom obrazovnom sistemu a ne na postignuću pojedinih učenika ili škola.

Nosilac projekta je OECD (Organization for Economic Cooperation and Development). PISA se realizuje u trogodišnjim ciklusima počev od 2000. godine. Srbija se uključila u drugi ciklus PISA 2003, u kome je učestvovalo oko 270 000 učenika iz 41 zemlje sveta.

U našoj zemlji glavna studija je realizovana sredinom 2003. godine. Uzorak je činilo 4 405 učenika iz 151 škole u užoj Srbiji i Vojvodini. Ispitivani učenici su rođeni 1987. godine, u vreme ispitivanja imali su 15 godina i pohađali 1. ili 2. razred srednje škole. Populacija koja se ispituje definisana je uzrastom a ne generacijom, zbog razlika u organizaciji obrazovnih sistema u različitim zemljama.

Uzorak je stratifikovan po sledećim varijablama: *region* (Severna Vojvodina, Južna Vojvodina, Beograd, Zapadna, Centralna, Istočna i Južna Srbija), *tip škole* (gimnazija, tehnička, medicinska, ekonomska, poljoprivredna, umetnička), *jezik* (srpski i mađarski) i *pol* (ženski i muški).

Instrumenti koji se koriste u PISA-i su: testovi pismenosti i upitnici (učenički i školski).

Sposobnosti i veštine koje se procenjuju definisane su konceptom *pismenosti*.

U PISA-i pismenost se proverava u 4 oblasti ili domena: čitalačka pismenost, matematička pismenost, naučna pismenost i rešavanje problema.

Čitalačka pismenost (reading literacy) ili razumevanje pročitano definisane sa kao sposobnost razumevanja, korišćenja, povezivanja i procene pisanih

tekstova, u cilju razvoja potencijala i znanja učenika i njegovog osposobljavanja za funkcionisanje u društvu.

Koncept čitalačke pismenosti definisan je u PISA-i preko tri dimenzije: *format* pisanog teksta, *tip* zadatka i *situacija* ili kontekst.

U okviru prve dimenzije, razlikuju se dva formata pisanog materijala: linearni, različite vrste proznog teksta (književni, novinarski, udžbenički..) i nelinearni (mape, grafikoni, tabele, formulari).

Druga dimenzija podrazumeva zadatke različitog nivoa složenosti. Neki zadaci zahtevaju od učenika pronalaženje informacija – lociranje jednog ili više delova informacija u tekstu.

Drugi zahtevaju interpretiranje teksta – izvođenje zaključaka, obrazlaganje, elaboriranje ideja. Treći tip zadataka podrazumevanje razmišljanje o tekstu i vrednovanje teksta – povezivanje sa prethodnim znanjima, idejama i iskustvima.

Treća dimenzija, situacija ili kontekst, podrazumeva kategorizaciju teksta na osnovu svrhe ili namere autora, sadržaja ili implikacija na druge osobe koje su implicitno ili eksplicitno vezane za tekst (privatni razlozi, zvanični dokument, potrebe posla, obrazovne potrebe).

Podaci o prosečnim postignućima učenika iskazani su na standardizovanoj skali na kojoj je aritmetička sredina 500 a standardna devijacija 100.

Za svaku od ispitivanih oblasti, pored podatka o prosečnom postignuću, dat je i podatak o rang i procentualnoj zastupljenosti učenika na svakom od definisanih nivoa

Od četiri ispitivane oblasti, učenici u Srbiji najlošije postignuće su ostvarili upravo na razumevanju pročitano. Prosečno postignuće naših učenika u razumevanju pročitano teksta iznosi 411.74 poena i ono je ispod OECD proseka. U istoj grupi sa nama nalaze se Tajland, Brazil i Meksiko (između postignuća ovih zemalja ne postoji statistički značajna razlika). Niže postignuće od nas imaju samo dve zemlje: Indonezija i Tunis.

Kao i u prvom ciklusu, kada je razumevanje pročitano bilo u fokusu ispitivanja, i u PISA 2003 postignuća učenika distribuirana su na pet nivoa koji korespondiraju sa nivoima težine zadataka.

U Srbiji 17,09 % učenika nije dostiglo ni najniži nivo, na prvom i drugom nivou nalazi se 62,85%, na trećem 16,36%, dok je poslednja dva nivoa dostiglo 3.71 % učenika.

Rezultati, ovakvi kakvi su, osim što nam pokazuju kakva je čitalačka pismenost naših petnaestogodišnjaka, daju nam i širok spektar implikacija. Između ostalog, oni nam govore da akcenat u školskoj praksi treba da bude na onim kompetencijama kojima su definisani viši nivoi postignuća a to su procenjivanje i poređenje, izvođenje zaključaka i procenjivanje njihove zasnovanosti, argumentovanje, formulisanje hipoteza itd.

TIMSS 2003 - POSTIGNUĆA UČENIKA U SRBIJI

Oliver Tošković

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica

TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) predstavlja istraživanje nivoa postignuća učenika četvrtog i osmog razreda osnovne škole, kao i zavisnosti postignuća učenika od sadržaja kurikuluma, školskog i porodičnog konteksta, u oblasti matematike i prirodnih nauka. Samo istraživanje prolazi kroz faze produkcije i ekspertske provere ajtema, probnog ispitivanja (metrijske

karakteristike i socio-kulturološka adaptacija ajtema) i fazu glavnog ispitivanja. Ajtemi se formiraju na takav način da reprezentuju veći deo sadržaja kurikuluma ispitivanih oblasti (domen sadržaja), kao i da se njima proveravaju različiti nivoi znanja (kognitivni domen). Kao domeni sadržaja, u oblasti matematike definisani su brojevi, algebra, merenje, geometrija i statistički podaci, a kao kognitivni domeni poznavanje činjenica i postupaka, korišćenje pojmova, rešavanje rutinskih problema i rezonovanje. Domene sadržaja, u oblasti prirodnih nauka čine hemija, fizika, biologija, geografija i životna sredina, a kognitivne domene poznavanje činjenica, razumevanje pojmova i analiza i rezonovanje. Istraživanje se realizuje svake četvrte godine, počev od 1995. Republika Srbija je uključena u TIMSS istraživanje 2003. godine i to samo u ispitivanje postignuća učenika osmog razreda osnovne škole.

Cilj istraživanja je bio da se utvrdi nivo postignuća učenika osmog razreda osnovne škole u Srbiji, u oblasti matematike i prirodnih nauka, tj da se omogući procena efikasnosti obrazovnog sistema. Uzorak je činilo ukupno 4 296 učenika osmog razreda iz 149 osnovnih škola u Srbiji, raspoređenih u okviru tri regiona (Beograd, Centralna Srbija i Vojvodina). Prosečni uzrast ispitanika bio je 14,9 godina u trenutku testiranja. U testu su bili zastupljeni zadaci višestrukog izbora i otvorenog tipa. Vreme izrade testa bilo je 90 minuta.

Rezultati istraživanja pokazuju da učenici iz Srbije ostvaruju prosečno postignuće od 477 poena iz matematike, čime se kvalifikuju na 24. mesto od ukupno 50 zemalja. Prosečno postignuće iz matematike za sve učesnice iznosi 467 poena. Analiza varijanse je pokazala da u postignuću iz matematike postoji statistički značajna razlika između pojedinih domena sadržaja ($F(4, 17180)=965.60, p=0.00$), kognitivnih domena ($F(3, 12879)=506.93, p=0.00$), kao i njihova međusobna interakcija ($F(12, 51516)=301.13, p=0.00$). Naši ispitanici pokazuju najbolje postignuće iz algebre, ali samo na nivou poznavanja činjenica i rešavanja rutinskih problema, a najlošiji su u baratanju statističkim podacima, kao i u rezonovanju i primeni konceptata bez obzira na oblast sadržaja. U oblasti prirodnih nauka naši učenici su ostvarili 468 poena i dostigli 28. mesto od 50 zemalja. Prosečno postignuće iz prirodnih nauka za sve učesnice iznosi 474 poena. Analiza varijanse je pokazala da u postignuću iz prirodnih nauka postoji statistički značajna razlika, kako između pojedinih oblasti sadržaja ($F(4, 17180)=246.78, p=0.00$), tako i između pojedinih kognitivnih domena ($F(2, 8590)=1178.7, p=0.00$). Što se tiče sadržaja, naši ispitanici su najbolji iz hemije, a najlošiji iz nauke o životnoj sredini, a kada su u pitanju kognitivni domeni, u prirodnim naukama bolji su u poznavanju činjenica nego u razumevanju pojmova i analizi i rezonovanju. Postoji i značajna interakcija kognitivnih i domena sadržaja ($F(8, 34360)=2207.1, p=0.00$), iz čega možemo videti da lošem postignuću iz nauke o životnoj sredini najviše doprinosi nedostatak činjeničnog znanja. Ova studija je pokazala da je obrazovni sistem u Srbiji na nivou prosečnog obrazovnog sistema u svetu. Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da gotovo sve evropske i severno-američke države imaju više postignuće od nas, dok su se kao lošije pokazale neke azijske, afričke i južno-američke države. Takođe, vidimo da naš program nudi slabu edukaciju iz oblasti probabilitike i nauke o životnoj sredini, koje u današnjem društvenom okruženju predstavljaju važna znanja potrebna individui da se uključi i prati zbivanja u svetu oko sebe. Činjenica da su naši učenici najbolji u reprodukciji činjenica, dok su slabiji u povezivanju i upotrebi tih činjenica pokazuje orijentaciju programa na faktografsko znanje, koje je, takođe, na nivou proseka.

POKUŠAJ PROVOCIRANJA INDIKATORA NAUČENE
BESPOMOĆNOSTI U STANDARDNOJ ŠKOLSKOJ SITUACIJI

Milja Krivokuća i Milan Marković
Filozofski fakultet u Beogradu.

Cilj ovog istraživanja je bio da se isproba mogućnost izazivanja nekog od indikatora *naučene bespomoćnosti* (npr. jednog od Selidžmenovih "deficita") u nekoj svakodnevnoj, "normalnoj" situaciji zahtevanja postignuća od subjekata (van laboratorije). Viši razredi srednje škole odabrani su kao jedna od uglavnom odgovarajućih i relativno pristupačnih situacija. Zadavanjem još nekoliko pogodnih instrumenata, procenile bi se veze između sklonosti ispitanika da ispolje takav indikator *naučene bespomoćnosti* (NB) i osećanja opšte nekompetentnosti, lokusa kontrole i aspekata neurotičnosti (na osnovu literature relevantnih korelata NB).

Uzorak ispitanika činilo je N=134 učenika srednjih škola podeljeni na eksperimentalnu i kontrolnu grupu. Grupe su najpre bile ujednačene jednim testom opšte sposobnosti. Eksperimentalni tretman se sastojao u sledećem: kontrolna grupa je rešavala jedan set korektnih zadataka Domino testa, a eksperimentalna isti set zadataka, ali pažljivo deformisanih (pokvarenih) tako da su bili objektivno nerešivi. Zatim su posle određene pauze obe grupe rešavale drugi set korektnih zadataka Domino testa. Efekat tretmana je bio prilično masivan i značajan: eksperimentalna grupa je u drugom merenju imala značajno slabiji rezultat (očekivani "deficit").

Ispitivanje veza ovog (kognitivnog ili motivacionog?) deficita sa eksplorisanim personalnim varijablama nije dalo očekivane rezultate. Pokazalo se da on nije značajno povezan sa osećanjem opšte nekompetentnosti niti sa lokusom kontrole, ali je njegova korelacija sa jednim aspektom neurotičnosti na instrumentu NEO-PI-R bila značajna –sa tzv. socijalnom nelagodnošću. Ovakav rezultat se može interpretirati na više načina, ali ukazuje i na pravac daljeg traganja za dobrim korelatima ovako dobijenih indikatora *naučene bespomoćnosti*.

STAVOVI I MIŠLJENJA NASTAVNIKA RAZREDNE NASTAVE
O INKLUZIJ I O PROMENAMA U ŠKOLI

Marina Arsenović Pavlović, Vesna Radovanović, Zorana Jolić
Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Ovo istraživanje nastalo je u okviru redovnih vežbi iz Pedagoške psihologije na Defektološkom fakultetu u Beogradu. Cilj ovih vežbi je da se studenti osposobe za primenu intervjua i upitnika u pedagoškoj praksi, da steknu samosvest i svest o školskom kontekstu.

U ovom radu prikazaćemo samo deo rezultata i kraće nalaze. Ciljne grupe koje su ispitivali studenti u ovom istraživanju bile su:

a) nastavnici razredne nastave od I-IV razreda redovne osnovne škole, b) učenici koji pripadaju većinskom stanovništvu od I-IV razreda OŠ, c) učenici – Romi koji pohađaju niže razrede osnovne škole. U ovom radu prikazaćemo samo stavove i mišljenja nastavnika razredne nastave o inkluziji i o promenama u školi.

Danas postoji velika zainteresovanost prosvetnih vlasti za modernizaciju vaspitanja i obrazovanja, tj. za krupnim izmenama u obrazovanju nastavnika.

Opšte društveno siromaštvo i oskudica ne ostavljaju nastavnicima mnogo prostora za autonomiju. Jedan od najvećih promena u školi bila bi inkluzija, pa su o ovom problemu prikupljeni stavovi i mišljenja nastavnika koji rade u redovnoj školi.

Uzorak nastavnika biran je namerno, tj. u uzorak je ušlo 98 nastavnika razredne nastave iz 10 gradskih i 2 prigradske osnovne škole za koje se unapred znalo da u odeljenju imaju bar po jednog učenika sa nekom vrstom hendikepa.

Ispitivači na terenu bili su obučeni studenti Defektološkog fakulteta.

Podaci su prikupljeni metodom intervjua i polustandardizovanog upitnika sastavljenog od četiri dela sa ukupno 79 pitanja. Jedan deo upitnika je nastao prilagođavanjem upitnika N. Havelke (1990, Projekat «Efekti osnovnog školovanja»).

Uzorak nastavnika razredne nastave činile su pretežno osobe ženskog pola, 86 (87,8%), srednjeg i starijeg doba, sa stažom od 16-20 godina, uglavnom sa višom školom, 61 (64,2%).

Rezultati ispitivanja su pokazali da su 42 (52,5%) nastavnika navela da u odeljenju imaju bar jedno dete sa nekom od smetnji u razvoju, mada su istraživači unapred znali da u svakom odeljenju postoje deca Roma. Od 45 (45,9%) nastavnika, 25 (55,6%) je navelo da su ta deca prihvaćena od strane svojih vršnjaka u razredu, a 16 (35,6%) da je bilo potrebno dosta vremena da ih prihvate. Da u školama ne postoje sredstva za rad sa ovom decom slaže se 56 (73,7%) nastavnika, a da su loši uslovi u školi za formiranje higijenskih navika navodi 41 (53,9%) nastavnika. Da u odeljenju imaju od 1-6 učenika zapuštenog ličnog izgleda navelo je 34 (34,7%), a da imaju lošu ishranu kod kuće procenjuje 23 (23,5%) nastavnika.

Više od polovine nastavnika, 49 (51,6%), procenjuje svoj materijalni položaj na granici lošeg, 78 (81,3%) smatra da se njihov položaj neće bitnije promeniti i da je manje-više isti u poređenju sa drugima, 48 (49,5%). Finansijsku situaciju, kao jedan od ključnih faktora koji deluje na profesionalno angažovanje, navodi 48 (51,6%) nastavnika, nedostatak stimulacije stavljaju na drugo mesto, 37 (39,8%), a porodične obaveze na treće mesto, 28 (30,1%). Najveći broj nastavnika, 50 (51,5%), radi sa 21-25 učenika u odeljenju. Za pomoć se obraćaju, na prvom mestu, kolegama, 74 (76,3%), a zatim psihologu, 67 (69,1%). Da su veoma zadovoljni razmenom iskustava izjavljuje 40 (43%) nastavnika.

Da je inkluzija opravdana, ukoliko postoji posebna priprema sredine i nastavnika, slaže se 61 (74,4%) nastavnika. Prema vrsti hendikepa, nastavnici smatraju da je najteže raditi sa slepom decom, 22 (28,9%), zatim sa slabo socijalno integrisanom decom, 20 (26,3%), sa decom sa poremećajima u ponašanju, 15 (19,7%), i sa decom sa umerenom mentalnom retardacijom, 11 (14,5%). Da je nastavnicima potrebno dodatno obrazovanje na Defektološkom fakultetu, slaže se 64 (81%) nastavnika.

Rezultati istraživanja ukazuju da nastavnici zaposleni u redovnim školama u najvećem procentu odgovaraju na pitanja vezana za svoj materijalni položaj i da njega procenjuju na granici lošeg i da tu ne očekuju nikakve promene, što se može tumačiti njihovim životnim dobom i dužinom radnog veka. Inkluziju smatraju opravdanom ako postoje posebne pripreme. Očekuju pomoć od defektologa u školi i smatraju da je potrebno doškolovanje nastavnika na Defektološkom fakultetu.

UVIDI EKSPERATA-POČETNIKA O UČEŠĆU U PROCESU
NAUČNO-ISTRAŽIVAČKOG RADA

Zora Krnjaić

Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Ovaj rad bavi se istraživanjem metakognitivnih uvida srednjoškolaca u iskustva u naučno-istraživačkom radu kroz koja su prošli učestvujući u vannastavnim edukativnim programima. Preciznije, za potrebe ovoga rada izdvojen je segment iz obuhvatnijeg eksplorativnog istraživanja ranih oblika naučnog ekspertskog mišljenja adolescenata, dok konceptualizacija pojma ekspertsko mišljenje predstavlja širi teorijski referentni okvir rada.

Empirijsko istraživanje početaka i razvoja naučnog ekspertskog mišljenja adolescenata izvršeno je preko istraživanja procesa njihovog uvođenja u naučno-istraživački rad, te metakognitivni uvid učenika u proces i aktivnosti koji se odvijaju kroz vodenu praksu u okviru određene naučne discipline.

Istraživanje obuhvata srednjoškolace koji su uključeni u vanškolske naučne obrazovne programe iz oblasti psihologije i astronomije u Istraživačkoj stanici Petnica (ISP). Obuhvaćene dve kompletne grupe polaznika ovih specijalizovanih programa u radu se tretiraju kao eksperti-početnici.

Centralna ispitivana varijabla je sposobnost izdvajanja bitnog iz iskustva polaznika u procesu naučno-istraživačkog rada. Ona je operacionalizovana preko ekstenzivnih, otvorenih pitanja (u upitniku) koja se odnose na sledeće aspekte naučno-istraživačkog rada: formulisanje naučno-istraživačkog problema; napredovanje u artikulisanju problema; uvid u proces istraživačkog rada preko izdvajanja faza uz pokušaj navođenja konkretnih aktivnosti u pojedinim fazama; izdvajanje najvećih problema i teškoća tokom rada; izdvajanje strategija rešavanja tih problema; i artikulisanje dobiti i onog što se naučilo u toku rada na istraživačkom projektu.

Analiza odgovora dve razmatrane grupe eksperata-početnika pokazala je da nije moguće pratiti formulisanje naučno-istraživačkog problema i napredovanje u artikulisanju problema preko naslova istraživačkih radova polaznika. Na osnovu odgovora ispitanika o fazama u procesu istraživačkog rada, pak, moguće je izdvojiti faze koje su zajedničke za obe grupe eksperata-početnika (teorijski uvod; priprema za rad i praktičan rad ili metodološko koncipiranje i izvođene istraživanja; obrada i analiza podataka; pisanje izveštaja), dok su aktivnosti izdvojene u pojedinim fazama specifične za oblast, astronomiju odnosno psihologiju. Odgovori eksperata-početnika obe obrazovne grupe ukazuju na zajedničke grupe problema, kao što su, pre svega: nedovoljna i neadekvatna teorijska znanja i teškoće koje se odnose na metodološke aspekte rada. Međutim, razlike između obrazovnih grupa iskazuju se u postupcima polaznika odnosno njihovim preferiranim i uobičajenim pomagačima odnosno osloncima. Kada je reč o dobitima od učešća u istraživačkom projektu, eksperti-početnici obe grupe daju odgovore u kojima ekspliciraju neke korisne strategije učenja i intelektualnog rada i neka domen specifična znanja i veštine. Za razliku od polaznika astronomije, polaznici programa iz oblasti psihologije izdvajaju još i socijalne veštine relevantne za kooperativno učenje i timski rad, kao i ličnu dobit i sazrevanje.

Rezultati analize metakognitivnih uvida eksperata-početnika, polaznika specijalizovanih edukativnih programa iz oblasti astronomije i psihologije, ukazuju da se njihova iskustva artikulisu oko zajedničkih problema za naučno-istraživački rad uopšte i oko problema koji su specifični za određenu naučnu oblast. Dobijeni nalazi doprinose sagledavanju problema početaka i ranih oblika naučnog ekspertskog mišljenja i njihovom daljem izučavanju.

ŽIVOTNE TEME SREDNJOŠKOLACA REZULTATI
PARTICIPATORNOG ISTRAŽIVANJA

Bojana Škorc i Vesna Ognjenović

Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet u Beogradu

Zdravo da ste, NVO

Predmet: Tokom 2005. je u Beogradu, u tri srednje škole uz podršku lokalne samouprave, izveden program *Zajednička istraživačka delatnost mladih* koji je imao za cilj da kroz razvoj grupe i grupnih procesa, omogući grupama mladih da definišu, vrednuju i istraže opšte životne teme koje smatraju važnim.

Postupak: Kroz seriju radionica grupe srednjoškolaca su imenovale i istražile teme koje smatraju važnim. Istraživanje je trajalo tri meseca, a tri grupe su se na kraju istraživanja srele na zajedničkoj javnoj prezentaciji.

Uzorak: Uzorak sačinjava 72 učenika uzrasta 16g. Uključeni su učenici Prve beogradske gimnazije, Tehničke škole „Petar Drašin“ i Pravno-birotehničke škole „9. maj“ sa opštine Stari Grad u Beogradu.

Rezultati: Analiza sadržaja podrazumeva kvalitativnu analizu – grupisanje i rangiranje. Pojavio se veliki broj tema koje smo svrstali u nekoliko kategorija.

Kategorizacija u odnosu na sadržaj:

Lične teme – šta želiš da postaneš u životu? Sreća. Novac. Letovanje. Smaranje. Da li razgovaramo između sebe? Način na koji se izražavamo...

Društvene teme – Odnos društva prema deci. Politika. Korupcija. Zlostavljanje. Zloupotreba dece...

Škola – 7. čas je fizički i psihički neizdrživ. Obrazovanje. Ponižavanje učenika. Nedostatak drugarskog odnosa profesora. Ponašanje profesora. Kako ostvariti boji odnos sa profesorom? Vredanje. Ponašanje u školi. Razlike u oblačenju. Socijalne razlike. Dosada ...

Lična interesovanja – Interesovanja generacije. Sport. Šta radimo u slobodno vreme? Astrologija. Filmovi koje gledamo. Muzika koju slušamo. Koliko sedimo ispred TV? Ko su nam idoli? Naše nove ideje ...

Problemi – Narkomanija. Ubistvo u školi. Dilovanje droge. Zaštita od trudnoće i polnih bolesti. Zašto ljudi uništavaju prirodu?

Društveni problemi – Nasilje. Nasilje nad decom. Trgovina ženama. Kako smanjiti pušenje? Kladionice. Noćni klubovi. Nasilje među navijačima...

Prava – Kako tražiti ono na šta imamo pravo? Ograničenje kretanja mladima. Polaganje vozačkog ispita. Striptiz za maloletnike. Lepša hrana u zatvorima...

Odnos među polovima – Stid. Osećanja. Ljubomora. Obrazovanje o seksualnim odnosima. Seksualno zadovoljstvo...

Rang-lista tema je sačinjena tako što je svaki član grupe predlagao teme, a ostali članovi su je procenjivali na petostepenoj skali važnosti. Tako su stvorene tri rang-liste životnih tema za svaku grupu. Prvih 10 tema su:

I beogradska gimnazija – Šta je sreća? Letovanje. 7. čas koji je neizdrživ. Način na koji se izražavamo. Sport. Polaganje vozačkog ispita pre 18. godine. Knjige koje čitamo. Ograničenje kretanja mladima. Novac. Plaćanje kazne za zadržavanje napolju.

Tehnička škola "Petar Drašin" – Zaštita od polnih bolesti. Da li je narkoman svestan kuda ide? Čemu vodi narkomanija? Dilovanje u školi i oko škole. Obrazovanje o seksualnim odnosima. Seksualno zadovoljstvo. Zaštita od trudnoće. Kako pomoći narkomanu? Kako smanjiti pušenje? Razlike u oblačenju u školi.

Pravno-birotehnička škola "9. maj" – Narkomanija. Nasilje nad ženama. Nasilje nad decom. Zaštita od trudnoće. Diskriminacija. Kako tražiti ono na šta imamo pravo? Ponašanje profesora u školi. Trgovina ženama. Zaštita od polnih bolesti. Neželjena trudnoća.

Kvalitativna analiza nalaza pokazuje socijalnu realnost u kojoj generacija mladih odrasta.

Nalazi otvaraju složena pitanja položaja mladih u društvenom okruženju, kao i specifična pitanja uključenosti u to okruženje i svesti o dominantnim pojavama u njemu.

NASILJE U ŠKOLAMA - OBLICI I UČESTALOST

Dragan Popadić i Dijana Plut

Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

U okviru UNICEF-ovog projekta "Moja škola - škola bez nasilja" sprovedeno je istraživanje u preko 82 odeljenja četiri osnovne škole, na ukupnom uzorku od 1984 učenika (od 3. do 8. razreda).

Istraživanje je pokazalo vrlo visok stepen nasilja u osnovnim školama: velika većina učenika - čak 80% - izjavila je da je već u prva tri meseca od početka školske godine bar jednom doživela neki od osam oblika vršnjačkog nasilja koji su im opisani, nešto više od 1/3 učenika je izjavilo je da je u poslednja tri meseca bilo ponovljeno izlagano nekoj formi nasilja, a 36% učenika je u tom periodu doživelo neki oblik nasilja od strane odraslih u školi. Samo 16% učenika nije u prva tri meseca doživelo nikakvo nasilje od strane drugih učenika ili odraslih.

Pošto su učenici pitani i koliko su oni sami bili nasilni prema drugim učenicima, ako kao kriterijum izloženosti nasilju i vršenja nasilja uzmemo da je neki oblik nasilja više puta ponovljen, mogu se razlikovati 4 grupe učenika:

58% učenika niti su ispoljavali nasilje niti su bili žrtve nasilja;

29% učenika nikad nisu bili nasilni ali su bili žrtve ba4 jednog oblika nasilja;

5% učenika su ispoljili bar jedan oblik nasilja a nikad nisu bili žrtve nasilja;

8% učenika su ispoljili bar jedan oblik nasilja ali i bili žrtve bar jednog oblika nasilja.

Najučestaliji oblik nasilja je verbalno nasilje - nazivanje pogrdnim imenima, ismevanje i vredenje, a najređe je otimanje i uništavanje imovine.

Rezultati pokazuju da su dečaci nešto češće žrtve nasilja, i da je to tako skoro tokom celog školovanja. Između škola nisu dobijene značajne razlike u učestalosti nasilja.

Suprotno procenama nastavnika koji su verovali da je vršnjačko nasilje najizraženije na najstarijim razredima, odgovori učenika pokazuju da je učestalost vršnjačkog nasilja u periodu od 5. do 8. razreda približno ista, i da čak nešto opada u 8. razredu.

UTICAJ PROMENE NASTAVNOG JEZIKA NA ŠKOLSKI USPEH
UČENIKA I NEKE DETERMINANTE TOG UTICAJA

Ružena Šimoniova- Černáková

Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet, Sombor

Ovaj rad je iz oblasti psihologije dvojezičnosti i bavi se jednim od aspekata obrazovanja pripadnika jezičkih manjina u Vojvodini.

Predmet rada je uticaj promene nastavnog jezika sa maternjeg, slovačkog ili mađarskog, na srpski na školski uspeh u petom razredu osnovne škole i u prvom razredu srednje škole. U radu se razmatraju pitanja uticaja promene nastavnog jezika, komunikativne i kognitivne kompetencije u srpskom jeziku na školski uspeh učenika u već pomenutim razredima.

Osnovni cilj istraživanja je odgovor na pitanje da li promena nastavnog jezika i jezičke kompetencije u srpskom jeziku predstavljaju determinante koje mogu objasniti promenu školskog uspeha učenika pripadnika slovačke i mađarske jezičke manjine u petom razredu osnovne škole i u prvom razredu srednje škole.

Zavisna varijabla u istraživanju je promena školskog uspeha. Uspeh je izražen prosečnim ocenama na kraju školske godine.

Nezavisne varijable su promena nastavnog jezika sa slovačkog i mađarskog na srpski jezik, komunikativna i kognitivna kompetencija u srpskom jeziku, pol i inteligencija.

Ispitanici u istraživanju na mlađem uzrastu su učenici koji su u petom razredu osnovne škole promenili jezik nastave sa slovačkog na srpski a kontrolna grupa su učenici Srbi koji nisu menjali jezik nastave. Na starijem uzrastu ispitanici su učenici Slovaci i učenici Mađari koji su osnovnu školu završili na svom maternjem jeziku, slovačkom ili mađarskom, a u srednjoj školi slušaju nastavu na srpskom jeziku. Kao kontrolna grupa na starijem uzrastu su učenici Srbi koji nisu menjali jezik nastave. Na mlađem uzrastu je ukupno 116 ispitanika a na starijem uzrastu ukupno 179 ispitanika. Istraživanje je sprovedeno u dve faze, na početku i na kraju školske godine 2003/ 2004 u osnovnim i srednjim školama na teritoriji Vojvodine.

Instrumenti korišćeni u istraživanju su testovi komunikativne i kognitivne jezičke kompetencije na srpskom jeziku za oba uzrasta, Ravenove progresivne matrice i Domino test. Testovi za procenu jezičkih kompetencija su posebno konstruisani za potrebe ovog istraživanja na osnovu operacionalizacije konstrukata komunikativne i kognitivne jezičke kompetencije Jima Cumminsa. Za svakog ispitanika su prikupljeni podaci o njegovom školskom uspehu u prethodna četiri razreda na oba uzrasta i uspehu na kraju petog razreda osnovne, odnosno prvog razreda srednje škole.

Za statističku obradu podataka korišćen je statistički paket *Statistica 6.0* a od metoda su korišćene *MANCOVA sa ponovljenim merenjima* i *MANOVA*.

Prema dobijenim rezultatima promena nastavnog jezika sa slovačkog na srpski u petom razredu osnovne škole ne utiče na školski uspeh učenika koji su promenili nastavni jezik. Na celom uzorku postoji pad u školskom uspehu u petom razredu ali nije povezan sa promenom nastavnog jezika u eksperimentalnoj grupi. U objašnjenju uspeha u petom razredu ne učestvuje ni komunikativna ni kognitivna jezička kompetencija u srpskom jeziku, iako učenici Slovaci imaju manje razvijenu jezičku kompetenciju u srpskom jeziku od učenika Srba.

Na starijem uzrastu na školski uspeh učenika u prvom razredu srednje škole utiče promena sa mađarskog na srpski jezik u interakciji sa muškim polom ispitanika. Sa druge strane, promena nastavnog jezika sa slovačkog na srpski nema uticaja na školski uspeh učenika, iako je na celom uzorku ispitanika prisutan

značajan pad u školskom uspehu u odnosu na prethodne razrede. U objašnjenju uspeha u prvom razredu učestvuje kognitivna kompetencija u srpskom jeziku a komunikativna ne. Učenici Mađari postižu niže rezultate na testovima jezičkih kompetencija u srpskom jeziku od učenika Slovaka, što se može objasniti strukturalnom i genetičkom sličnošću slovačkog i srpskog jezika.

Ovo istraživanje ima značaj u kontekstu razmatranja značaja obrazovanja dece pripadnika jezičkih manjina u Vojvodini na svom maternjem jeziku. Učenici sa slovačkim maternjim jezikom nemaju jezičke probleme koji negativno utiču na njihov školski uspeh u petom razredu, kao ni u prvom razredu srednje škole, iako su osnovnu školu završili na slovačkom jeziku. Kada se radi o učenicima Mađarima bilo bi korisno preispitati nastavne planove i programe, kao i metode učenja srpskog jezika kao nematernjeg u školama sa mađarskim nastavnim jezikom, u cilju bolje pripreme tih učenika za dalje školovanje na srpskom jeziku u srednjim školama.

INTERAKCIONA UKLJUČENOST STUDENATA TEHNIKE I USPEŠNOST U NASTAVI

Lidija Zlatić i Dragana Bjekić

Učiteljski fakultet u Užicu, Tehnički fakultet u Čačku

Karakteristikama personalnog funkcionisanja u okviru socijalne interakcije u psihologiji se pristupa iz različitih teorijskih modela, a to uslovljava i nedovoljno usaglašenu terminologiju za ove karakteristike (socijalna inteligencija, socijalna kompetentnost, interpersonalna kompetentnost, komunikaciona kompetentnost, socijalne veštine, komunikacione veštine (prema Spitzberg and Cupach, 1989). Širi okvir ovog rada je proučavanje komunikacione kompetentnosti, a posebno interakcione uključenosti.

Komunikaciona kompetentnost je sposobnost da osobe u interakciji izaberu pogodno komunikaciono ponašanje koje bi ih dovelo do ostvarivanja cilja socijalnog odnosa. Komunikaciona kompetencija obuhvata sistem sposobnosti, znanja i veština potrebnih za uspešnu komunikaciju.

Interakciona uključenost je karakteristika koja opisuje kako osobe pristupaju interakciji sa drugim ljudima. Osobe koje su nisko interakciono uključene u toku razgovora se više koncentrišu na verbalni sadržaj (tekst) i poslednje izgovorene reči, usmerene su na površne aspekte komunikacije, a visoko uključene osobe su koncentrisane na značenje i važnost primljene poruke.

Kegala i dr. (Cegala et al. 1982) izdvajaju tri komponente interakcione uključenosti: pažljivost, opažljivost (moć opažanja) i kognitivnu osetljivost. *Pažljivost* označava u kom obimu osoba teži da vodi računa o znacima u neposrednom socijalnom okruženju, pogotovu u odnosu na sagovornika. *Opažljivost* se odnosi na značenja koja pridajemo svom ponašanju i ponašanju drugih. *Osetljivost* je tendencija da se reaguje mentalno na određenu socijalnu okolnost i da se prilagodi reagovanje na osnovu znanja šta reći i kada reći ono što je potrebno.

Predmet istraživanja: odnos interakcione uključenosti studenata tehnike i uspešnosti u nastavi.

Varijable: interakciona uključenost (pažljivost, opažljivost, kognitivna osetljivost), uspešnost na početku studija merena postignućem na kolokvijalnim ispitima i u toku nastave; obrazovni profil (budući inženjeri i budući profesori), broj dece u porodici i redosled rođenja.

Pretpostavljeno je sledeće: interakciona uključenost studenata tehnike u toku razgovora je relativno niska; studenti čiji stepen interakcione uključenosti je viši postižu i više rezultate u nastavi Komunikologije; studenti profesorskog usmerenja su više uključeni u razgovor od studenata inženjerskog usmerenja; studenti iz brojnih porodica u kojima je više dece su više uključeni u konverzacijsku interakciju, prvorodena deca su manje uključena.

Merni instrument: IIS - Skala interakcione uključenosti (Cegala, Savage, Brunner, 1982) procenjuje bazične kognitivne dimenzije komunikacione kompetencije (dopunjena je sociodemografskim upitnikom). Ispitanik procenjuje različite aspekte sopstvene interakcione uključenosti na osnovu 18 ajtema - procenjuje svoje ponašanje i svoje emocije tokom konverzacije (min. 18, maksimalno 108)

Uzorak: 89 studenata prve godine Tehničkog fakulteta u Čačku koji su u prvom semestru ponađali nastavni predmet Komunikologija, a školuju se za buduća zvanja: diplomirani inženjer elektrotehnike (EL) i profesor tehnike i informatike (TI).

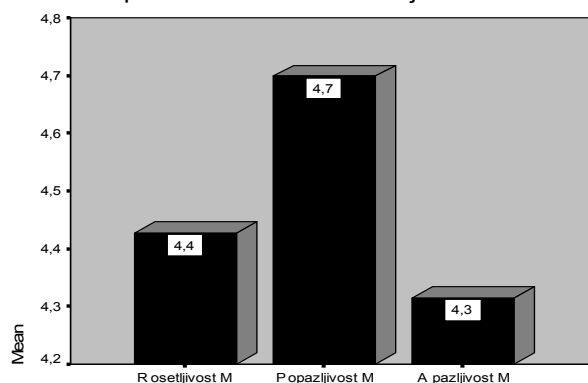
Rezultati istraživanja i diskusija

Procenjujući uključenost u konverzacijskoj interakciji studenti sebe procenjuju kao umereno uključene (tabela br. 1): kognitivna osetljivost i prilagodljivost (R) je prepoznatljivija komponenta interakcione uključenosti i studenti tehnike procenjuju svoju kognitivnu osetljivost nešto višom od perceptivnosti - opažljivosti (P) i pažljivosti (A).

Tabela br. 1: Interakciona uključenost - komponente

	min	maks	M	SD	M/broj stavki
R 7-42	14	41	30,99	6,55	4,42
P 5-30	15	30	23,49	3,30	4,70
A 6-36	9	35	25,89	5,10	4,31
Skor 18-108	44	103	80,37	11,97	4,47
N	89				

Komponente interakcione uključenosti

Poređen je stepen interkacione uključenosti studenata različite uspešnosti u nastavi (merene postignućem samo iz jednog predmeta), različitih obrazovnih profila (budući diplomirani inženjeri $M=80,93$; budući profesori $M=80,10$), različitog reda rođenja i nisu utvrđene značajne razlike.

Dakle, studenti različitih sociodemografskih karakteristika u istom stepenu se uključuju u konverzijsku interakciju, što, kao pokazatelj komunikacione kompetencije, ukazuje na ujednačenu komunikacionu kompetenciju između različitih obrazovnih populacija.

SOCIJALNA PSIHOLOGIJA

NASILJE U ŠKOLAMA - ULOGA ODRASLIH

Dijana Plut i Dragan Popadić

Institut za psihologiju i Odeljenje za psihologiju

Uvod

Istraživanje je deo UNICEF-ovog projekta "Moja škola - škola bez nasilja" koji ima za cilj jačanje moći škole da izađe na kraj sa nasilnim ponašanjem svih učesnika školskog života. Nasilnim ponašanjem u ovom radu smatramo sva ponašanja u kojima postoji namera da se drugome nanese neprijatnost, šteta, poniženje ili bol.

Uzorak

Istraživanje je rađeno u tri beogradske osnovne škole i jednoj školi iz Sremske Mitrovice. Ispitani su gotovo svi učesnici školskog života: svi učenici starijih razreda, svi nastavnici, pomoćno i administrativno osoblje škole, stručna služba i osobe iz obezbeđenja škole. Ukupno uzorak čini 1984 učenika (82 odeljenja od 3. do 8. razreda) i 221 odrasla osoba.

Problemi

U ovom radu će biti izneseni rezultati koji se odnose na reakcije okoline na vršnjačko nasilje. Biće razmatrani sledeći problemi:

Kome se učenici obraćaju za pomoć i kako ocenjuju odgovor sredine (vršnjaka i nastavnika) na svoje obraćanje?

Kako nastavnici vide vlastitu kompetentnost kao pomagača, a kako je vide učenici?

Šta nastavnici misle o uzrocima nasilnog ponašanja i merama za njegovo suzbijanje?

Preliminarni rezultati

Od učenika koji su doživeli nasilje (a takvih je ukupno 37%), njih 2/3 nije nikome reklo da su doživeli takvo neprijatno iskustvo, nešto više od polovine je reklo roditelju, polovina prijateljima, a nešto manje od polovine (42%) je reklo nastavniku. Prema nastavnicima (50%) najčešća reakcija učenika kada se nađu u ulozi svedoka nasilne scene jeste obraćanje odraslim. Nastavnici o sebi misle da su veoma aktivni u pomaganju žrtvama nasilja i vrlo visoko procenjuju svoju osposobljenost za rešavanje problema u vezi sa nasiljem. Na skalama od 1 do 10, manje od 10% nastavnika ocenjivalo je sebe ocenama od 1 do 5. Najbolje se procenjuje vlastita sposobnost da se prepozna nasilno ponašanje učenika (srednja ocena 8.5) a najmanje, ali i dalje vrlo visoko, uspešnost mera koje se preduzimaju -7.8. Po mišljenju učenika, međutim, samo jedna petina intervencija odraslih je uspešna.

Kao najefikasnije postupke u borbi protiv nasilja nastavnici stavljaju na prvo mesto bolju saradnju škole i roditelja, a zatim redom: razvijanje veština nenasilne komunikacije, principijelnije kažnjavanje učenika koji se nasilno ponašaju i veće angažovanje psihologa i pedagoga. sve ostale mere rangiraju mnogo niže od navedenih.

Diskusija. U stavovima odraslih o uzrocima nasilnog ponašanja i mogućim merama za rešavanje problema nasilja ne vidi se vera nastavnika u njihovu moć da utiču na smanjenje problema nasilja. Oni izvore problema vide pre svega van škole (uzroci nasilnog ponašanja, po njima, leže pre svega u porodici, zatim u opštem sistemu vrednosti u zemlji i lošim uticajima medija i vršnjačke kulture) što, verovatno, utiče i na njihovu nespornost da vide veliku preventivnu moć raznih aktivnosti koje mogu da se organizuju u okviru škole kao oblik borbe protiv nasilnog ponašanja učenika.

MITOVI O NASILJU KOD STRUČNJAKA U PROSVETI I SOCIJALNOJ ZAŠTITI

Jelena Srna i Lazar Tenjović

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Prisustvo mitova (pogrešnih ali upornih i naširoko prihvaćenih shvatanja o nasilju) kod stručnjaka koji se po prirodi svoga posla bave nasiljem, može ometati sticanje relevantnih saznanja o nasilju i tako predstavljati smetnju procesu profesionalne edukacije.

Cilj ovog istraživanja je utvrđivanje prisustva i zastupljenosti različitih vrsta mitova o nasilju kod stručnjaka u prosveti i socijalnoj zaštiti.

Metod: Istraživanje je spontano inicirano u toku priprema programa multidisciplinarnе edukacije stručnjaka različitih profila u oblasti zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Upitnik za detektovanje prisustva mitova konstruisan je na osnovu edukativnog materijala, a podaci su prikupljeni na početku procesa edukacije. Ovaj upitnik sadrži 20 tvrdnji na koje ispitanik odgovara zaokruživanjem jednog od tri ponudjena odgovora (»tačno«, «ne znam«, «netačno«). Ispitano je 165 stručnjaka (114 školskih nadzornika i 51 socijalni radnik).

Rezultati istraživanja govore o prisustvu mitova o nasilju kod stručnjaka, i to statistički značajno izraženijem kod školskih nadzornika nego kod socijalnih radnika ($p < 0,05$).

Mitovi koji su ubedljivo najviše zastupljeni odnose se na uzroke i posledice pojave nasilja. Iako je kod manjeg broja ispitanika uočena visoka globalna zastupljenost mitova, ohrabrujuće zvuči nalaz o slabijoj zastupljenosti mitova koji se odnose na žrtve nasilja i na neposredni angažman stručnjaka na ovoj problematici.

Nalaze ovog istraživanja smatramo višestruko korisnim:

Za unapredjenje edukacije stručnjaka u smislu racionalizacije edukativnih programa, fokusiranjem na oblasti u kojima su mitovi najzastupljeniji; usmeravanja edukativnog rada ka dekonstrukciji mitova; evaluacije efekata edukacije.

Za unapredjenje prakse - dekonstrukcijom mitova stručnjaci bolje razumeju složenu pojavu nasilja kao i sopstveni udeo u njenom tretmanu i prevenciji.

Za podsticanje ovakvih spontano iniciranih i na praksu orijentisanih istraživanja tokom edukativnog i interventnog rada stručnjaka u praksi.

VARIJACIJE UBEĐIVAČKE TEHNIKE “VRATA-U-LICE” U CILJU
POVEĆANJA NJENOG UČINKA

Ana Grbić

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Ispitivanje tehnika ubeđivanja je do sada uglavnom bilo koncentrisano na utvrđivanje opštih uslova koji moraju biti zadovoljeni da bi određena tehnika imala efekta. Na planu međusobnog poređenja tehnika, kao i na planu utvrđivanja činioca koji pojačavaju njihov efekat, učinjeno je veoma malo.

Tehnika “Vrata-u-lice” predstavlja jednu od najviše izučavanih tehnika ubeđivanja. Ova tehnika se bazira na ideji da se niska inicijalna verovatnoća prihvatanja nekog zahteva može povećati tako što ćemo pre njega postaviti zahtev na koji ispitanik sigurno neće pristati. Nakon što je početni zahtev odbijen od strane ispitanika, verovatnoća da će pristati na sledeći, kritični zahtev postaje značajno veća nego u slučaju da takvo odbijanje ne postoji.

Predmet ovog istraživanja predstavlja utvrđivanje i poređenje efekta dva načina za povećanje dejstva tehnike “Vrata-u-lice”. *Prvi* način predstavlja uvođenje dodatnog inicijalnog zahteva u eksperimentalnu proceduru, tzv. tehnika “Dvoje-vrata-u-lice”, dok se *drugi* sastoji u kombinovanju tehnike “Vrata-u-lice” sa drugom tehnikom - “Uvažavanje-minimalnog-priloga”.

Sproveden je terenski ekperiment koji je uključivao četiri eksperimentalne i jednu kontrolnu grupu ispitanika. U *prvoj* eksperimentalnoj grupi primenili smo proceduru “Vrata-u-lice”, a u *drugoj* tehniku “Uvažavanje-minimalnog-priloga”. U *trećoj* eksperimentalnoj grupi, primenjena je procedura “Dvoje-vrata-u-lice”, dok je u *četvrtj* grupi primenjena procedura koja kombinuje tehnike “Vrata-u-lice” i “Uvažavanje-minimalnog-priloga”. U *kontrolnoj* grupi nije primenjena nijedna tehnika. Ekperiment je izveden u saradnji sa Organizacijom za poštovanje i brigu o životinjama (ORCA), pri čemu su korišćeni oni zahtevi koji se i inače primenjuju od strane članova organizacije. Kritični zahtev - davanje priloga za napuštene životinje, bio je isti u svim grupama u istraživanju, što je omogućilo poređenje tehnika na osnovu procenata ispitanika koji pristaju na zahtev i veličine prosečne donacije u različitim grupama ispitanika. Dva velika zahteva u istraživanju bili su zahtev za usvajanjem napuštene životinje i zahtev za volontiranjem za ORCA-u. U procedurama koje su u sebi sadržale “uvažavanje-minimalnog-priloga” na standardni zahtev za davanjem donacije dodavana je fraza “Svaki dinar koji date je od velike pomoći”.

Uzorak se sastojao od 250 slučajnih prolaznika, po 50 u svakoj grupi u istraživanju. Grupe su bile međusobno izjednačene prema polu, ispitivačima, kao i prema broju ispitanika. Nasumičnim svrstavanjem ispitanika u grupu kontrolisan je efekat uvežbanosti i umora ispitivača. Svi ispitivači bili su osobe ženskog pola.

Podaci su prikupljeni tehnikom *polustrukturisanog intervjua*. U cilju provere postavljenih hipoteza korišćena je deskriptivna statistika, a statistička značajnost razlika između grupa ispitana je tehnikom χ -kvadrata i *analizom varijanse*.

Rezultati su pokazali da su sve primenjene tehnike dovele do statistički značajnog povećanja u pristajanju na zahtev u odnosu na kontrolnu grupu ispitanika (značajnost χ -kvadrata kreće se od $p=0.004$ do $p<0.000$).

Od dva načina za povećanje efekta procedure “Vrata-u-lice”, kao uspešniji se pokazao onaj koji se sastoji u njenom kombinovanju sa tehnikom “Uvažavanje-minimalnog-priloga”. Ovaj način je doveo do nesumnjivog povećanja pristajanja na zahtev u odnosu na standardnu proceduru “Vrata-u-lice” ($p<0.000$). Za razliku od toga, suprotno očekivanjima, uvođenje dodatnog velikog zahteva u proceduru “Vrata-u-lice” nije rezultiralo u povećanom pristajanju na zahtev ($p=0.345$).

Međutim, efekat “kombinovane procedure” nije se značajno razlikovao od dejstva procedure koja primenjuje samo tehniku “Uvažavanje-minimalnog-priloga” ($p=0.569$). Ovo ukazuje na to da bi se snažan efekat “kombinovane procedure” verovatno u celini mogao pripisati dejstvu tehnike “Uvažavanje-minimalnog-priloga”.

Što se tiče veličine prosečne donacije, analiza varijanse je pokazala da ne postoje značajne razlike između grupa ispitanika u istraživanju – uključujući i eksperimentalne i kontrolnu grupu ($p=0.565$).

Naknadne analize pokazale su da ne postoje statistički značajne razlike između ispitanika različitog pola, kako u pogledu pristajanja na zahtev, tako povodom iznosa prosečne donacije. Efekat ispitivača na dobijene podatke nije utvrđen, kao ni postojanje interakcije između faktora grupe (eksperimentalnog tretmana), pola ispitanika i uticaja ispitivača.

Napomena: Ovaj rad je rađen sa mentorom prof. dr Draganom Popadićem.

PSIHOLOŠKE DETERMINANTE SOCIJALNO NEPRIHVATLJIVOG PONAŠANJA MLADIH

Srdan Dušanić *

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Banjaluka

UVOD

U radu se bavimo problemom i psihološkim determinantama rastućeg socijalno neprihvatljivog ponašanja mladih u Republici Srpskoj. Pod socijalno neprihvatljivim oblicima ponašanja podrazumjevamo ponašanja koja nisu u skladu sa zakonskim ili nekim drugim uobičajenim normama u društvu. Pod ovim oblicima ponašanja u našim uslovima najčešće podrazumjevamo krađe, nasilje, kriminal, konzumiranje opojnih supstanci, kokcu itd. Faktori rizika kojima se objašnjavaju socijalno neprihvatljiva ponašanja mladih se svrstavaju na različite načine: individualne karakteristike, porodica, vršnjaci, škola, zajednica, društvo itd. Iz domena individue, bitni rizični faktori su nedostatak lične kontrole, asertivnosti, samopoštovanja i samopouzdanja, emocionalni i psihološki problemi, odbacivanje uvriježenih i religioznih vrijednosti itd.

U našem istraživanju bavimo se ispitivanjem povezanosti socijalno neprihvatljivog ponašanja mladih i psiholoških konstrukata (lokus kontrole, samopoštovanje, bespomoćnost i religioznost mladih).

METOD

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 419 mladih uzrasta od 15-29 godina. Od ukupnog broja 280 ispitanika je ženskog, a 139 muškog pola.

U istraživanju su korištene skale: socijalno neprihvatljivog ponašanja (cronbach alpha iznosi .88), lokusa kontrole (pozitivni pol je spoljašnji lokus, cronbach alpha iznosi .80), samopoštovanja (cronbach alpha iznosi .80), naučene bespomoćnosti (cronbach alpha iznosi .88), intrinzičke i ekstrinzičke religioznosti (cronbach alpha za intrinzičku iznosi .78, a za ekstrinzičku .74).

Poređenja ispitanika na skali socijalno neprihvatljivog ponašanja po sociodemografskim obilježjima, je rađeno pomoću analize varijanse i t-testa. Povezanost između socijalno neprihvatljivog ponašanja i drugih glavnih varijabli je analizirana uz pomoć Pearsonovog koeficijenta linearne korelacije.

Istraživanje je sprovedeno u decembru 2004. godine.

REZULTATI

Rezultati pokazuju da su socijalno neprihvatljiva ponašanja u pozitivnoj korelaciji sa naučenom bespomoćnošću ($r=.226$) i spoljašnjim lokusom kontrole

($r=.170$). U negativnoj korelaciji su sa samopoštovanjem ($r= -.275$) te intrinzičkom religioznošću ($r= -.146$). Ne postoji značajna korelacija sa ekstrinzičkom religioznošću.

Kada je u pitanju veza socijalno neprihvatljivih ponašanja i socio-demografskih varijabli, utvrđeno je da su ona značajno izraženija kod mladih muškog pola (na nivou .01).

Ovakvi rezultati ukazuju na značajnu determinisanost socijalno neprihvatljivih ponašanja mladih od određenih psiholoških konstrukata s kojima smo vršili poređenje. Mladi sa izraženijim spoljašnjim lokusom kontrole i bespomoćnošću, te nižim samopoštovanjem i intrinzičkom religioznošću izloženiji su većem riziku usvajanja socijalno neprihvatljivih ponašanja. Nadamo se da će ovi podaci biti koristan doprinos u kreiranju strategija u društvu koje imaju za cilj redukovanje i lakše suočavanje sa ovim problemom.

OTUĐENJE, PESIMIZAM I BESPOMOĆNOST KAO PREDIKTORI RELIGIOZNOSTI

Srdan Dušanić i Vladimir Turjačanin

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Banjaluka

UVOD

U posljednjih 15-ak godina, na prostorima BiH, prisutan je rast religioznosti, pogotovo kod adolescentske populacije. O tome svjedoče brojna istraživanja koja pokazuju da se oko 70% i više adolescenata izjašnjava kao religiozno (Čekrija et al, 2004, Dušanić, 2005, Milosavljević et al, 2005).

U poslijeratnom kontekstu BiH, kao jedno od mogućih objašnjenja za ovakav trend je iz perspektive tzv. deprivacione hipoteze. Ovo tumačenje podrazumjeva da je religioznost posljedica odbrane i odgovor na određene uskraćenosti, lišenosti, deficite, kompenzacije. Ovakva deficitarna stanja se mogu manifestovati kroz izraženi strah od smrti, anksioznost, nesigurnost, usamljenost, bespomoćnost, pesimizam itd.

U ovom radu se bavimo time koliko otuđenje, pesimizam i bespomoćnost mogu biti prediktori religioznosti kod adolescenata u Republici Srpskoj.

METOD

Uzorak je sačinjavalo ukupno 311 ispitanika. Od toga je bilo 148 ispitanika muškog pola i 163 ispitanika ženskog pola. Ispitanici su bili adolescentskog uzrasta 15-19 godina.

U istraživanju je korišten instrument koji se sastojao od pet dijelova. Prvi dio je lista sociodemografskih podataka, a ostali su skale religioznosti, otuđenja, bespomoćnosti i pesimizma. Na skali religioznosti su izdvojena dva faktora koja smo nazvali intrinzička i ekstrinzička religioznost. Sve skale je kreirao prof. Branko Milosavljević. Neke skale imaju visoku pouzdanost (cronbach alpha za intrinzičku religioznost je 0,87, za otuđenje 0,83), a neke relativno visoku (za ekstrinzičku religioznost je 0,78, za pesimizam 0,72, a za bespomoćnost 0,70).

Primjenjena je metoda multiple regresione analize. Intrinzička i ekstrinzička religioznost su posmatrane kao kriterijumska varijabla, a prediktorske varijable su otuđenje, pesimizam i bespomoćnost.

Ispitivanje je obavljeno tokom jeseni 2005. godine na području Republike Srpske.

REZULTATI

Rezultati pokazuju da za intrinzičku religioznost, koeficijent multiple regresije iznosi $R = .310$ i statistički je značajan na nivou .01. Ovim je objašnjeno oko 10 % varijanse. Kao značajan prediktor intrinzičke religioznosti identifikovano je otuđenje ($\beta = .295$) i to na nivou .01. Pesimizam i bespomoćnost se nisu pokazali kao značajni prediktori intrinzičke religioznosti.

Za ekstrinzičku religioznost, koeficijent multiple regresije iznosi $R = .325$ i statistički je značajan na nivou .01. Objasnjeno je oko 11% varijanse. Značajan prediktor je bespomoćnost ($\beta = .325$) na nivou .01. Otuđenje i pesimizam se nisu pokazali kao značajni prediktori religioznosti.

Od sociodemografskih varijabli, jedino se pol pokazuje kao značajan prediktor i to ekstrinzičke religioznosti.

Na osnovu dobijenih rezultata možemo zaključiti da u globalu bespomoćnost, otuđenje i pesimizam ne objašnjavaju veliki udio varijanse religioznosti, te da nisu izrazito značajni prediktori religioznosti. Da bi se objasnio trend rasta religioznosti u Republici Srpskoj potrebno je izvršiti dodatna istraživanja koja će ispitati neke druge hipoteze, kao što su uloga religioznosti kao socijalnog identiteta, značaj socijalizacije itd.

NACIONALNA VEZANOST MLADIH U RS

Vladimir Turjačanin*, Srđan Dušanić**, Branko Milosavljević***

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Banjaluka

UVOD

Osnovni problem istraživanja je mogućnost predikcije izraženosti nacionalne vezanosti mladih u Republici Srpskoj uz pomoć dvije grupe prediktora. Prvu grupu su sačinjavale ličnosne varijable operacionalno definisane putem skala naučene bespomoćnosti, religioznosti, konformizma, samopoštovanja i F-skale autoritarnosti i lokusa kontrole. Drugu grupu činile su sociodemografske varijable i to: pol, uzrast, obrazovanje roditelja, bračno stanje roditelja i etnička heterogenost porodice i prijatelja. U pozadini ovog problema leže i neka druga pitanja. Npr. kakva je priroda nacionalne vezanosti i koje su determinante njenog ispoljavanja? Da li se ovi konstrukti mogu uspješno mjeriti, predviđati i objašnjavati?

METOD

Uzorak i tok ispitivanja

Uzorak je sačinjen od 419 ispitanika, 67% ženskog i 33% muškog pola. Uzrast ispitanika je varirao od 15 do 29 godina (prosječan uzrast je 21 godina). Najveći procenat ispitanika (92.4%) je bio srpske etničke pripadnosti.

Instrument

Instrument se sastojao od upitnika sociodemografskih podataka te još 7 skala (religiozne orijentacije, autoritarnosti, konformizma, nacionalne vezanosti, samopoštovanja, lokusa kontrole, naučene bespomoćnosti). Naknadnim transformacijama podataka, izdvojene su 3 faktorska skora religioznosti: intrinzička religioznost, ekstrinzička religioznost i ateizam. Nacionalnu vezanost smo definisali kao jednodimenzionalnu unipolarnu varijablu, što znači da veći skor na skali znači da je izraženija vezanost za sopstvenu etničku grupu, dok nulti skor označava nepostojanje nacionalne vezanosti.

Tok ispitivanja

Ispitivanje je provedeno u školama i na fakultetima na području Banjaluke i još nekih opština Republike Srpske tokom decembra 2004. godine.

Statistička analiza podataka

Podaci dobijeni u ovoj studiji unošeni su i analizirani uz pomoć programskog paketa SPSS 11.5. Od statističkih tehnika korištene su multipla linearna regresiona analiza uz upotrebu *stepwise* metode izbora prediktorskih varijabli.

REZULTATI

U okviru grupe ličnosnih prediktora nacionalne vezanosti dobili smo tri značajne funkcije od kojih treća objašnjava oko 20% varijanse rezultata. Grupu značajnih prediktora sačinjavaju tri ličnosne varijable: autoritarnost (mjerena F-skalom), intrinzička religioznost i naučena bespomoćnost. Autoritarnost i intrinzička religioznost su u pozitivnoj korelaciji sa nacionalnom vezanošću, dok je naučena bespomoćnost u negativnoj vezi. Varijable koje nisu značajno doprinosile predikciji nacionalne vezanosti su: ekstrinzička religioznost, ateizam, konformizam, samopoštovanje i lokus kontrole.

Prilikom predikcije nacionalne vezanosti uz pomoć grupe sociodemografskih varijabli ustanovili smo moguće dvije značajne regresione funkcije. Drugu funkciju čine etnička heterogenost prijatelja (gdje oni koji imaju prijatelje drugih nacionalnosti pokazuju manju nacionalnu vezanost) i etnička heterogenost roditelja (gdje oni koji imaju roditelje istih nacionalnosti pokazuju veću nacionalnu vezanost). Ova jednačina objašnjava svega 4.5% varijanse rezultata. U prediktorski model nisu ušle varijable pola, uzrasta, obrazovanja, zaposlenja i bračnog stanja roditelja, kao ni etničke heterogenosti rodbine.

Kad smo u regresionu jednačinu ubacili zajedno ličnosne varijable sa sociodemografskim karakteristikama, dobili smo šest mogućih značajnih funkcija, gdje posljednja omogućava predikciju oko 25% varijanse. U ovaj model su ušle varijable autoritarnosti, intrinzičke religioznosti, etničke heterogenosti prijatelja, obrazovanja majke, etničke heterogenosti roditelja i ekstrinzičke religioznosti. Sve ostale varijable su odstranjene iz modela jer nisu bitno doprinosile povećanju objašnjene varijanse nacionalne vezanosti.

RAZUMEVANJE NACIONALNOG IDENTITETA U SRBIJI

Jasna Milošević Đorđević
Institut za političke studije Beograd

POSTAVLJANJE PROBLEMA

Jedna od ključnih dilema u razmatranju fenomena nacionalnog identiteta je - da li se nacionalni identitet dobija rođenjem, ili se stiče tokom odrastanja, pri čemu pojedinac ima mogućnost izbora. Primordijalizam polazi od načela da je nacionalni identitet trajna, čvrsta i osnovna, bazična ljudska kategorija koja je data rođenjem i koja je nepromenjiva. Nasuprot njemu, stoje brojni drugi pristupi (instrumentalizam, konstruktivizam). Po instrumentalističkom shvatanju nacionalni identitet je promenljiv, fluidan. Ljudi će naglašavati nacionalnu pripadnost isključivo u situacijama u kojima im to može doneti neku korist. Česte su takođe distinkcije između zapadnog i nezapadnog modela nacije i nacionalnog identiteta, koji donekle odgovaraju dualizmu primordijalizam/ instrumentalizam. Pod zapadnim shvatanjem se podrazumeva definisanje nacije po teritorijalnom principu, koji uključuje postojanje političke zajednice, zajedničkih političkih institucija, i jednakost svih građana. Nezapadno shvatanje nacije, primarnost daje subjektivnim osećanjima vezanosti za *lozu i pradedove*. U ovom radu nastojali smo da klasifikujemo različite teorijske koncepte nacionalnog identiteta, i da ispitamo dominantno stanovište, među građanima Srbije.

METODOLOŠKI DEO

Izvedeno je ukupno 23 značenja nacionalnog identiteta, koja su zatim formulisana u stavke u odnosu na koje su se ispitanici opredeljivali. Kvantitativno istraživanje je izvedeno avgusta 2003. godine. Kao tehnika prikupljanja podataka korišćen je intervju. Uzorak je sačinjavalo 1005 građana Srbije starijih od 18 godina. Prilikom analize podataka korišćena je faktorska analiza *Principal Component Analysis*, sa *Varimax* modelom rotacije.

REZULTATI

Najprisutnija shvatanja nacionalnog identiteta među građanima Srbije su primordijalistička. Prvi izdvojeni faktor je po svom značenju najpribližniji PRIMORDIJALISTIČKIM ili ORGANSKIM shvatanjima nacije. Objašnjen je sledećim značenjima nacionalnog identiteta: isto istorijsko poreklo, zajedničko porodično poreklo (zajednička porodica, poreklo majke, poreklo oca), zajednička sudbina, zajednička istorija, zajedničko pismo, isti jezik, vera, poštovanje istih verskih i tradicionalnih običaja. Sva navedena značenja se odnose na tradiciju i konzervativno, takozvano istočno shvatanje nacije. Drugi faktor koji se izdvaja je zasićen sledećim značenjima nacionalnog identiteta: zajednički politički interesi, isti odnos prema drugim nacijama, iste osobine ličnosti, svest o postojanju nacija koje su drugačije, opažanje drugih da osoba pripada nekoj naciji, zajednička javna i folklorna kultura, zajednički mitovi i legende. Dakle drugi faktor može biti objašnjen objektivnim merilima, koja se orijentišu oko faktičkih, postojećih, realnih značenja, a poznata su kao zapadna ili moderna shvatanja nacionalnog identiteta.

DISKUSIJA

Značenje nacije u Srbiji i dalje spada u grupu primordijalističkih odnosno prepolitičkih obeležja. U tom smislu nije došlo do «razvoja», do suštinskog menjanja shvatanja nacionalnog identiteta, niti do njegovog redefinisanja kojim bi državna obeležja i građanski interes imali primat nad poreklom i osećanjem. Dominantno shvatanje nacionalnog identiteta potiskuje značaj države, kulture i politike. Osnovni razlozi ovakvog shvatanja su verovatno društvene prirode (istorijski, teritorijalni, obrazovni i državni diskontinuitet), ali i personalne (dominantna tradicionalna orijentacija). Prisutno je neprihvatanje i suprotstavljanje zapadnim dostignućima, jedan svojevrsni antizapadni stav i u političkom i u širem društvenom smislu, pa otuda i neprihvatanje suštine nacije i države, onako kako su definisane u modernim društvima.

POVEZANOST PROBLEMA U PONAŠANJU I OPAŽANJA SOCIJALNIH ODNOSA ADOLESCENATA

Irena Stojković i Lidija Maksić

Defektološki fakultet, Beograd,

Ogledna osnovna škola "Vladislav Ribnikar". Beograd

Postavljanje problema

Rana adolescencija je period razvoja u kome dolazi do značajnog porasta učestalosti problema ponašanja kao što su korišćenje alkohola i cigareta, delinkvencija i opoziciono ponašanje prema školi (McCord, 1990). Pored širih socijalnih i kulturnih faktora, problemi u ponašanju su uzrokovani i karakteristikama odnosa između adolescenata i njihovog neposrednog socijalnog okruženja, koje čine roditelji i vršnjaci. Proces telesnog sazrevanja tokom

adolescencije, pubertet, takođe je povezan sa porastom agresivnog ponašanja i drugih oblika problema ponašanja (Brooks-Gunn i Reiter, 1990).

Ciljevi ovog rada su: prvo, da utvrdimo učestalost problema u ponašanju: neverbalnih i verbalnih oblika ispoljavanja agresivnosti, disciplinskih problema u školi i korišćenja alkohola i cigareta; drugo, da ispitamo da li postoji povezanost između problema ponašanje i stepena pubertetskog telesnog razvoja, samopoštovanja i varijabli odnosa sa roditeljima na uzorku adolescenata iz naše zemlje.

Na osnovu rezultata ranijih istraživanja pretpostavili smo da će problemi ponašanja biti u pozitivnoj korelaciji sa stepenom telesnog sazrevanja tokom puberteta i stepenom opažene kontrole od strane roditelja i stepenom konflikata sa roditeljima, a da će biti u negativnoj korelaciji sa stepenom bliskosti sa roditeljima, opaženom socijalnom podrškom od strane vršnjaka i samopoštovanjem adolescenata.

Metodološki deo

Uzorak

Istraživanjem je obuhvaćeno 296 adolescenata (148 dečaka i 148 devojčica) uzrasta 10-13 godina iz dve osnovne škole u Beogradu.

Instrumenti

Skala za procenu problema ponašanja je preuzeta iz istraživanja Williams i Dunlop (1999) i obuhvata sledeća ponašanja: agresivnost, disciplinske probleme u školi i korišćenje alkohola i cigareta. Ispitanici su izveštavali o učestalosti ispoljavanja pojedinih oblika ponašanja tokom poslednjih godinu dana. Ponudeni odgovori su: nikad (1), jednom (2), 2-4 puta (3), 5-9 puta (4), 10 i više puta (5). Pouzdanost skale na našem uzorku iznosi Kronbach $\alpha = 0.88$. Stepem razvoja tokom puberteta je meren na osnovu samoizveštaja ispitanika na skali koja sadrži pet stavki koje se odnose na pojavu brzog telesnog rasta, promene na koži, pojavu dlačica na telu i pojavu dlačica na licu i produblivanje glasa, odnosno rast grudi i menstruaciju. Ispitanici su na skali procene od 1 do 4 procenjivali stepen razvoja navedenih telesnih pojava (1- razvoj još uvek nije počeo, 4- završen je razvoj). Autori skale su Petersen i sar. (1988). Pouzdanost skale na našem uzorku iznosi Kronbach $\alpha = 0.74$.

Bliskost sa majkom i ocem i stepen kontrole majke i oca su mereni skalama koje je konstruisao Opačić (1995), a skala samopoštovanja je modifikovana verzija Rosenbergove skale (Bezinović, prema Opačić, 1995). Konflikta sa roditeljima su mereni skalom koju čini šest stavki koje se odnose na različite teme sukoba sa roditeljima a ispitanici su procenjivali na skali procene od 1 do 4 (nismo raspravljali-ljutito smo raspravljali), da li su u vezi sa tom temom bili u sukobu sa roditeljima tokom poslednjih 15 dana.

Socijalna podrška vršnjaka je merena skalom koja je konstruisana za potrebe ovog istraživanja, sastoji se iz 6 stavki (npr. Teško mi je da se poverim drugovima), pouzdanost skale iznosi Kronbach $\alpha = 0.75$.

Rezultati

Rezultati o učestalosti pojedinih problema ponašanja pokazuju najveću učestalost učestvovanja u tučama: 58,7% ispitanika se tuklo bar jednom u toku proteklih godinu dana, a 10% se tuklo 10 i više puta; 8,5% ispitanika je bar jednom popušilo celu cigaretu, a 2,4% je to učinilo 10 i više puta; 4% je ukralo predmet ili novac barem jedanput, a 0,8% je to učinilo 10 i više puta, 18,6 % je bar jednom konzumiralo alkohol, a 4,1% je to učinilo 10 ili više puta; 5,1% izveštava da je bar jednom bilo u stanju pijanosti, a 1,4% je stanje pijanstva doživelo 10 ili više puta.

Primenom regresione analize sa problemima ponašanja kao zavisnom varijablom utvrdili smo da su statistički značajni prediktori problema ponašanja dečaka: stadijum pubertetskog razvoja ($\beta = 0.329$, $p = 0.001$), bliskost sa majkom

($\beta=-1.012$, $p=0.000$), kontrola oca ($\beta=0.238$, $p=0.044$) i socijalna podrška prijatelja ($\beta=-0.215$, $p=0.035$). Prediktori problema ponašanja devojčica su uzrast ($\beta=0.324$, $p=0.035$), kontrola majke ($\beta = 0.326$, $p=0.045$) i konflikt sa roditeljima ($\beta=0.474$, $p=0.000$).

Učenici iz uzorka koji su zbog problema discipline upućivani kod školskog psihologa, izražavaju statistički značajno učestalije probleme u ponašanju od ostalih učenika ($t=2.93$, $p<0.05$), što ukazuje na validnost skale za procenu problema ponašanja.

Komentar nalaza

Rezultati istraživanja pokazuju da su problemi ponašanja dečaka u pozitivnoj korelaciji sa stepenom pubertetskog razvoja i stepenom opažene kontrole od strane oca, što je u skladu sa rezultatima ranijih istraživanja (npr. Ge, Conger i Elder, 2001). Opažena bliskost sa majkom i podrška prijatelja su u negativnoj korelaciji sa problemima ponašanja dečaka. Problemi u ponašanju devojčica su u pozitivnoj korelaciji sa uzrastom i stepenom opažene kontrole od strane majke i konfliktima sa roditeljima. Uopšteno, naša hipoteza o povezanosti problema ponašanja i opažanja odnosa sa roditeljima i vršnjacima je potvrđena. Pretpostavka o povezanosti problema ponašanja i stepena pubertetskog razvoja potvrđena je samo kod dečaka. Ovo se može objasniti time da kod devojčica ponašanje u većoj meri određuju procesi učenja u socijalnoj okolini nego biološki procesi tokom puberteta. Budući da je naše istraživanje neeksperimentalno dobijene povezanosti ne ukazuju na uzročno posledične odnose između ispitivanih varijabli. Potrebno je dalje longitudinalno praćenje ispitanika kako bismo mogli da sagledamo na koji način su problemi ponašanja povezani sa socijalnim odnosima mladih tokom vremena i na taj način mogli razmatrati kauzalne odnose među njima.

Literatura

Brooks-Gunn, J. & Reiter O. E. (1990). The role of pubertal processes. In S. Feldman & G. Elliott (Hrsg.), *At the Threshold*, (pp.15-53).Cambridge: Harvard University Press.

Ge, X., Conger, R. D. & Elder, G.H. Jr. (2001b). The relation between puberty and psychological distress among adolescent boys. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 49-70.

McCord, J. (1990). Problem behaviors. In S. Feldman & G. Elliott (Eds.), *At the Threshold* (pp. 414-430). Cambridge: Harvard University Press.

Opačić, G. (1995). *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Petersen, A.C., Crockett, L. J., Richards, M., & Boxer, A. (1988). A self-report measure of pubertal status: Reliability, validity and initial norms. *Journal of Youth and Adolescence*, 17, 117-133.

ULOGA POLA U ISPOLJAVANJU AGRESIVNOSTI

Ljiljana Krneta

Ekonomska škola, Banja Luka

U radu se prezentuju rezultati ispitivanja agresivnosti koju ispoljava srednjoškolska omladina. Istraživanje je realizovano na uzorku 730 učenika srednjih škola Zapadnog dijela Republike Srpske. Iako ukupni rezultati pokazuju izraženiju manifestnu agresivnost

mladića u odnosu na djevojke, ustanovljene su i razlike u oblicima ispoljavanja agresivnosti.

Agresivnost je definisana kao skup oblika ponašanja koje uključuje namjeru da se fizički i-ili mentalno ozlijedi druga osoba a u težim slučajevima uključuje silovanje, pljačku i ubistvo. U ovom radu manifestna agresivnost je ispitivana preko

samoiskaza o intenzitetu sopstvenih reakcija u različitim situacijama.

Iako je agresivnost razmatrana u mnogim istraživanjima još uvijek su evidentne kontraverze vezane za uzroke agresivnosti i nasilja. Meta-analiza većeg broja stranih i domaćih istraživanja (Loeber i Stouthamer, 1998; Momirović, 1971; Momirović i sar. 1975; Ignjatović, 1989) ukazuje da se približno 50% varijanse agresivnog ponašanja može pripisati genetskim faktorima, a ostali dio socijalnim faktorima, s tim što se veći dio varijanse kod mladih pripisuje uticaju okoline i porodice, imitiranju ponašanja vršnjaka, kao i uticaju drugih faktora uže i šire sredine.

U ovom radu smo pokušali ispitati da li se mogu ustanoviti razlike u ispoljavanju agresivnosti, s obzirom na pol ispitanika koji žive u istim sredinskim uslovima.

Metodološki dio

Uzorak u ovom istraživanju čini 730 učenika srednjih škola iz različitih oblasti Zapadnog dijela Republike Srpske. grupe ispitanika razlikuju se prema: vrsti naselja u kojem žive (seoske ili gradske sredine), materijalnom i socijalnom statusu. Uzorkom su obuhvaćeni učenici od prvog do četvrtog razreda.

Instrument koji je primenjen u istraživanju je skala manifestne agresivnosti, Likertovog tipa, na kojoj su ispitanici procenjivali aspekte manifestne agresivnosti. Prihvatanje tvrdnji ukazuje na prisustvo agresivnosti, a neprihvatanje na odsustvo agresivnosti. Na osnovu skalnih vrijednosti utvrđen je rang tvrdnji koje su izrazitije preferirane kod muških i ženskih ispitanika.

Postupak: Istraživanje je realizovano u odjeljenjima učenika srednjih škola u toku prvog polugodišta 2005. godine.

Rezultati istraživanja pokazuju da u cijelom uzorku nije identifikovan ni jedan učenik za kojeg bi se konstatovalo odsustvo agresije; slabu agresivnost manifestuje 21,16%, ali najfrekventnija je umjerena agresivnost (60,51%), te jaka agresivnost (17,11%) i izrazita agresivnost (1,22%).

Osim toga ustanovljene su razlike u ispoljavanju agresivnosti s obzirom na pol ispitanika. Utvrđene su statistički značajne razlike na nivou 0,01 i 0,05 za neke oblike ispoljavanja agresivnosti, ali u nekim aspektima ispoljavanja agresivnosti postoje neznatne razlike ili ih ni nema.

FAKTORSKA STRUKTURA UPITNIKA ZA PROCENU OSETLJIVOSTI NA NAGRADU I OSETLJIVOSTI NA KAZNU (SPSRQ)

Dinić Bojana, Jovanović Veljko, Saveljić Nemanja

Filozofski fakultet, Novi Sad

Problem. U okviru Teorije osetljivosti na potkrepljenje, Grej (Pickering & Gray, 1999) je predložio tri osnovna emocionalna sistema za deskripciju ličnosti. U pitanju su sistem bihejvioralne aktivacije (BAS) koji odgovara dimenziji impulsivnosti, sistem bihejvioralne inhibicije (BIS) koji odgovara dimenziji anksioznosti i Borba/bežanje sistem koji odgovara dimenziji agresivnosti. Pokušaji upitničke operacionalizacije Grejove teorije uglavnom su usmereni na dve od ove tri dimenzije - BIS i BAS. Torubia je sa saradnicima konstruisao upitnik za procenu osetljivosti na nagradu i kaznu - SPSRQ (Torrubia et al., 2001) koji je u

nizu istraživanja pokazao dobre metrijske karakteristike (Avila, 2000; Avila & Parcet, 2000; Torrubia et al., 2001). Iako se upitnik sastoji od dve subskale, neka istraživanja sa njim pokazuju da konstrukte BIS-a i BAS-a nije opravdano operacionalizovati na taj način, odnosno da oni podrazumevaju višedimenzionalno rešenje (Colder & O'Connor, 2004).

Osnovni cilj ovog istraživanja je ispitivanje faktorske strukture upitnika SPSRQ (Torrubia et al., 2001).

Rezultati. Uzorak je činilo 200 ispitanika, oba pola, starosti između 19 i 29 godina. Instrument koji je korišćen je SPSRQ (Torrubia et al., 2001) koji operacionalizuje dimenziju SR (Sensitivity to Reward) i SP (Susceptibility to Punishment). Instrument sadrži 48 stavki sa ponudjenim alternativama za odgovor (da ili ne).

Faktorskom analizom odgovora ispitanika na ovom upitniku ekstrahovano je 16 glavnih komponenti sa karakterističnim korenom iznad 1. Prema Scree-testu zadržano je 7 glavnih komponenti koje zajedno objašnjavaju oko 40% ukupne varijanse. Izolovane komponente dovedene su u Promax poziciju i interpretirane na sledeći način: 1. BIS - briga zbog kazne ili neuspeha; 2. BIS - socijalna anksioznost; 3. BAS - zavisnost od nagrade; 4. BAS - težnja za uspehom i moći; 5. BAS - impulsivnost; 6. BAS - takmičenje; 7. BIS- težnja za izvesnošću.

U analizi drugog reda ekstrahovane su 3 komponente, koje objašnjavaju oko 63 % ukupne varijanse. Prva komponenta drugog reda obuhvata sve dimenzije anksioznosti - briga zbog kazne ili neuspeha, socijalna anksioznost i težnja za izvesnošću, kao i negativnu težnju za uspehom i moći. Druga komponenta drugog reda obuhvata samo BAS - zavisnost od nagrade. Treća komponenta drugog reda obuhvata pozitivnu BAS dimenziju takmičenje i negativnu BAS dimenziju impulsivnost.

Rezultati pokazuju da su dimenzije BIS i BAS složene i da svaka obuhvata nekoliko pod sistema. Međutim, kombinacija komponenti u analizi drugog reda ukazuje na moguću isprepletanost ovih konstrukata, u smislu nemogućnosti jasnog razgraničavanja svih aspekata osetljivosti na kaznu i osetljivosti na nagradu. Neki aspekti izbegavanja nagrade (težnja za uspehom i moći) povezani su sa svim varijetetima osetljivosti na kaznu. Takmičenje se, sa druge strane, udružuje sa niskom impulsivnošću. Samo dimenzija zavisnost od nagrade može se posmatrati kao nezavisna od ostalih. Iako su se autori instrumenta pridržavali strogih kriterijuma prilikom formulacija stavki (Torrubia et al., 2001), pretpostavka o ortogonalnosti dimenzija anksioznost i impulsivnost ovim istraživanjem nije do kraja potvrđena.

RAZLIKE U INTELEKTUALNIM SPOSOBNOSTIMA I OSOBNAMA LIČNOSTI PRESTUPNIKA PSIHOLOGATA I NEPSIHOLOGATA

Danka Radulović

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Problem. Imajući u vidu supstancijalni udeo psihopatije u nasilnom kriminalu, kao i brojne nepoznanice u vezi sa psihološkim karakteristikama prestupnika koji čine najteže delikte nasilja, u radu su analizirane razlike u intelektualnim sposobnostima i osobinama ličnosti između prestupnika psihologa i nepsihologa.

Metod. Ukupan uzorak brojao je 322 ispitanika, a činili su ga učinioci teških dela nasilja koji su se nalazili na izdržavanju kazne zatvora. Diferencijacija na dve grupe učinjena je Ward-ovom taksonomskom metodom, a identifikacija taksone

kanoničkom diskriminativnom analizom. Ove metode primenjene su na rezultate dobijene sa 8 dijagnostičkih varijabli (psihopatska devijacija, autoritarna agresivnost, receptivna agresivnost, racionalizovana amoralnost, introjeksija subkulture nasilja, egocentrična bezobzirnost, bezobzirni hedonizam i pseudomaskulnost), koje su sadržavale 90% simptoma psihopatije datih u Big five, PCL-R skali, DSM-IV i Cleckey-voj listi simptoma. Tako određena grupa prestupnika sa psihopatskim sklopom ličnosti brojala je 209, a grupa prestupnika nepsihopata 113 ispitanika.

Za ispitivanje sposobnosti i osobina ličnosti upotrebljeni su pouzdani i validni instrumenti (Kon-3 i Kog-6). Ukupno su ispitivane 3 dimenzije sposobnosti (perceptivne, verbalne i edukcione) i 6 osobina ličnosti (ekstraverzija, histeričnost, anksioznost, agresivnost, disocijativnost, socijalna integrisanost).

Razlike između grupa utvrđivane su kanoničkom diskriminativnom analizom. *Rezultati.* Utvrđeno je da su psihopatski prestupnici značajno agresivniji, disocijativniji i histeričniji, da su lošije socijalno integrisani i da imaju niže perceptivne i verbalne sposobnosti od nepsihopatskih prestupnika. Ovakav psihološki sklop kriminalne psihopate čini posebno opasnim, sklonim ka hroničnom vršenju violentnih krivičnih dela i zahteva osoben, diferenciran pristup u sankcionisanju i penalnom tretmanu u odnosu na prestupnike nepsihopate.

PSIHOLOGIJA LIČNOSTI

DOMENI LIČNOSTI KAO KORELATI PROFESIONALNIH OPREDELJENJA

Petar Kostić i Vladimir Hedrih

Filozofski fakultet, Niš

Postavljane problema: Koliko domeni ličnosti koreliraju profesionalnim opredeljenjima studenata?

Metodologija: Uzorku 287 studenata Mašinskog (N=50), Arhitektonskog (N=36), Građevinskog (N=43) i Filozofskog fakulteta, Psihologija, (N=154) istovremeno su zadata dva testa: Test profesionalnih interesovanja (TPO, Kostić i Vlajić, 2006) i NEO-PI R (Knežević, Džamonja-Ignjatović i Djurić-Jočić, 2004, verzija VSC).

Test profesionalnih opredeljenja meri 12 familija zanimanja:

Administracija (poslovođjstvo, knjigovođjstvo, biznis, menadžment)

Bezbednost (vojska, policija i obezbedjenje VIP-a i objekata)

Tehnika (elektrotika, elektrotehnika, mašinstvo i računarske nauke)

Kreativnost (stvaranje novih civilizacijskih vrednosti u kulturi, literaturi, nauci i životnoj praksi)

Kultura (posredovanje umetničkih vrednosti ka konzumentima i širokoj publici)

Literatura (pisanje i posredovanje pisane reči u svim sferama ljudskog života)

Nauka (istraživanje fizičke i društvene stvarnosti)

Pomaganje (biti od koristi ljudima ili životinjama)

Poljoprivreda (raditi na zemlji sa florom ili faunom)

Praksa (zanati)

Sport (aktivno i/ili takmičarski, živeti od sporta i za sport)

Usluge (pomoći drugim ljudima da uživaju blagodeti civilizacije)

Ličnosna struktura (domeni i aspekti) ispitana je testom NEO-P R, jednim od operacionalizacija Petofaktorskog modela, danas dominantnog u području merenja strukture ličnosti. Po tom modelu, razvijenom na leksičkoj paradigmi, ličnost je moguće opisati preko pet bipolarnih domena, a svaki domen ima šest aspekata: N; Emocionalna nestabilnost (n1-strah; n2-bes; n3-ojadjenost; n4-samousredsredjenost; n5-plahovitost i n6-osetljivost). E: Ekstraverzija (e1-toplina; e2-druželjubivost; e3-asertivnost; e4-energičnost; e5-čulnost i e6-pozitivne emocije). O: Otvorenost za iskustvo (o1-maštanje; o2-lepota; o3-osećajnost; o4-aktivnost; o5-radoznalost i o6-duhovnost). A: Saradljivost (a1-poverenje; a2-iskrenost; a3-dobročinstvo; a4-popustljivost; a5-skromnost i a6-blagost). C: Savesnost (c1-efikasnost; c2-red; c3-dužnost; c4-ambicija; c5-samodisciplina i c6-promišljenost).

Rezultati i komentar nalaza

	R ¹	F	N	E	O	A	C
ADM	0.39	9.53	0.22	0.18	-0.33	-0.12	0.22
BEZ	0.29	4.78	-0.01	0.04	-0.05	-0.27	0.05
TEH	0.31	5.58	-0.13	0.03	-0.19	-0.13	0.12
KRE	0.4	10.27	0.21	0	0.36	0.04	0.11
KUL	0.56	25.23	0.1	-0.13	0.59	0.07	-0.03
LIT	0.42	11.19	0.01	-0.11	0.45	0.05	-0.05
NAU	0.32	6.14	0	-0.07	0.33	0.02	0.07
POM	0.38	8.99	0.08	-0.03	0.21	0.3	0.04
POL	0.2	2.17	0.06	-0.18	0.15	-0.01	0.04
PRA	0.16	1.35	0.01	0.01	-0.07	-0.14	0.03
SPO	0.27	4.2	0.05	0.29	-0.17	-0.05	0.06
USL	0.28	4.66	0.29	0.24	-0.1	-0.04	0.14

Tabela pokazuje da je deset zanimanja determinisano osobinama ličnosti sa nivoa domena. Najsnažniji uticaji su na "Kulturu" (R=.565), "Literaturu", "Kreativnost", "Administraciju", "Pomaganje", "Nauku", "Tehnička zanimanja", "Bezbednost", "Usluge" i "Sport". "Poljoprivreda" i "Praksa" nisu značajno određene domenskim sklopom ličnosti. Verovatni razlog da "Poljoprivreda" i "Praksa" nisu determinisane domenima je restrikcija ranga pošto uzorak začinjavaju samo studenti četiri od 12 naših familija zanimanja.

Zaključujemo da će petofaktorski model, verovatno, biti rešenje za dalja istraživanje relacija između ličnosti i profesija zato što je to u "njegovom opisu" već prepoznato (Džurić-Jočić, Džamonja-Ignjatović, i Knežević, 2004, s.111).

Literatura:

¹ R je koeficijent multiple regresije, F (F-odnos) je statistik koji ukazuje na značajnosti pretskazujućeg domena, a pet koeficijenata u koloni ispod skraćenice zanimanja su Beta koeficijenti

Djurić-Jočić D., Džamonja-Ignjatović, T. i Knežević G., (2004): *NEO-PI R, primena i interpretacija*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd
 Knežević G., Džamonja-Ignjatović, T. i \urić-Jočić D., (2004): *Petofaktorski model ličnosti*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd
 Kostić P i Vlajić A: (2006) Priručnik za test profesionalnih opredeljenja, u pripremi

BAZIČNE CRTE LIČNOSTI I OTPORNOST NA STRES KOD STUDENATA

Vladimir Hedrih i Jelena Želeskov Đorić

Filozofski fakultet, Niš, Institut za mentalno zdravlje, Beograd

U radu se ispituje odnos bazičnih crta ličnosti i otpornosti na stres kod studentske populacije. Istraživanja koja su se bavila ovim problemom pokazala su da između crta ličnosti i rezilijentnosti postoji statistički značajna veza. Teorijsku osnovu rada činile su dve teorije: BIG FIVE model ličnosti i teorija Paula Stoltza o koeficijentu rezilijentnosti (otpornosti na stres).

Cilj ovog istraživanja je bio da ispita u kojoj meri se individualne razlike u otpornosti na stres mogu svesti na razlike u bazičnim osobinama ličnosti, koristeći instrumente koji do sada prema našim saznanjima nisu bili zadati zajedno ispitanicima. Kao model ličnosti usvojen je Big Five model, operacionalizovan preko NEO PI-R inventara ličnosti (verzija VSCG), dok je otpornost na stres merena inventarom ARQ. ARQ inventar kao rezultat daje koeficijent rezilijentnosti i ima četiri subskele: samokontrola, odgovornost, istrajnost i otpornost, ali u okviru ove analize korišćen je samo globalni ARQ skor.

Ova dva inventara zadata su uzorku od 100 studenata filozofskog fakulteta u Nišu. Od statističkih tehnika koristili smo linearnu regresiju i to sa ciljem da vidimo koliko se precizno ARQ skor može predvideti na osnovu NEO PI-R inventara.

Osobine ličnosti objašnjavaju 45,5% varijabilnosti u pogledu otpornosti na stres. Multipla korelacija globalnog ARQ skora i osobina ličnosti (korišćeno je 30 subdimenzija NEO PI-R kao prediktori) je 0,674. Konkretnije - otpornost na stres je negativno povezana sa subdimenzijama neuroticizma, pozitivno sa ekstraverzijom, pozitivno sa nekim subdimenzijama otvorenosti i blago negativno sa nekim subdimenzijama saradljivosti.

Statistički značajne korelacije (preko 0,05) su date u tabeli:

Subdimenzija	N1 - Anksioznost	N3 - Ojadjenost	N4 - Samousredsredenost	N6 - Osetljivost
Korelacija	-0,342	-0,332	-0,423	-0,397
Subdimenzija	E2- Saradljivost	E3-	E4-Aktivnost	E5- Čulnost
Korelacija	0,235	0,383	0,335	0,274
Subdimenzija	O4-	O5-Inel. radozn	A2-Iskrenost	A5- Skromnost
Korelacija	0,384	0,273	-0,211	-0,220
Subdimenzija	A6 - Blaga narav	-	-	-
Korelacija	-0,243	-	-	-

Kao što se može videti sve dobijene korelacije su niske ili srednje. Naravno, i korelacije sa nekim od glavnih dimenzija su statistički značajne, ali s obzirom na to da je sva njihova varijansa već obuhvaćena subdimenzijama te korelacije ovde nećemo navoditi.

Ovo bi mogli objasniti rezultatima koji su dobijeni u drugim istraživanjima koja su se bavila problemom crta ličnosti i otpornosti na stres, kao i njegovog prevladavanja. Kao što se vidi iz rezultata, osobe koje su ekstravertnije, manje neurotične i otvorenije bolje se snalaze u situacijama stresa. To je i razumljivo, jer je kod njih kognitivno-emotivni sklop takav da na stresnu situaciju reaguju mnogo adekvatnije nego introvertne osobe. Blaga negativna korelacija subdimenzija saradljivosti sa otpornošću na stres, može se objasniti načinom na koji osobe koje su manje saradljive prevladavaju stres.

Iz svega napred navedenog možemo zaključiti da su rezultati u skladu sa istraživanjima iz ove oblasti u kojima su korišćeni drugi instrumenti, a koja su takođe pokazala značajnu vezu između crta ličnosti i otpornosti na stres.

OTPORNOST NA STRES I STAVOVI PREMA STUDIRANJU KOD STUDENATA

Vladimir Hedrih i Jelena Želeskov Đorić

Filozofski fakultet, Niš, Institut za mentalno zdravlje, Beograd

Problem ovog istraživanja jeste otpornost na stres i stavovi prema studiranju. Kako studiranje samo po sebi jeste produženi napor, pri čemu se tokom godina studiranja javljaju česte frustracije (loše ocene, nepoloženi ispiti), koje od studenata zahtevaju dugoročno i planirano ulaganje, vremenski raspoređeno spremanje ispita, savladavanje obimnog gradiva, sve to jeste veoma veliki stres za studentsku populaciju. Kada se za i činjenica da veliki broj studenata priprema ispite u toku ispitnog roka, ostavljajući za obimne ispite po jednu do dve nedelje, onda je stresnost još veća. S druge strane, stavovi prema studiranju mogu se dovesti u vezu i sa kasnijim poslom za koji se student sprema završetkom određenog fakulteta, pa se otpornost na stres (rezilijentnost) može dovesti u vezu sa kasnijim uspehom na poslu i zadovoljstvom samim poslom kojim se osoba bavi. Istraživanja iz ove oblasti to i potvrđuju.

Cilj ovog istraživanja je bio da ispita da li postoji povezanost između otpornosti na stres i određenih stavova i uverenja studenata koja su vezana za proces studiranja i funkcionisanje u zanimanju za koje se osoba priprema na studijama. Kao meru otpornosti na stres koristili smo opšti skor na ARQ upitniku, a stavove i uverenja u vezi procesa studiranja dobili smo za ovu priliku kontruisanim upitnikom. Ove dva upitnika zadali smo grupi od 100 studenata prve godine filozofskog fakulteta u Nišu, a rezultati koje smo dobili slede.

Dobijene statistički značajne korelacije date su u sledećoj tabeli 1.

Studenti koji imaju veću otpornost na stres u većoj meri smatraju da ljudi sa njihovim fakultetom dobro zarađuju i da nemaju problema sa nalaženjem posla, gradivo koje se izučava na fakultetu opažaju kao zanimljivije, smatraju sebe uspešnijim studentima, više veruju da će ga završiti u roku, više veruju da će po završetku dobro zarađivati od svog rada, smatraju da će lakše naći posao (korelacija samo na R dimenziji – koja podrazumeva stepen do koga osoba percipira da dobri ili loši događaji koji su se desili u jednoj oblasti imaju uticaja na ostale oblasti života) i opažaju zanimanje sličnijim zanimanju svoga oca (korelacija na R i E dimenzijama –R dimezija je već opisana, a E dimenzija

opisuje koliko dugo osoba percipira da će dobri ili loši događaji i njihove posledice trajati). Detaljnije o tome u sledećoj tabeli

Rezultati pokazuju da je kod studenata koji smatraju da je zanimanje oca blisko zanimanju koje su oni odabrali i koji smatraju da će moći dobro da zarađuju od svog posla za koji se školuju vrednost na dimenziji R značajna. To znači da oni pozitivno razmišljanje o poslu prenose i na druge oblasti života ili uopštenije da se pozitivni događaji koji se dešavaju na poslovnom aspektu prenose i na druge oblasti života. Varijabla nalaženje posla u vezi je sa dimenzijom C koja govori o kontroli koju osoba ima za ono što joj se dešava, te stoga osobe koje veruju da će bez problema naći posao prvenstveno se oslanjaju na to da mogu imati kontrolu u njegovom nalaženju. Takođe zanimljivost gradiva na fakultetu u vezi je sa dimenzijom C, što se može objasniti da sveukupni pozitivan stav prema zanimanju ima uticaja i na percepciju gradiva koje se u toku studiranja uči. Zanimljivost gradiva i percepcija sebe kao uspešnog studenta u vezi su i sa dimenzijom O tj. Odgovornošću. Osobe koje imaju stav da su uspešni kao studenti, smatraju i sebe odgovornim za taj uspeh i sve što im se u vezi studiranja dešava. Još jedan zanimljiv rezultat dobijen je na varijabli U roku završen fakultet. Oni studenti koji smatraju da će u roku završiti fakultet sa dimenzijama O,R i E imaju statistički značajnu vezu. Moglo bi se reći da vera u završetak studija na vreme, ima veze sa odgovornošću, samokontrolom i otpornošću na razne situacije u toku studiranja. Na kraju, oni koji smatraju da će imati dobru zaradu kada završe fakultet vide poslovni uspeh kao nešto što će trajati i što može doprineti poboljšanju kvaliteta i ostalih aspekata života te osobe.

Tvrđnja	ARQ	ARQ-C	ARQ-O	ARQ-R	ARQ-E
Zanimanje za koje me sprema fakultet koji studiram je slično zanimanju mog oca.				0,282	0,279
Ljudi koji su završili fakultet koji trenutno studiram nemaju problema sa nalaženjem posla.	0,238	0,226			
Ljudi koji su završili fakultet koji trenutno studiram dobro zarađuju.	0,255			0,243	
Gradivo koje se izučava na fakultetu koji trenutno studiram mi je zanimljivo.	0,222	0,231	0,288		
Ja sam uspešan student.	0,271		0,311		
Završiću ovaj fakultet u roku (koliko traju	0,332		0,312	0,232	0,270

studije+apsolventski staž).					
Kada budem završio ovaj fakultet dobro ću zarađivati od svog rada.	0,263			0,271	0,317
Biće mi teško da nađem dobro plaćen posao sa diplomom ovog fakulteta.				-0,255	

Tabela 1: U tabeli su navedene samo korelacije značajne bar na nivou 0,05.

Zaključak na osnovu ovih rezultata jeste da su stavovi prema studijama, veoma bitan faktor kasnijeg zadovoljstva poslom a u vezi su sa rezilijentnošću. Što su studenti bili rezilijentniji (otporniji na stres) to su imali ukupne pozitivnije stavove prema svojim studijama.

REDOSLED ROĐENJA I PREDSTAVA O RODITELJIMA STUDENATA FILOZOFSKOG FAKULTETA

Jelisaveta Todorović, Vladimir Hedrih, Milica Milojević

Filozofski fakultet Niš

Iz svakodnevnog iskustva znamo da prvorodena i kasnije rođena deca u porodici u suštini prolaze kroz različite uslove odrastanja - kod prvorodene dece roditelji su manje iskusni i sigurni, jer je proces odgajanja deteta za njih potpuno novo iskustvo. S druge strane kod kasnije rođene dece, roditelji već imaju iskustvo u podizanju dece i ona uvek "ispred" sebe imaju svoju stariju braću i sestre i nikad nisu jedina deca u porodici. Postoje brojna istraživanja koja govore u prilog tome da je redosled rođenja dece važan za procenu porodičnih odnosa (Opačić, 1995)

Imajući ovo u vidu cilj istraživanja bio je da se ispituju razlike u pogledu predstave o roditeljima kod prvorodene dece i dece koja imaju stariju braću i sestre. Uzorku od 158 studenata prve godine Filozofskog fakulteta u Nišu zadat je upitnik za ispitivanje predstave o roditeljima PRSQ (Titze, 2005) koji sadrži sledeće aspekte: identifikacija sa roditeljima, autonomija u odnosu na roditelje, kohezija u međusobnim odnosima, neprijateljstvo između roditelja i dece, upotreba fizičkog kažnjavanja od strane roditelja, emocionalna potrošenost, preterana zaštita od strane roditelja, konflikti sa roditeljima i pomaganje roditeljima. Svaki od ispitivanih aspekata predstave o roditeljima ima posebno ajteme za oca i majku. Za ispitivanje značajnosti razlika u proceni predstave o roditeljima kod studenata različitog pola korišćen je t-test, a kao mera veličine razlike između grupa point biserijski koeficijent korelacije.

Rezultati istraživanja ukazuju da kasnije rođena deca imaju značajno pozitivniju predstavu o majci! Dobijene razlike su uvek u korist pozitivnije procene predstave o majci kod drugorođene dece (viši skorovi na pozitivnim aspektima predstave o majci, a niži na negativnim), dok se slična, pojava može uočiti i kada je u pitanju predstava o ocu, ali nije statistički značajna. Opažene razlike dostižu ili se približavaju nivou statističke značajnosti na sledećim varijablama:

Tabela 1. Redosled rođenja i predstava o majci studenata Filozofskog fakulteta

Varijabla	Red rođenja	AS	SD	sig, dvostrani (t-test)	veličina razlike - r-pbis
Identifikacija sa majkom	Prvorođeni	10,33	3,79	0,002	0,245
	Kasnije rođeni	12,12	3,11		
Kohezija – majka	Prvorođeni	13,69	4,75	<0,001	0,275
	Kasnije rođeni	16,05	2,99		
Neprijateljstvo – majka	Prvorođeni	1,31	2,71	0,056	0,139
	Kasnije rođeni	0,69	1,24		
Preterana zaštita od strane majke	Prvorođeni	9,74	3,83	0,034	0,170
	Kasnije rođeni	10,97	3,1		
Konflikti sa majkom	Prvorođeni	6,01	3,54	0,061	0,150
	Kasnije rođeni	5,0	2,97		

Ovim istraživanjem potvrdile su se naše polazne pretpostavke da je redosled rođenja studenata povezan sa predstavom o roditeljima. Izgleda da je mnogo poželjnije u našoj kulturi biti drugorođeno dete, jer kada su u pitanju prvorođena deca ona su češće u konfliktu sa majkom i njene postupke češće ocenjuju kao neprijateljske. Drugorođena deca se radije identifikuju sa majkom i imaju čvršću vezu sa njom u odnosu na prvorođenu dece. Po svemu sudeći u jednoj uslovno nazvanoj "utakmici" za majčinu naklonost deca biraju različite strategije. Izgleda da se mlađa deca uče na greškama starijih i više se trude da se identifikuju sa majkom i s njom stvore čvršći emocionalni odnos.

POVEZANOST PREDSTAVE O MAJCI I PREDSTAVE O OCU KOD STUDENATA FILOZOFSKOG FAKULTETA

Jelisaveta Todorović, Snežana Stojiljković, Vladimir Hedrih, Marjan Ristić
Filozofski fakultet u Nišu

Nesumnjivo je da su odnosi sa roditeljima jedan od važnih faktora u životu svake osobe. Zato nas je zanimalo da ispitamo da li ispitanici imaju generalno slične predstave o oba roditelja ili su pak predstave o svakom roditelju ponaosob visoko diferencirane.

Cilj istraživanja je bio da se ispituju veze između predstava koje studenti imaju o ocu i majci, da li su te predstave slične, potpuno različite ili je u pitanju nešto treće. S tim ciljem grupi studenata prve godine Filozofskog fakulteta u Nišu zadat je Titze-ov PRSQ upitnik kojim ispituje predstave o roditeljima – ocu i majci posebno). U uzorku je bilo 158 ispitanika. Za ispitivanje povezanosti ova dva skupa (aspekti predstave o majci i aspekti predstave o ocu) korišćen je postupak kanoničke korelacione analize.

Identifikovana su četiri statistički značajno povezanih kanoničkih parova čije su međusobne korelacije (kanonička komponenta sa svojim parom) redom – 0,722, 0,589, 0,516, 0,411. Kanoničke komponente ekstrahovane iz skupa aspekata predstave o ocu objašnjavaju preko 49% varijanse ovog skupa i oko 16,6% varijanse varijabli predstave o ocu, dok kanoničke komponente ekstrahovane iz skupa aspekata predstave o majci objašnjavaju slične procenete varijanse svog

(48,8%) odnosno suprotnog skupa (16,4%). Prvi kanonički par čine dimenzije preterana zaštita od strane majke odnosno oca (0,7-0,8 korelacija sa svojom kanoničkom komponentom) i nešto manje aspekt autonomije (u oba skupa). Vektorom opterećenja drugog kanoničkog para dominiraju aspekti kohezije i autonomije (pozitivan smer korelacije sa komponentom) i kažnjavanja i pomoći i zaštite (negativan smer korelacije sa komponentom) u skupu predstava o ocu, a u skupu predstava o majci aspekti identifikacije, kohezije, autonomije (pozitivan smer) i nešto manje pomoći i zaštite (negativan smer). Vektorom opterećenja trećeg kanoničkog para dominira autonomija u skupu predstava o ocu, a kohezija i autonomija iz skupa predstava o majci (ali korelacija dve komponente potiče od kohezije i istog je smera). Konačno vektorom opterećenja četvrtog kanoničkog para dominira pre svega aspekt emocionalnog odnosa, a zatim (bitno manje) kohezije i pomoći i zaštite i to u oba skupa.

Iz svega navedenog vidi se da iako je jednim svojim značajnim delom predstava o roditeljima generalizovana (kakva predstava o majci takva i predstava o ocu i to po komponentama) i kvalitativno slična (izgleda da ispitanici oba roditelja umnogome kvalitativno slično opažaju ili to bar tako predstavljaju) ipak aspekti predstave o svakom roditelju imaju i svoje osobenosti.

MOTIV POSTIGNUĆA MENADŽERKI I MENADŽERA U BANJA LUCI I SARAJEVU

Aleksandra Arsenijević-Puhalo i Srđan Puhalo

Ombudsman Republike Srpske – Zaštitnik ljudskih prava, Projekat zaštita prava
djece, PARTNER Marketing Consulting Agency

Bosna i Hercegovina je na putu između samoupravnog socijalističkog sistema i kapitalizma (kakav imamo danas) prošla kroz razoran rat. Posle rata stasala je nova vrsta rukovodilaca koji, u skladu sa vremenom u kojem žive, uvode nova pravila upravljanja. Istovremeno je došlo do povećanja broja žena na pozicijama menadžera i svakako je bilo interesantno vidjeti da li postoji razlika između menadžerki i menadžera kod motiva postignuća.

Menadžere/ke smo definisali kao osobe koje se nalaze na čelu firme sa najmanje 5 zaposlenih ili osobe koje se nalaze na čelu pojedinih sektora u nekoj firmi i upravljaju sa najmanje 10 ljudi.

Motiv postignuća se po Mekklilendu (McClelland, prema Rot, 1975) definiše kao »tendencija da se ulaže napor da se postigne i ostvari nešto što se smatra vrijednim i čime će se istaći pred drugima«. Pored ovakvog određenja motiva postignuća, u psihološkoj literaturi je prisutno i ono koje se odnosi na složenu potrebu koja se manifestuje u želji da se postigne nešto što je teško ostvariti; da se ovlada i manipuliše stvarima, ljudima i idejama; da se savladaju prepreke i postigne nešto što se cijeni; da se takmiči sa drugima i da se istakne pred drugima i da se drugi nadvise; da se ulaže dugo ponavljani napor da bi se ostvarilo nešto što je teško. Kako god shvaćen motiv postignuća je stečen motiv. Na njegov razvoj utiču način i sadržaj vaspitanja, kao i vrijednosti koje se postavljaju i cijene u određenoj kulturi.

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Utvrđiti da li postoji razlika između žena menadžerki i muškaraca menadžera u odnosu na motiv postignuća – pojedinih faktora (takmičenje sa

drugima, istrajnost u ostvarivanju ciljeva, ostvarivanje ciljeva kao izvor zadovoljstva, orijentacija ka planiranju).

INSTRUMENTI

Motiv postignuća operacionalizovan je primjenom skale MOP2002, čiji su autori Franceško, Mihić i Bala (2002). U pitanju je skala Likertovog tipa, koja sadrži 55 stavki i pet nivoa slaganja sa svakom od njih (1 – 5). Autori izdvajaju četiri komponente motiva za postignućem, odnosno četiri faktora:

takmičenje sa drugima

istrajnost u ostvarivanju cilja

ostvarivanje ciljeva kao izvor zadovoljstva i

orijentacija ka planiranju

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je obavljeno u julu i avgustu 2004 godine. Ispitanici su samostalno ispunjavali upitnik koji im je bio dostavljen u elektronskoj formi ili odštampan. Istraživanjem su obuhvaćeni menadžeri i menadžerke iz Sarajeva i Banja Luke.

UZORAK

U istraživanju je učestvovalo 203 ispitanika, 101 menadžer i 102 menadžerke. Prilikom formiranja uzorka vodilo se računa o tome da se poduzorci muškaraca i žena ujednače po obrazovanju i starosnoj dobi.

REZIME

Motiv postignuća, u dijelu koji se odnosi na takmičenje sa drugima je nešto više izražen kod menadžera nego menadžerki. Ova razlika nije statistički značajna. Istrajnost u ostvarivanju ciljeva je izraženija kod menadžerki nego kod menadžera, statistički značajna razlika na nivou 0.01. Potreba da se istakne pred drugim ljudima u obavljanju menadžerskih poslova je kod žene u Bosni i Hercegovini izraženija nego kod muškarca jer su podneblje i socijalna klima takvi da imaju veća očekivanja od muškaraca u obavljanju menadžerskih poslova. U namjeri da ostvari svoje profesionalne aspiracije i opravda mjesto u “muškoj podjeli poslova”, žena mora da uloži više napora. Neostvareni poslovni ciljevi menadžerki obično se teže prihvataju i više osuđuju u socijalnom okruženju i gotovo uvijek objašnjavaju u svjetlu polnih stereotipa. Savremena žena menadžerka, svjesna postojanja polnih stereotipa, je upornija u realizovanju poslovnih ciljeva nego muškarac kojem je društvo naklonjeno i koji ne mora da se dodatno ističe. Ona ima dodatni motiv, u odnosu na muškarca, jer treba da pokaže da može da bude podjednako dobra (ili čak bolja) menadžerka od muškarca. Menadžerke su zadovoljnije nego menadžeri kada ostvare poslovni cilj, statistički značajna razlika na nivou 0.01. Samim tim što su istrajnije i što ulažu više truda nego muškarci, žene su zadovoljnije kada se taj trud “isplati” kroz ostvarenje poslovnog cilja. Uspjeti u poslu i uspjeti u obavljanju menadžerske uloge u svijetu koji je do skora bio rezervisan za muškarce daje dodatnu satisfakciju ženama u Bosni i Hercegovini da istraju. Menadžeri i menadžerke se ne razlikuju u dijelu motiva postignuća koji obuhvata orijentaciju ka planiranju.

DISPROPORCIJE U PROCENI PREVLADAVANJA STRESA U PORODICAMA SA SLEPIM ADOLESCENTOM I SA ADOLESCENTOM BEZ OŠTEĆENJA VIDA

Dragana Stanimirović,

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

REZIME

Predstavnici sistemskog teorijskog pristupa dokazuju da su razlike između članova porodice u viđenju iste situacije i kumuliranost stresa u porodici cirkularno povezani.

Veći broj akcidentnih životnih događaja (odvajanje od kuće, hirurška intervencija itd.), postojanje hroničnih nedaća i nepredvidivost razvojnih promena su dodatni izvori stresa u porodicama sa slepim članom.

Pitanje koje se nameće je da li su razlike u proceni iste situacije između članova porodice veće u porodicama sa slepim članom nego u »običnim« porodicama. Ovo je proveravano u istraživanju prevladavanja stresa u porodicama sa slepim adolescentom.

Uzorak je činilo po 32 porodice sa slepim adolescentom (E grupa) i sa adolescentom bez oštećenja (K grupa). U svakoj porodici ispitani su adolescent, majka i otac. Grupe su u potpunosti ujednačene po: polu, starosti, profesionalnom statusu, redosledu rođenja adolescenta, broju dece u porodici, sredini (seoska ili gradska), starosti majke, starosti oca i školskoj spremi majke.

Pretpostavljeno je da su značajno veće razlike između adolescenata i njihovih roditelja u eksperimentalnoj nego u kontrolnoj grupi u proceni:

- a) resursa prevladavanja stresa,
- b) strategija prevladavanja stresa i
- c) efikasnosti prevladavanja stresa.

S obzirom na značaj ličnog doživljaja i razlika u viđenju iste situacije za prevladavanje stresa prevashodno su korišćene tehnike samoizveštavanja.

Prosečna razlika između adolescenata i roditelja izračunavana je preko Euklidske distance.

Razlike između E i K grupe su bile značajne kada je u pitanju procena:

resursa prevladavanja stresa (kumuliranosti stresa, opažene informacione i ukupne opažene podrške, svih oblika idealne podrške, strukturiranja vremena i aktivnosti u porodici);

strategija prevladavanja stresa (rezilijence »uvid« i »humor i kreativnost«), kao i porodične strategije prevladavanja »spoljašnja podrška«;

efikasnosti prevladavanja stresa (kvaliteta života adolescenta na ljubavnom planu i zadovoljstva adolescenta ovim aspektom svog života).

Disproporcija u proceni po pravilu je veća između slepih adolescenata i njihovih roditelja nego između adolescenata bez oštećenja i njihovih roditelja. Izuzetak je procena korišćenja spoljašnje podrške (veća saglasnost u E nego u K grupi).

Ovi rezultati idu u prilog shvatanju o cirkularnoj povezanosti kumuliranosti stresa i razlika u doživljaju iste situacije. Ujedno ukazuju na šta treba usmeriti pažnju u programima namenjenim porodicama sa slepim adolescentom.

TIPOLOŠKI PRISTUP OPISU LIČNOSTI U PROSTORU MBTI

Nada Padejski, Dunja Drljača i Manuela Pakaški

Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad

MBTI (Myers-Briggs Type Indicator) je upitnik za procenu ličnosti baziran na Jungovoj teoriji psiholoških tipova. Jung razlikuje dva glavna stava ili orijentacije ličnosti – stav ekstravertnosti i stav introvertnosti. O određenom tipu ličnosti se govori kada je jedan od dva navedena stava dominantan. Jung definiše četiri osnovne psihološke funkcije: mišljenje, osećanje, percepcija i intuicija. Individua poseduje sve funkcije, a jedna je obično razvijenija od drugih – viša, superiorna funkcija, i ima preovlađujuću ulogu u svesti. Početna verzija MBTI

(Myers i Briggs, 1943) uključivala je ekstraverziju-introverziju, mišljenje-osećanje, percepciju-intuiciju i četvrtu funkciju definisanu od strane autora instrumenta, prosuđivanje-doživljavanje. U izvornoj teoriji Jung nije pravio jasnu distinkciju između pojmova tip i dimenzija, te se njegovi koncepti najčešće posmatraju kao ishodi tipologije, iako se u nekim njegovim formulacijama može naslutiti dimenzionalna priroda konstrukata.

Cilj ovog istraživanja je bio da se ispita da li latentne dimenzije odgovora ispitanika na upitniku MBTI (forma sa 26 ajtema; Harvey et al., 1994) mogu biti osnova za klasifikaciju ispitanika. Na stavke se odgovara izborom između dva, a u nekim slučajevima tri ponuđena odgovora. Istraživanje je sprovedeno na 476 ispitanika (217 muškog i 259 ženskog pola), starosti od 17 do 76 godina. U prvoj fazi statističke obrade podataka odgovori ispitanika na upitniku MBTI podvrgnuti su faktorskoj analizi. Ekstrahovana su četiri faktora, koja korespondiraju sa subskalama upitnika, te su imenovani kao *prosuđivanje-doživljavanje* (prvi faktor), *ekstraverzija-introverzija* (drugi faktor), *percepcija-intuicija* (treći faktor) i *osećanje-mišljenje* (četvrti faktor).

Matrica kvadriranih Euklidskih distanci između ispitanika u prostoru faktorskih skorova na izolovanim faktorima upitnika MBTI podvrgnuta je Wardovoj hijerarhijskoj metodi klaster analize. Na osnovu distanci između klastera izabrano je rešenje sa četiri klastera. Izolovani klasteri identifikovani su primenom kanoničke diskriminacione analize. Izolovane su maksimalne tri značajne diskriminativne funkcije. Prva diskriminativna funkcija diferencira osobe u odnosu na potrebe za kontrolom i završavanjem poslova. Druga diskriminativna funkcija diferencira osobe u odnosu na procese koji se odnose na vrednovanje informacija i procese opažanja informacija. Treća diskriminativna funkcija diferencira osobe u odnosu na orijentaciju prema okruženju, koja može biti ekstravertna ili introvertna.

Na osnovu diskriminativnih funkcija definisana su četiri klastera. Prva grupa nazvana je *ekstravertno-ekspresivni tip*, druga *racionalni tip*, treća grupa *introvertno-senzitivni tip* i četvrta grupa *kontemplativni tip*. Razlika u funkcionisanju tipičnog ekstraverta (prva grupa) i tipičnog introverta (treća grupa) uočava se u ulozi funkcije kontrole (prosuđivanje - doživljavanje). Sa druge strane, kod ambivalentnog stava (druga i četvrta grupa) javlja se dominacija funkcija mišljenje i intuicija, koje možda imaju ulogu u kontroli manifestacija bazičnog stava.

Dobijeni rezultati bacaju novo svetlo na moguću kombinaciju Jungovih bazičnih funkcija i stavova, uz ograničenja koja potiču iz operacionalizacije konstrukata u ovoj formi upitnika MBTI.

PERSONALNI KORELATI LIČNIH USMERENJA MAJKI
NORMALNIH I ADOLESCENATA KLASIFIKOVANIH KAO
UMERENO MENTALNO ZAOSTALI

Boban Petrović

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Problem istraživanja

Osnovni problem kojim se ovo istraživanje bavi je utvrđivanje specifičnih personalnih korelata dimenzija samoaktualizacije, definisanih kao lična usmerenja, majki adolescenata klasifikovanih kao umereno mentalno zaostali i majki adolescenata normalne inteligencije.

Ciljevi ovog istraživanja su:

Ispitivanje povezanosti ličnih usmerenja i bazičnih dimenzija ličnosti, opisanih petofaktorskim modelom, kod obe grupe ispitanica, i komparacija rezultata primene POI-a i NEO PI R-a na navedena dva poduzorka.

Metod istraživanja

Ovo istraživanje je neeksperimentalna, eksplorativna studija anketnog tipa.

Instrumenti:

POI-inventar ličnih usmerenja,

NEO PI R-upitnik za procenu osobina ličnosti.

Statistička obrada podataka uključila je analizu korelacija između skala oba upitnika.

Uzorak je obuhvatio 100 ispitanica: 50 majki adolescenata klasifikovanih kao umereno mentalno zaostali, i 50 majki normalnih adolescenata.

Rezultati istraživanja

Lična usmerenja majki adolescenata klasifikovanih kao umereno mentalno zaostali statistički su značajno povezana sa bazičnim dimenzijama ličnosti.

Socijalna anksioznost u najvišoj je korelaciji sa bazičnom dimenzijom N (.617). Samouvažavanje je u najvećoj meri povezano sa dimenzijom C (.519) i E (.347), i negativno, sa N (-.497). Snaga super-ega povezana je sa svim domenima NEO PI R-a, izuzev O; pri tome je najveća korelacija sa A (.456) i C (.439). Vera u konstruktivnu prirodu čoveka značajno je povezana samo sa dimenzijom O (.411). Prihvatanje agresivnosti povezano je sa A (-.327). Socijalna distanciranost povezana je sa N (.281).

I na uzorku majki normalnih adolescenata postoje značajne korelacije ličnih usmerenja i bazičnih dimenzija ličnosti

Socijalna anksioznost povezana je u najvećoj meri sa N (.711), E (-.396) i A (-.301). Samouvažavanje je kod ove grupe majki povezano sa E (.525), N (-.507) i C (.322). Samoprihvatanje korelira sa A (.350). Snaga super-ega povezana je sa domenima C (.387) i A (.288). Vera u konstruktivnu prirodu čoveka je povezana sa bazičnom dimenzijom O (.379). Potreba za samokontrolom korelira značajno sa domenom C (.425). Socijalna distanciranost takođe korelira sa C (-.330).

Komentar

Lična usmerenja majki obe ispitivane grupe imaju svoje korelate među bazičnim dimenzijama ličnosti. Lična usmerenja majki adolescenata klasifikovanih kao umereno mentalno zaostali organizovana su oko odnosa s detetom, i oko ispunjavanja roditeljske uloge. Kod ove grupe majki, za skoro svako lično usmerenje najizraženija je korelacija sa N. Kod majki normalnih adolescenata, možemo uočiti da se mnogo veća pažnja poklanja interpersonalnim odnosima. Kod ove grupe majki, najznačajnije korelacije Ličnih usmerenja ostvarene su sa A, C i E.

Na oba uzorka je uočljivo da postoje preklapanja između sadržaja pojedinih ličnih usmerenja i bazičnih dimenzija ličnosti. Tako se Vera u konstruktivnu prirodu čoveka može objasniti preko O, a Snaga super-ega složajem A i C. Ostala lična usmerenja koreliraju sa različitim domenima NEO PI R-a na različitim subuzorcima, iz čega sledi zaključak da postoji kvalitativna razlika u psihološkim prostorima u kojima leže ove dve grupe ispitanica.

Iako se većina skala POI-a može objasniti specifičnim složajem skala NEO PI R-a, u pogledu nekih NEO PI R ne pokriva adekvatno sadržaj; to su verovatno one dimenzije koje ne ulaze u sadržinski okvir NEO PI R-a. Možda upravo te skale POI-a predstavljaju opravdanje za njegovo postojanje kao nezavisnog instrumenta.

RELACIJE IZMEĐU KONSTRUKTA TRAŽENJA UZBUĐENJA I
AJZENKOVOG MODELA LIČNOSTI**Petar Čolović, Dušanka Mitrović i Snežana Smederevac**

Filozofski fakultet, Novi Sad

Poslednjih decenija čest predmet proučavanja u okviru dimenzionalne paradigme predstavlja fenomen koji se imenuje kao impulsivnost (Eysenck, 1957), traženje novina (Cloninger, 1993), traženje senzacija (Zuckerman, 1994) ili sistem bihevioralne aktivacije (Gray, 1985). Ajzenk je indikatore impulsivnosti prvobitno pripisao ekstraverziji, a zatim psihoticizmu. Međutim, empirijska validacija je pružala kontradiktorne rezultate - markeri impulsivnosti često su pokazivali visoke korelacije sa ekstraverzijom, a skala psihoticizma nikada nije postigla zadovoljavajući nivo pouzdanosti. U svojim modelima ličnosti, Džefri Grej, a nakon njega i Klonindžer i Zakerman, tretiraju BAS, traženje novina, odnosno traženje uzbuđenja kao nezavisne dimenzije ličnosti. U velikom broju istraživanja, traženje uzbuđenja se dovodi u vezu sa različitim poremećajima ponašanja, zloupotrebom supstanci i sl.

Cilj ovog rada je ispitivanje relacija dimenzija konstrukta traženje senzacija (Zuckerman, 1994) i Ajzenkovih dimenzija ličnosti (Eysenck, 1957). Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 200 ispitanika (100 žena i 100 muškaraca), starosti od 19 do 30 godina. Za merenje Ajzenkovih dimenzija, korišćena je forma upitnika EPQ sa 102 ajtema. Konstrukt traženje uzbuđenja procenjivan je pomoću Sensation Seeking Scale (SSS - V, Zuckerman, 1994), u kojoj svaka od 40 stavki podrazumeva izbor između dve alternative. Upitnikom su obuhvaćena četiri vida traženja uzbuđenja: *traženje uzbuđenja i avantura (TAS)*; *traženje iskustava (ES)*; *dezinhibiciju (DIS)* i *osetljivost na dosadu (BS)*.

Relacije između traženja uzbuđenja i Ajzenkovog modela proverene su kanoničkom korelacionom analizom i analizom glavnih komponenti u zajedničkom prostoru Ajzenkovog modela i subdimenzija traženja uzbuđenja. U analizu su uključeni faktorski skorovi na prvim glavnim komponentama subskala upitnika EPQ i SSS-V. Kanoničkom korelacionom analizom ekstrahovana su dva para statistički značajnih kanoničkih faktora. Prvi par ($R_c=0,584$) predstavlja vezu između kombinacije pozitivnih polova skala P i E i negativnog pola L (što može da ukazuje na sklonost ka antisocijalnom ponašanju, visok aktivitet i impulsivnost) i opšte sklonosti ka traženju uzbuđenja. Drugi par kanoničkih faktora ($R_c=0,238$) povezuje kombinaciju negativnih polova N i P i pozitivnog pola E (što upućuje na emocionalno stabilne ekstraverte sa prosocijalnom orijentacijom) sa dimenzijom na čijem se pozitivnom polu nalazi TAS, a na negativnom BS.

Analizom glavnih komponenti su, prema Gutman- Kajzerovom kriterijumu, izolovane dve glavne komponente koje su rotirane u Promax poziciju. Prvi Promax faktor, čiji pozitivni pol određuju skale P, BS i DIS, a negativni L skala, interpretiran je kao *nekontrolisano traženje uzbuđenja*, dok je drugi Promax faktor (sa skalama E, TAS i ES na pozitivnom i skalom N na negativnom polu) nazvan *traženje stimulacije*.

Rezultati pokazuju da je traženje senzacija višedimenzionalan konstrukt. Iako je debata o ulozi traženja senzacija u deskripciji osobina ličnosti uglavnom bila usmerena na ekstraverziju i psihoticizam, važno je napomenuti povezanost nekih aspekata ovog konstrukta i sa dimenzijom neuroticizam. Rezultati sugerišu postojanje dva modaliteta traženja uzbuđenja: prvi odražava impulsivnost i izvesne antisocijalne tendencije u ponašanju, dok se drugi odnosi na visok aktivitet, emocionalnu stabilnost i traženje senzacija na socijalno prihvatljiv način.

POVEZANOST PREFERENCIJE MUZIČKIH KOMPOZICIJA
RAZLIČITOG BAZIČNOG RASPOLOŽENJA SA OSOBINAMA
LIČNOSTI IZ MODELA BIG FIVE I DIMENZIJAMA MUZIČKIH
NAVIKA

Bojana Bodroža

Filozofski fakultet, Novi Sad

Ljudi se razlikuju u pogledu pridavanja značaja muzici, potrebi da budu njom okruženi, da je istražuju ili po fleksibilnosti kojom prihvataju različite muzičke entitete. Kao cilj ovog istraživanja nameću se dve teme: Prva se odnosi na deskripciju dimenzija individualnih razlika u pristupu muzici (tzv. "muzičkim navikama"). Druga se odnosi na ispitivanje povezanosti preferencije različitih vrsta muzike sa osobinama ličnosti i dimenzijama individualnih razlika u pristupu muzici tj. muzičkim navikama. U cilju procenjivanja individualnih razlika u pristupu muzici konstruisan je Upitnik muzičkih navika (MUN; Bodroža, 2005) koji sadrži 43 stavke sa petostepenom skalom za odgovaranje. Za procenu osobina ličnosti primenjen je Upitnik Big Five (BFI; John et al., 1999) koji opisuje sledeće osobine ličnosti: ekstraverzija, neuroticizam, otvorenost ka iskustvu, savestanost i prijatnost. Upitnik se sastoji od 44 stavke sa Likertovom skalom za odgovaranje.

Različite "vrste muzike" operacionalizovane su kroz kompozicije različitog bazičnog raspoloženja koje u njima dominira i u tu svrhu su odabrani prototipovi vesele, setne i mračne kompozicije. Preferencija kompozicija procenjivana je putem semantičkog diferencijala: odabrano je osam parova atributa sa sedmostepenom skalom koja određuje stepen izraženosti atributa. Ispitanici su nakon slušanja svake od kompozicija ispunjavali upitnik sa semantičkim diferencijalom. Uzorak je obuhvatio 127 ispitanika, studenata psihologije i pedagogije, od kojih je 97 pripadnika ženskog, a 15 muškog pola. Faktorskom analizom odgovora ispitanika na upitniku MUN ekstrahovano je 13 komponenti prema kriterijumu jedinice. Oslanjajući se na kriterijum interpretativnosti zadržano je rešenje sa tri faktora, kojim se objašnjava 31% varijanse. Izdvojeni faktori imenovani su kao značaj muzike, muzičko osobenjaštvo i praćenje trendova.

Za potrebe ispitivanja povezanosti preferencije različitih vrsta muzike sa osobinama ličnosti i dimenzijama individualnih razlika u pristupu muzici korišćena je Overals analiza u koju su uključena tri seta varijabli. Prvi set činili su faktorski skorovi na dimenzijama individualnih razlika u pristupu muzici, drugi set činili su faktorski skorovi na dimenzijama modela "Big Five", a treći set faktorski skorovi ispitanika na prvim glavnim komponentama dobijenim faktorizacijom semantičkih diferencijala za svaku kompoziciju zasebno. Zbog zahteva koje nameće Overals analiza svi faktorski skorovi transformisani su u varijable ordinarnog tipa, odnosno u rang koji ispitanik zauzima na osnovu faktorskog skora na dimenziji u odnosu na ostatak uzorka;

Overals analizom izdvojene su dve dimenzije. Prva povezuje pozitivnu reakciju na setnu kompoziciju i negativnu reakciju na veselu kompoziciju sa dimenzijama introverzije, otvorenosti ka iskustvu, neprijatnosti iz modela "Big Five" i muzičko osobenjaštvo (pozitivna korelacija), dok je praćenje trendova u negativnoj korelaciji. Druga izdvojena dimenzija ukazuje na povezanost negativne reakcije na setnu kompoziciju (negativna korelacija) sa dimenzijom muzičkog osobenjaštva i nepridavanja značaja muzici i negativnom povezanošću sa dimenzijom savestanosti iz modela "Big Five". Dobijeni rezultati u skladu su sa ranijim istraživanjima u ovoj oblasti i mogu se interpretirati u svetlu Ajzenkove

“Teorije optimalnog uzbuđenja”, ali i Berlajnovu “Nove eksperimentalne estetike”.

TELESNI RAZVOJ U PUBERTETU I PROBLEMI PONAŠANJA ADOLESCENATA: PROVERA MOFITOVE HIPOTEZE

Irena Stojković

Defektološki fakultet, Beograd

Postavljanje problema

U adolescenciji dolazi do naglog porasta učestalosti delinkventnih oblika ponašanja i drugih problema u ponašanju koji su za većinu adolescenata prolaznog karaktera i nestaju tokom ranog odraslog doba. Jedno od mogućih objašnjenja problema u ponašanju kao karakterističnih za adolescenciju dao je Mofit (Moffitt, 1993). Prema Mofitovoj hipotezi, problemi u ponašanju adolescenata kao što su delinkvencija, prkosno ponašanje i korišćenje droga i alkohola izražavaju pokušaj adolescenata da prevladaju “jaz zrelosti” koji postoji između njihove dostignute telesne zrelosti tokom puberteta i nepriznavanja njihove zrelosti od strane društva. U ovom radu smo pokušali da proverimo Mofitovu hipotezu na taj način što smo povezanost između stepena pubertetskog razvoja i problema u ponašanju adolescenata poredili u zavisnosti od opažanja stepena kontrole od strane roditelja. U skladu sa Mofitovom hipotezom, očekivali smo da će stepen telesnog razvoja u pubertetu biti povezan sa problemima ponašanja u grupi adolescenata koji opažaju da ih roditelji u većoj meri kontrolišu, ali ne u grupi adolescenata koji opažaju da ih roditelji u manjoj meri kontrolišu.

Metodološki deo

Uzorak

Istraživanjem je obuhvaćeno 296 adolescenata (148 dečaka i 148 devojčica) uzrasta 10-13 godina iz dve osnovne škole u Beogradu.

Instrumenti

Skala za procenu problema ponašanja je preuzeta iz istraživanja Williams i Dunlop (1999) i obuhvata sledeća ponašanja: agresivnost, disciplinske probleme u školi i korišćenje alkohola i cigareta. Ispitanici su izveštavali o učestalosti ispoljavanja pojedinih oblika ponašanja tokom poslednjih godinu dana. Ponudeni odgovori su: nikad (1), jednom (2), 2-4 puta (3), 5-9 puta (4), 10 i više puta (5). Pouzdanost skale na našem uzorku iznosi Kronbach $\alpha = 0.88$.

Stepen razvoja tokom puberteta je meren na osnovu samoizveštaja ispitanika na skali koja sadrži pet stavki koje se odnose na pojavu brzog telesnog rasta, promene na koži, pojavu dlačica na telu i pojavu dlačica na licu i produblјivanje glasa, odnosno rast grudi i menstruaciju. Ispitanici su na skali procene od 1 do 4 procenjivali stepen razvoja navedenih telesnih pojava (1- razvoj još uvek nije počeo, 4- završen je razvoj). Autori skale su Petersen i sar. (1988). Pouzdanost skale na našem uzorku iznosi Kronbach $\alpha = 0.74$.

Stepen kontrole majke i oca mereni su skalama koje je konstruisao Opačić (1995).

Rezultati

Naši rezultati pokazuju da u grupi dečaka koji opažaju veći stepen očeve kontrole, stepen pubertetskog razvoja je u pozitivnoj korelaciji sa problemima u ponašanju. Kod dečaka koji opažaju očevu kontrolu kao manju, stepen pubertetskog razvoja nije povezan sa problemima u ponašanju. Kod devojčica koje opažaju očevu kontrolu kao manju, stepen pubertetskog razvoja je u pozitivnoj korelaciji sa disciplinskim problemima u školi, dok kod devojčica koje očevu kontrolu opažaju kao veću ove varijable nisu u korelaciji.

Diskusija

Rezultati potvrđuju Mofitovu hipotezu da su problemi u ponašanju pokušaj da se premosti jaz između dostignute telesne zrelosti i nedopuštanja samostalnosti od strane roditelja na uzorku dečaka. Kod devojčica, naši nalazi ne potvrđuju Mofitovu hipotezu.

Literatura:

Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.

EVALUACIJA PETOFAKTORSKOG MODELA LIČNOSTI NA
UZORKU DECE UZRASTA OD 11 I 12 GODINA

Vladimir Mišić i Zorana Hodžić

Filozofski fakultet, Beograd

Problem istraživanja

Kada su u pitanju pet velikih dimenzija ličnosti, vršena su brojna istraživanja na odrasloj populaciji, dok se o istoj problematici posmatranoj sa razvojnog aspekta zna jako malo, pa se iz tog razloga naše istraživanje (vršeno na ispitanicima iz naše zemlje) može smatrati u potpunosti eksplorativnim, pilotskim istraživanjem.

Cilj

Cilj ovog istraživanja bila je evaluacija petofaktorskog modela ličnosti na uzorku dece uzrasta od 11 i 12 godina uz pomoć instrumenta konstruisanog za ovo istraživanje, sačinjenog po uzoru na inventar ličnosti NEO-PI-R autora P. Costa i McCrae-a.

Metod

Postupak istraživanja

Izrada instrumenta namenjenog merenju bazičnih crta ličnosti dece uzrasta od 11 i 12 godina sastojala se od sledećih faza:

Prva faza u izradi instrumenta sastojala se u selekciji ajtema iz inventara ličnosti NEO-PI-R. Na osnovu kvalitativno-psihološke analize iz navedenog inventara zadržane su sve one stavke čiji se sadržaj mogao sa što manje modifikacijom adaptirati tako da bude razumljiv i pristupačan ispitanicima uzrasta od 11 i 12 godina a da se pritom ne izmeni sam smisao ajtema.

U drugoj fazi izrade instrumenta konstruisan je eksplorativni upitnik sa pitanjima otvorenog tipa u kojima se od ispitanika tražilo da definišu, napišu i objasne značenje određenih reči, prideva ili fraza. Na osnovu podataka prikupljenih upitnikom, stečen je uvid u to koji su termini i fraze nedostupni shvatanju dece ovog uzrasta.

U trećoj fazi izrade instrumenta konstruisan je još jedan eksplorativni upitnik sa pitanjima u formi nedovršenih rečenica koje su sastavljene od građe pojedinih ajtema preuzetih iz inventara NEO-PI-R. Cilj zadavanja upitnika bio je da se otkriju potencijalni indikatori i da se prikupi osnovna građa za izradu pojedinih ajtema. Nakon prikupljanja podataka usledila je kvalitativno-psihološka analiza čiji je cilj bio da se na osnovu reprodukovanih odgovora zadrže oni, koji bi se mogli upotrebiti kao ajtemi našeg instrumenta.

U poslednjoj fazi, sačinjen je odabir od 90 ajtema za konačnu verziju instrumenta, uzimajući u obzir sve prethodne podatke i iskustva sa terena.

Opis instrumenta za prikupljanje podataka

Konstruisani instrument sastoji se od ukupno 90 ajtema. Reč je o instrumentu upitničkog tipa samoprocene ponašanja koji se sastoji od 30 subskala

(od po 3 ajtema) namenjenih merenju specifičnih crta ličnosti i 5 glavnih skala (od po 18 ajtema) namenjenih merenju pet velikih dimenzija ličnosti.

Uzorak

Uzorak se sastojao se od ukupno 270 ispitanika (136 dečaka i 134 devojčica), uzrasta od 11 i 12 godina, učenika petih i šestih razreda osnovnih škola "Banović Strahinja" i "Drinka Pavlović" u Beogradu.

Rezultati

Rezultati analize internih metrijskih karakteristika

Interne metrijske karakteristike skala domena su vrlo dobre. Reprerentativnost ajtema za svaku od skala je dovoljno visoka (Kaiser-Mayer-Olkin-ova mera reprerentativnosti se kreće u rasponu od 0,89 do 0,95), skale su pouzdane (Cronbach-ov koeficijent pouzdanosti se kreće u rasponu od 0,77 do 0,89) a koeficijenti homogenosti su relativno niski (prosečna korelacija varijabli se kreće u rasponu od 0,15 do 0,30).

Rezultati interne valjanosti instrumenta

Rezultati ove analize za svaku od pet glavnih skala našeg instrumenta obuhvataju sledeće parametre: reprerentativnost, indeks faktorske valjanosti i indeks diskriminativnosti stavki. Na osnovu ove analize može se reći da većina stavki predstavljaju dovoljno reprerentativne, diskriminativne i valjane indikatore dimenzija postuliranih ovim modelom.

Rezultati faktorske analize

Kao ulazne varijable za analizu glavnih komponenti uzete su subskale instrumenta. Na osnovu Cattell-ovog grafičkog SCREE kriterijuma, zadržano je prvih pet glavnih komponenti koje objašnjavaju ukupno 53, 5% varijanse manifestnih varijabli. Zadržane glavne komponente su zatim rotirane u promax poziciju. Na osnovu inspekcije matrice sklopa data je sledeća interpretacija psihološkog sadržaja faktora: prvi faktor koji objašnjava 27, 56% ukupne varijanse predstavlja dimenziju Savesnost. Drugi faktor koji objašnjava 10, 06% varijanse predstavlja dimenziju Otvorenost. Treći faktor koji objašnjava 7, 25% varijanse se može interpretirati kao dimenzija Ekstraverzija. Četvrti faktor koji objašnjava 4, 51% varijanse predstavlja dimenziju Neuroticizam. Peti faktor koji objašnjava 4, 12% varijanse ne može se interpretirati kao dimenzija Saradljivost u skladu sa teorijskim očekivanjima, ali se na osnovu uvida u matricu sklopa mogu otkriti mogući nagoveštaji izdvajanja ove dimenzije.

U matrici interkorelacija pet ekstrahovanih faktora može se uočiti da kod dece ovog uzrasta postoji veća povezanost faktora (reprezenata dimenzija: Savesnost, Otvorenost, Ekstraverzija i aspekata Saradljivosti) nego kod odraslih. Takva povezanost faktora može sugerisati da u osnovi razvoja velikih pet dimenzija ličnosti stoji proces diferencijacije.

SPISAK UČESNIKA

Altaras, A	29	Mišić, V	69
Andelković, D	13	Moscoso del Prado, M	11
Arsenović Pavlović, M	35	Ognjenović, V	37
Arsenijević-Puhalo, A	62	Padejski, N	64

Bjekić, D	40	Pakaški, M	64
Bodroža, B	67	Pavlović-Babić, D	30, 31
Buđevac, N	13	Pejić, B	18, 19, 21
Čizmić, S	8	Petrović, B	65
Čolović, P	66	Plut, D	38, 42
Dinić, B	53	Polovina, M	16
Drljača, D	64	Popadić, D	38, 42
Dušanić, S	45, 46, 47	Puhalo, S	62
Filipović Đurđević, D	10, 11, 22	Radovanović, V	35
Grbić, A	44	Radulović, D	54
Gvozdrenović, V	3	Ristić, I	22
Hedrih, V	55, 56, 58, 60, 61	Ristić, M	61
Hodžić, Z	69	Saveljić, N	53
Jolić, Z	35	Smederevac, S	66
Jovanović, V	53	Srna, J	43
Krivokuća, M	34	Stanimirović, D	63
Krneta, Lj	52	Stevanov, J	6, 7
Krnjajić, Z	36	Stojković, I	50, 68
Kostić, A	10, 11	Stojiljković, S	61
Kostić, P	55	Šimoniova-Černakova, R	39
Kuzmanović, D	30, 31	Škorc, B	24, 37
Lisac, J	12	Tenjović, L	43
Maksić, L	50	Todorović, D	3
Marković, S	15, 16, 17	Todorović, J	60, 61
Marković, M	34	Tošković, O	5, 33
Milićević, N	18, 21	Turjačanin, V	46, 47
Milin, P	11, 12	Videnović, A	22
Milojević, M	60	Vukadinović, M	25, 27
Milosavljević, B	47	Zdravković, S	4, 6, 7
Milošević-Đorđević, J	49	Zlatic, L	40

72 EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA U PSIHOLOGIJI

Milovanović, B	17	Želeskov-Đorić, J	56, 58
Mitrović, D	66	Župunski, B	8